

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

SOLIDARITATEA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI INTERNAȚIONALE CU
LUPTA REVOLUȚIONARĂ A CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA
(1918—1926)

OLIMPIU MATICHESCU

PRELUDIILE ȘI CAUZELE DETRONĂRII LUI CUZA VODĂ

GRIGORE CHIRIȚĂ

RĂSCOALA ANTIOTOMANĂ BULGARĂ DIN APRILIE 1876

CONSTANTIN N. VELICHI

PRESENTEISMUL ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ CONTEMPORANĂ

PAMFIL NICHIȚELEA

STUDII DOCUMENTARE

RECENZII

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

3

TOMUL 29

1976

MARTIE

EDITURA ACADEMIEI
www.dacoromanica.ro
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVREANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM serviciul export-import presă — Calea Griviței nr. 64—66. P.O.B. 2001 telex 011226 București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 29, NR. 3
martie, 1976

SUMAR

OLIMPIU MATICHESCU, Solidaritatea mișcării muncitorești internaționale cu lupta revoluționară a clasei muncitoare din România (1918—1926) 325

GRIGORE CHIRIȚĂ, Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă 347

CONSTANTIN N. VELICHI, Răscoala antiotomană bulgară din aprilie 1876 373

ȘTEFAN ANDREESCU, Frământări politice în Țara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie 395

PAMFIL NICHÎȚELEA, Presentismul în gândirea istorică contemporană 413

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Puncte de vedere privitoare la criteriile și necesitatea unei noi periodizări a istoriei moderne și contemporane a României (*Gh. I. Ioniță*) 431

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Dezbateră științifică, „Locul și rolul României în politica internațională în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea” (*Mircea Iosa, Traian Udrea*); Primul colocviu al Comisiei mixte de istorie româno-bulgare (*Constantin N. Velichi*); Întâlnirea preliminară de constituire a comisiei istorice româno-polone (*Milică Moldoveanu*); Călătorie de studii în U.R.S.S. (*Constantin Șerban*); Călătorie de studii în Republica Democrată Germană (*Virgil Cioclltan*); Stagiul de documentare în Republica Federală Germania (*Ștefana Simionescu-Dăscălescu*) 435

RECENZII

- D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 359 p. (*Vasile Bozga*) 443
- VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 270 p. Colecția Bibliotheca Historica Romaniae, 52 (7) (*Constantin Șerban*) 446
- * * * *Faire de l'histoire*. Sous la direction de Jacques le Goff et Pierre Nora, 3 volumes, Gallimard, Paris, 1974; I. *Nouveaux problèmes* 231, p. II; *Nouvelles approches*, 253 p.; III, *Nouveaux objets* 283 p. (*Lucian Boia*) 450
- GIAN ANDRI BEZZOLA, *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1270)*. Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen, Bern, München, Francke Verlag, 1974, 251 p. (*Adolf Armbruster*) 455

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Cercetări istorice”, I—V, Iași, Muzeul de istorie a Moldovei, 1970—1974 (*G. Crăciun*) 459

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — * * * *Izvoare istorice prahovene. I. Contribuții la istoria mișcării muncitorești 1918—1928*, Ploiești, 1975, 283 p. (*Constantin Dobrescu*); VALENTIN AL. GEORGESCU și EMANUELA POPESCU, *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)* ediție critică, București, Edit. Academiei R.S.R., Institutul de Studii sud-est Europene, 1975, 316 p. (Colecția Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris, X) (*Ovid Sachelarie*); VIRGIL VĂTĂȘIANU, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, Edit. Meridiane, 1974, 150 p. (*Dorina N. Rusu*); **Istoria Universală** — * * * *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, trad. germ. R. Lachman, Graz, Wien, Köln, Styria Verlag, 1975, 233 p. (Slavische Geschichtsschreiber, vol. VIII) (*Virgil Ciocillan*); PAUL MURRAY KENDALL, *Louis XI*, Paris, Fayard, 1974, 584 p. (*Fl. Constantiniu*) 465

REVISTA DE ISTORIE

TOME 29, N° 3

mars 1976,

S O M M A I R E

OLIMPIU MATICHESCU, Solidarité du mouvement ouvrier international avec la lutte révolutionnaire de la classe ouvrière de Roumanie (1918—1926) 325

GRIGORE CHIRIȚĂ, Les préludes et les causes de l'éviction du trône d'Alexandru Ioan Cuza 347

CONSTANTIN N. VELICHI, L'insurrection antiottomane des Bulgares (avril 1876) 373

ȘTEFAN ANDREESCU, Remous politiques en Valachie au début du règne de Radu Paisie 395

PAMFIL NICHÎȚELEA, Le „présentisme” dans la pensée historique contemporaine 413

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES, DOCUMENTAIRES)

Points de vue concernant les critères et la nécessité d'une nouvelle délimitation par périodes de l'histoire moderne et contemporaine de la Roumanie (*Gh. I. Ioniță*) 431

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le débat scientifique, „La place et le rôle de la Roumanie dans la politique internationale au XIX-e siècle et du début du XX-e siècle” (*Mircea Iosa, Traian Udrea*); Le premier colloque de la Commission mixte d'histoire roumano-bulgare (*Constantin N. Velichi*); La réunion préliminaire de constitution de la commission roumano-polonaise d'histoire (*Milică Moldoveanu*); Voyage d'études dans la République Démocratique Allemande (*Virgil Ciociltan*); Voyage d'études en U.R.S.S. (*Constantin Șerban*); Stage de documentation dans la République Fédérale d'Allemagne (*Ștefana Simțonescu-Dăscălescu*) 435

COMPTES RENDUS

- D. SANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România* (La réforme agraire de 1921 en Roumanie), Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, 1975, 359 p. (*Vasile Bozga*) 443
- VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, 1975, 270 p. Collection „Bibliotheca Historica Romaniae”, 52(7) (*Constantin Șerban*) 446
- * * * *Faire de l'histoire*. Sous la direction de Jacques le Goff et Pierre Nora, 3 volumes, Gallimard, Paris, 1974 ; I. *Nouveaux problèmes*, 231 p. ; II. *Nouvelles approches* 253 p. ; III. *Nouveaux objets* 283 p. (*Lucian Boia*) 450
- GIAN ANDRI BEZZOLA, *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1270)*. Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen. Bern, München, Francke Verlag, 1974, 251 p. (*Adolf Armbruster*) 455

REVUE DES REVUES

- * * * „Recherches historiques”, I—V, Jassy, Le Musée d'histoire de la Moldavie, 1970—1974 (*G. Grăctun*) 459

NOTES

- Histoire de la Roumanie** — * * * *Izvoare istorice prahovene*. I. *Contribuții la istoria mișcării muncitorești (1918—1928)* (Sources historiques du département de Prahova. I. Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier, (1918—1928), Ploiești, 1975, 283 p. (*Constantin Dobrescu*) ; VALENTIN AL. GEORGESCU et EMANUELA POPESCU, *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)* (La législation urbaine de Valachie (1765—1782), édition critique, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, l'Institut d'Etudes sud-est-européennes, 1975, 316 p. (Collection „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”, X) (*Ovid Sachelarie*) ; VIRGIL VĂTĂȘIANU, *Pictura murală din Nordul Moldovei* (La peinture roumaine du nord de la Moldavie), Bucarest, Editions Meridiane, 1974, 150 p. (*Dorina N. Rusu*) ; **Histoire Universelle** — * * * *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, traduction allemande, R. Lachman, Graz, Wien, Köln, Styria Verlag, 1975, 233 p. (Slavische Geschichtsschreiber, vol. VIII) (*Virgil Ciociltan*) ; PAUL MURRAY KENDALL, *Louis XI*, Paris, Fayard, 1974, 584 p. (*Fl. Constantin*) ; 465

SOLIDARITATEA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI INTERNAȚIONALE CU LUPTA REVOLUȚIONARĂ A CLASEI MUNCITORE DİN ROMÂNIA (1918—1926)

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Războiul mondial — marele război — cum avea să fie denumit în mod curent — pînă cînd unul și mai cumplit avea să-i uzurpe această tristă faimă — luase sfîrșit pe ruinele încă fumegînde ale civilizației popoarelor.

Pentru România, bilanțul său se prezenta complex : îngrozitor, dacă avem în vedere imensele distrugeri materiale și pierderi de vieți, și pozitiv, dacă îl vom aprecia prin prisma îndeplinirii dezideratului istoric al poporului român, anume desăvîrșirea unității statale — ca urmare a luptei întregului popor român, act sancționat la 1 decembrie 1918 — prin voință liber exprimată — de cei peste o sută de mii de cetățeni prezenți la Marea Adunare Națională din Alba Iulia.

Ca de atîtea ori în istorie, roadele realizării unității statale, pe planul vieții sociale, economice și politice, nu vor fi culese, în primul rînd, așa după cum ar fi fost firesc, de masele largi populare prin lupta și jertfa cărora se îndeplinesc acest deziderat patriotic de interes național, ci de clasele exploataatoare.

În tumultul și efervescența revoluționară care zguduia în numeroase state edificiul orînduirii capitaliste, România își începea epoca sa contemporană, datorită unui complex de împrejurări, rămînînd pe mai departe în situația de monarhie constituțională, orînduire statală exploataatoare în care contradicția principală a societății va fi opoziția ireconciliabilă dintre proletariat și burghezie.

Sfîrșitul războiului și desăvîrșirea unității statale*, constituie factori care au favorizat activizarea procesului de organizare politică și profesională a clasei muncitoare. Ca urmare, pe fondul unor contradicții de clasă interne, proprii societății românești din acea epocă istorică — la care se adaugă influența mișcării muncitorești internaționale, în primul rînd a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — , lupta de clasă dintre proletariat și burghezie va crește în amploare și intensitate determinînd

---

* Nu ne propunem să ne ocupăm în acest studiu de ecoul pe care l-a înregistrat peste granițele țării îndeplinirea actului istoric al desăvîrșirii unității statale. Cităm, însă, în acest sens, articolul *Ecouri în presa apuseană la actul unirii*, publicat de Damian Hurezeanu, în „Magazin istoric”, nr. 11/1968, p. 13—15.

o perioadă de avînt revoluționar fără precedent în istoria țării, la capătul căreia vom găsi saltul calitativ de însemnătate principială, concretizat în crearea Partidului Comunist Român.

În mod firesc, convulsiile interne prin care trecea societatea românească în această epocă, în mod particular situația clasei muncitoare, lupta sa pentru drepturi economice și libertăți democratice, împotriva terorii exercitate de regimul burghez nu puteau să scape atenției clasei muncitoare din diferite țări, determinînd, dimpotrivă, comentarii, luări de poziție și manifestări de solidaritate dintre cele mai diverse. „*Solidaritatea și simpatia cu care au fost înconjurați partidul și clasa muncitoare din România de către partidele frățești, de către comuniștii de peste hotare au reprezentat un sprijin și un imbold puternic în lupta lor revoluționară*”¹, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, și președinte al Republicii Socialiste România, referindu-se la înaltele virtuți, morale și politice ale internaționalismului proletar — trăsătură definitorie, permanentă a mișcării muncitorești din România.

Apreciat sub aspect cronologic, după război, primul eveniment din viața social-politică internă a României cu ecou deosebit în străinătate se referă la luptele proletariatului bucureștean de la 13 decembrie 1918 și înăbușirea lor prin mijloace violente^{1b}. Sîngeroasa respresiune — căreia i-au căzut victime peste 100 de muncitori —, cît și procesul intentat conducătorilor socialiști au fost cunoscute și comentate în primul rînd în țările vecine. În U.R.S.S., de pildă, ziarul „Pravda” — care publicase deja informații interesante despre lupta proletariatului român în faza de început a avîntului mișcării noastre muncitorești — a comentat evenimentele de la 13 decembrie 1918, deși cu o oarecare întîrziere explicabilă. Astfel, preluînd știrile venite din București, prin Riga, „Pravda” publica, în numărul său din 24 februarie 1919, materialul intitulat: *În România, mișcarea revoluționară crește*², în care se solidariza cu atitudinea anti-monarhică, republicană a muncitorimii române și condamna teroarea regimului burghez, care răspunsese cu gloanțe la revendicările obiective ale oamenilor muncii.

Pe lingă știrile de moment, ziarele muncitorești bulgare au continuat să acorde o atenție însemnată evenimentelor de la 13 decembrie 1918. „Rabocii Vestnic” va ține în special la curent clasa muncitoare și opinia publică progresistă din Bulgaria asupra evenimentelor ulterioare masacru-lui: arestarea samavolnică a conducătorilor socialiști, maltratarea la care erau supuși în închisori, procesul care le-a fost intentat; toate acestea corelate cu mișcarea largă de sprijin și solidaritate a proletariatului român cu cei arestați. „Lucrătorii din întreaga Românie — arăta ziarul în acest sens —, în întrunirile lor, au protestat în chipul cel mai energic împotriva sîngeroasei terori a oligarhiei românești, iar în rezoluții au arătat solidaritatea lor cu acțiunea arestaților de la 13 decembrie”³.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 400.

^{1b} Vezi detalii în: Gh. Unc. C. Mocanu, *13 Decembrie 1918*, Editura politică, București, 1968.

² Informare luată din: V. Liveanu, „Pravda” despre mișcarea revoluționară din România (1917—1921), în „Studii. Revistă de istorie” nr. 5/1967, p. 898.

³ „Rabocii Vestnic” din 13 iulie 1919.

Relevînd spiritul de sacrificiu, intransigența și curajul proletariatului român, Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste aprecia că evenimentele revoluționare din România, de la 13 decembrie 1918, constituie un exemplu edificator pentru orientarea de clasă, revoluționară a proletariatului din țările balcano-dunărene. „Valul grevelor economice și politice din România, care s-a prelungit în tot cursul anului — scria „Kommunisteski International” — lupta proletariatului bucureștean din decembrie 1918 [...] toate aceste evenimente atestă orientarea revoluționară adoptată de către clasa muncitoare din țările balcanice”⁴.

Există, de asemenea, mărturii că în multe dintre statele capitaliste din Occident proletariatul a luat poziție, în mitinguri și întruniri, împotriva persecutării mișcării muncitorești din România. La Paris, de pildă, muncitorii l-au interplat pe I. C. Brătianu în plină stradă, numindu-l asasin și cerîndu-i imediata eliberare a socialistilor întemnițați la Jilava și Văcărești⁵. Presiunea exercitată de proletariatul parizian asupra primului ministru român, participant la tratativele de pace, alături de solidaritatea clasei muncitoare, a opiniei publice democratice din alte țări, cit și larga mișcare de solidaritate creată pe plan intern explică graba autorităților represive de a închide dosarul evenimentelor sîngeroase de la 13 decembrie 1918, prin punerea în libertate a conducătorilor de atunci ai mișcării muncitorești din România.

Că odiosul asasinat din Piața Teatrului Național, de la 13 decembrie 1918, nu a dat rezultatele scontate de burghezie au dovedit-o evenimentele ulterioare, parte dintre ele, cum au fost, de pildă: noile greve ale muncitorilor feroviari din vara anului 1919, greva generală politică a proletariatului din Iași, succesele obținute de Partidul socialist în alegerile parlamentare din noiembrie același an, vor avea ecou în presa muncitorească și progresistă din diferite țări, fiind explicate și apreciate în spiritul tradițiilor de solidaritate ale mișcării muncitorești internaționale⁶.

În contextul acelorași tradiții, de sprijin internaționalist, sînt publicate în presa sovietică din anul următor relatări despre creșterea fără precedent a luptelor greviste desfășurate de proletariatul din România în primăvara și vara anului 1920, despre amploarea pe care a cunoscut-o în întreaga țară sărbătorirea zilei de 1 Mai, despre marile demonstrații și mitinguri de masă, printre care și cele de la 11, 30 august și 5 septembrie 1920, care, printre altele, au avut un puternic caracter internaționalist, de sprijin și solidaritate cu Rusia Sovietică⁷.

„Pravda” aprecia, de asemenea, atitudinea favorabilă reluării legăturilor diplomatice dintre România și Rusia Sovietică, pe care savantul Nicolae Iorga și alte personalități politice o promovau în parlamentul țării⁸.

⁴ „Kommunisteski International”, nr. 9 din 1919, p. 1405; vezi și Gh. Unc, C. Mocanu, *op. cit.*, p. 142.

⁵ *Patruzeci de ani de la luptele din 13 Decembrie. 1918—1958*, lucrare editată de Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., București, 1958, p. 67—68.

⁶ Poziția Partidului socialist față de alegeri și rezultatele lor sînt redată de „Pravda” din 5 decembrie 1919, pe baza informațiilor apărute într-un ziar finlandez.

⁷ Relatări în acest sens au fost publicate în ziarul „Pravda” din 22 august și 9 septembrie 1920.

⁸ Informare luată din: V. Liveanu, „Pravda” despre mișcarea revoluționară din România (1917—1921), în „Studii Revistă de istorie” nr. 5/1967.

Evidențiind luptele de clasă desfășurate de proletariatul român împotriva ofensivei patronale, presa sovietică folosea prilejul pentru a-și manifesta poziția solidară cu muncitorii, de condamnare a represiunilor și samavolnicilor de tot felul la care aceștia erau supuși din partea unui aparat de stat burghez, bazat pe opresiune. Titluri ca : *Ciocniri între muncitori și soldați*⁹, *Lupta cu greviștii*¹⁰ și *În România. Lupta cu greviștii*¹¹, publicate de ziarul „Pravda”, vorbesc de la sine, fiind deosebit de semnificative pentru însăși poziția opiniei publice sovietice.

În contextul acestor constatări, se impune însă precizarea că evenimentul politic cu cel mai mare ecou în opinia publică din străinătate, referitor la mișcarea muncitorească din România, din perioada avântului revoluționar, l-a constituit greva generală din octombrie 1920, urmările sale pe planul raporturilor de clasă dintre proletariat și burghezie.

În pofida cenzurii drastice impuse de autorități, marea ridicare la luptă a clasei muncitoare din România a cunoscut totuși o largă analiză și popularitate obiectivă, pe diverse planuri în presa muncitorească și democrată din diferite țări, în tot ce a avut ea mai fundamental : cauze, memoriul ultimativ de revendicări economice și politice prezentat guvernului de către Consiliul general al Partidului Socialist și Comisia generală a sindicatelor, desfășurarea și amploarea grevei la nivelul întregii țări, înăbușirea sa prin mijloace militare, opresive¹².

Știri despre desfășurarea grevei generale și, totodată, opinii de condamnare a represiunilor care au urmat, din partea guvernărilor români, au apărut și în ziarul „Izvestia”, al doilea mare cotidian din Rusia Sovietică. În unele cazuri, materialul documentar era preluat din „Socialismul” sau alte organe de presă muncitorești din România, precum și din presa muncitorească și democrată din diverse țări capitaliste, care a comentat evenimentul solidarizându-se cu lupta curajoasă a proletariatului român, împotriva ofensivei patronale și a regimului burghez¹³.

Astfel, preluând știrile apărute în presa românească, din 25 octombrie 1920, „Pravda” din 2 noiembrie, informa pe larg pe cititorii sovietici asupra amploarei luptei de clasă din România, remarcând că „La București este grevă parțială la Arsenal, la fabrica tehnică, la uzina de gaz și la mori. Activitatea este continuată de personalul militar. La Galați, Ploiești, sînt în grevă : uzina electrică și de apă, tramvaiele și brutăriile. La Timișoara, Petroșeni, Sibiu este grevă la uzina de apă, uzina electrică, între-

⁹ Se aveau în vedere măsurile represive adoptate de autorități împotriva grevei muncitorilor mineri în Valea Jiului, începută la 21 martie 1920 („Pravda”, nr. 83 din 20 aprilie 1920).

¹⁰ Informare apărută în același număr, din 21 martie 1920, al ziarului „Pravda”, privind măsurile militare adoptate de guvernul generalului Averescu împotriva grevelor muncitorilor feroviari.

¹¹ Referitor la greva muncitorilor feroviari din primăvara anului 1920 : 18 aprilie – 7 iunie („Pravda”, nr. 107 din 19 mai 1920).

¹² Pe lângă știri și alte informații referitoare la evenimente, amintim următoarele titluri, publicate în ziarul „Pravda” : *În România. Cererile muncitorilor*, în care erau comentate revendicările din memoriul Consiliului general („Pravda” din 23 octombrie 1920); *În România. Grevă generală* („Pravda” din 27 octombrie 1920); *În România. Arestarea conducătorilor grevei*, în care „Pravda”, din 28 octombrie 1920, preluând știrile din presa românească, sublinia că „au fost arestați toți conducătorii mișcării greviste și socialiste care au semnat ultimatul către guvern”.

¹³ Vezi detalii în Florea Dragne, *Ecoul grevei generale din România peste hotare*, în *Grevă generală din România – 1920*, București, 1970, p. 433–443.

prinderile petrolifere”. În același sens, presa sovietică a publicat diverse alte știri și informații despre greva generală din România, luînd poziție de condamnare a represiunilor samavolnice ordonate de guvernul Averescu. Multe din ele aveau drept sursă agenția sovietică de știri „Rossia” sau diverse materiale apărute în organelle de presă din Europa occidentală.

Remarcăm, de exemplu, în categoria acestora din urmă, articolul intitulat *În România. Despre greva generală*, publicat de ziarul „Pravda”, pe baza materialelor apărute în „Daily Herald”, organul central de presă al Partidului laburist din Anglia. Cotidianul sovietic insistă asupra unor revendicări cu caracter politic cuprinse în memoriul ultimativ adresat guvernului de Partidul socialist și Comisia generală sindicală ca : desființarea tribunalelor militare, a legii contra grevelor, scoaterea trupelor din fabrici și întreprinderi, desființarea cenzurii și a altor mijloace de oprire a mișcării muncitorești și democratice¹⁴. Respingerea brutală a memoriului a constituit semnalul declanșării grevei generale din România, a cărei desfășurare o redă prin evidențierea citorva dintre momentele sale esențiale : paralizarea circulației feroviare, urmată de mobilizarea muncitorilor C.F.R.-iști și rechiziționarea locuințelor proprietate de stat închiriate de muncitori ; extinderea treptată a grevei la nivelul întregii țări ; introducerea stării de asediu, cenzurii militare, arestările masive de muncitori și fruntași socialiști ; în sfârșit, dispozițiile date de conducerea Partidului socialist în ceea ce privește încetarea grevei generale, în ziua de 28 octombrie 1920, și, cu toate acestea, prelungirea sa în unele localități¹⁵.

Alături de ziarele muncitorești și democratice din Franța, Grecia, Cehoslovacia, presa socialistă din Austria a acordat evenimentelor revoluționare din România o atenție însemnată. Deosebit de revelatoare sînt în acest sens comentariile ziarului „Der Abend” din Viena, care analizează cu precădere măsurile represive adoptate de guvernul român pentru înăbușirea grevei generale, subliniind atitudinea de simpatie și solidaritate a proletariatului austriac cu lupta clasei muncitoare din România¹⁶.

Comentînd în amănunte cauzele grevei, doleanțele formulate de proletariatul român în memoriul Consiliului general, oficiosul social-democrat „Arbeiter Zeitung”, releva, la rîndul său, starea de tensiune, samavolnicie și represalii care domneau în România, în context cu reclama pe care clasele dominante o făceau în jurul constituției burgheze, a clauzelor sale așa-zis „democrate”. „Înainte de toate — remarcă ziarul în acest sens —, tribunalele militare judecă mai departe delictelor politice și de presă săvîrșite de civili, cu toate că aceasta este strict interzis în Constituție. În ciuda cererilor muncitorilor de a se înceta această stare de lucruri, situația nu s-a îmbunătățit cu nimic — sute de muncitori au fost arestați și sînt schinguiți la diferite comandamente. Libertatea de întrunire, a presei și de organizare depinde de bunul plac al comandanților militari locali care o suprimă sau o calcă după cum vor ei”¹⁷.

Același ziar, a redat pe larg, în numărul din 13 noiembrie 1920, nemulțumirea și protestul proletariatului austriac față de măsurile repre-

¹⁴ „Pravda” din 9 noiembrie 1920.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ „Der Abend” din 23 octombrie 1920.

¹⁷ „Arbeiter Zeitung” din 28 octombrie 1920.

sive adoptate de guvernul generalului Averescu. Arestarea frunțașilor partidului socialist și a unui număr mare de muncitori greviști, procesele care au urmat, samavolnicia și arbitrariul care au jalonat activitatea curților marțiale, erau apreciate drept măsuri de intimidare, încercări de dezorganizare și lichidare a mișcării muncitorești, socialiste din România. Ziarul se îndoia însă că burghezia română va obține succesul scontat, adăugînd, în același context, convingerea proletariatului austriac că „mișcarea socialistă română, plină de vervă, care după război a cîștigat mult în lărgime”, va ști să treacă peste momentul dificil în care se găsea, dejucînd intențiile guvernului Averescu ¹⁸.

Trebuie subliniat, totodată, că într-un număr ulterior al ziarului găsim și un articol care definea evoluția mișcării muncitorești din România spre comunism. Constatînd că majoritatea conducătorilor Partidului Socialist din România erau adepți ai ideilor comuniste, autorul materialului conchidea : „Relațiile economice asemănătoare celor din Rusia, aceeași structură socială, aproximativ aceeași stare culturală, disperarea maselor populare, politica criminală a unui guvern incapabil, vecinătatea Rusiei și Bulgariei, formează tot atîtea premise pentru ca clasa muncitoare să treacă la folosirea ultimului mijloc — revoluția proletară” ¹⁹.

Deosebit de revelatoare apare analiza amănunțită și obiectivă făcută mișcării muncitorești din România — învățămintelor care se degajau pentru proletariatul român din experiența grevei generale —, pe care o găsim în revista „Kommunismus” ²⁰ din 3 decembrie 1920.

Într-adevăr, deși înfrîntă prin teroare, greva generală din octombrie 1920 a constituit, pe planul experienței de luptă a maselor muncitoare din România, o confruntare de clasă cu consecințe dintre cele mai însemnate. Procesul de maturizare și clarificare ideologică care i-a urmat, a fost sesizat și apreciat în multe din organele de presă ale partidelor comuniste și muncitorești.

Comentînd materialele publicate de ziarul „Die Rote Fahne” în legătură cu învățămintele grevei generale din România, „Pravda” a publicat în numerele din 11 și 18 ianuarie 1921 materiale privind refacerea treptată a mișcării muncitorești după insuccesul grevei generale din octombrie 1920, refacere oglindită în creșterea numerică a partidului socialist, în prețiosul cîștig pe care îl înregistra mișcarea muncitorească din România pe linie ideologică. „Ca și în partidele socialiste din celelalte țări — sublinia ziarul — în sinul partidului român luptă două curenți : comunist și social-democrat. Ideile comuniste pătrund tot mai adînc în masele muncitoare largi” ²¹. În spiritul acelorși constatări se aprecia că „foarte probabil congresul partidului va hotărî afilierea la Internaționala a III-a” ²².

Confruntările majore care aveau loc în această epocă istorică în sinul mișcării muncitorești, a partidului socialist, influența tot mai puternică a aripei sale de stînga în cadrul maselor, care aveau să ducă la saltul calitativ de însemnătate principală, concretizat în crearea Partidului Comunist

¹⁸ Ibidem din 13 noiembrie 1920.

¹⁹ Ibidem, din 16 noiembrie 1920.

²⁰ Organ de presă al Internaționalei Comuniste. Apărarea la Viena, în limba germană.

²¹ „Pravda” din 13 ianuarie 1921.

²² V. Liveanu, *op. cit.*, p. 903.

Român, au fost salutate, la vremea lor, cu încredere și simpatie în diverse alte materiale ²³.

Conștiințind transformarea partidului socialist în partid de tip nou, comunist, Congresul din mai al Partidului Comunist Român a avut ecou în cadrul mișcării muncitorești interne și internaționale ²⁴.

Primul material prin care comuniștii sovietici salutau cu entuziasm victoria istorică obținută de clasa muncitoare din România prin crearea partidului său de avangardă, marxist-leninist apare în „Izvestia” sub titlul simbolic *Steagul roșu* ²⁵. Urmează apoi mai multe relații și luări de poziție împotriva măsurilor represive adoptate de autoritățile românești, concretizate în arestarea delegaților care se pronunțaseră pentru afilierea partidului la Internaționala Comunistă ²⁶.

Influența crescândă a Partidului comunist în cadrul mișcării muncitorești din România va constitui prilej de evidențiere ulterioară în cadrul presei sovietice. Reține atenția, în această direcție, articolul intitulat: *Influența partidului comunist*, publicat de ziarul „Pravda”, în numărul din 7 iulie 1921. Articolul este semnificativ, mai ales datorită faptului că subliniază o anumită poziție de încredere și solidaritate pe plan internațional de care se bucura P.C.R., în contextul intern al marilor greutăți prin care trecea tocmai acum partidul, ca urmare a măsurilor represive la care era supus.

Crearea Partidului Comunist Român a avut ecou deosebit în cadrul mișcării muncitorești din Bulgaria. Felicitând proletariatul român pentru victoria de însemnătate istorică pe care o obținuse pe linie organizatorică, în contextul luptei de clasă cu burghezia, ziarul „Rabotniceski Vestnik”, organ de presă al Partidului Comunist Bulgar, ridică totodată protestul hotărât al clasei muncitoare din țara vecină și prietenă față de politica represivă instituită de guvernanții români împotriva maselor muncitoare ²⁷.

Dind conținut angajamentului pe care și-l asumase de a susține clasa muncitoare din România „în lupta împotriva dușmanului de clasă” ²⁸, Partidul Comunist Bulgar a organizat la Sofia și în diverse centre urbane și rurale din Bulgaria un număr însemnat de adunări, în cadrul cărora participanții și-au exprimat adeziunea și solidaritatea de clasă, internaționalistă cu comuniștii români. Au fost adoptate, cu aceste prilejuri, rezoluții și moțiuni de protest împotriva arestării samavolnice a participanților la Congresul de constituire a P.C.R. ²⁹.

De asemenea revista „Kommunismus” a publicat articole care evidențiază atenția cu care mișcarea comunistă internațională urmărea procesul de clarificare ideologică din sînul mișcării muncitorești din România, evoluția sa organizatorică în direcția creării partidului comunist ³⁰.

²³ „Pravda” din 28 ianuarie – 1 februarie, 3 martie 1921, ș.a.

²⁴ Vezi Augustin Deac, Marin Stănescu, *Ecoul intern și internațional al creării P.C.R., în Crearea Partidului Comunist Român*, București, Edit. științifică, 1971, p. 453–460.

²⁵ „Izvestia” din 18 mai 1921.

²⁶ „Izvestia” din 19 mai, 1921; *Pravda* din 29 mai 1921.

²⁷ „Rabotniceski Vestnik” din 17 mai 1921.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, numerele din 21, 30, 31 mai, din 1 și 3 iunie 1921.

³⁰ „Biulleten Kommunisticeskogo Internationala”, numerele din 12 februarie, 14 martie, 6 aprilie, 7, 22, 24 mai, 8, 12, 14 iunie, 6 și 31 iulie 1921; „Kommunismus” din 1 iunie 1921; vezi și Augustin Deac, Marin Stănescu, *op. cit.*, p. 454.

Analiza ce se făcea lucrărilor congresului istoric din mai 1921, principalele sale rezoluții, este însoțită de aprecieri elogioase la adresa proletariatului român, concomitent cu luări de poziție împotriva politicii samavolnice de represiune pe care guvernarea români o aplicau față de clasa muncitoare, probată atât de evident în arestarea delegaților congresiști ³¹.

O problemă asemănătoare, dar cu preferințe firești spre analiza situației și evoluției organizatorice a tineretului comunist din România, vom găsi și în articolele apărute și în „Internationale Jugend-Korrespondenz” ³² — revistă în limba germană editată la Viena.

Pornind de la constatarea că sarcina principală a congresului din mai 1921 a fost crearea unui partid marxist-leninist, revoluționar și disciplinat al clasei muncitoare, „Die Rote Fahne”, organul Partidului Comunist German, remarca că mișcarea muncitorească din România avusese deja toate premisele prealabile necesare acestui succes ³³. „Simpatiile maselor muncitoare (din România — n.a.) se îndreaptă aici, ca peste tot, îndubitabil către comunism” ³⁴.

Constatări asemănătoare, vom găsi în presa comunistă din Austria, Franța, Cehoslovacia, Danemarca, Italia, Suedia, S.U.A. etc.

Victoria pe care o obținuse proletariatul român prin crearea partidului de avangardă, marxist-leninist al clasei muncitoare a fost salutăată cu bucurie de către proletariatul maghiar. „Vestea despre rezultatele muncitorilor din România — scria revista comunistă „Proletar” — s-a strecurat peste cenzură, peste granițele închise, peste întregul sistem bine organizat de cînstingere” ³⁵.

Măsurile de represalii adoptate de guvernarea reacționari din România erau apreciate de același ziar drept o nouă „dovadă că Partidul Comunist Român merge pe un drum bun și [că] în spatele lui stau mari mase proletare”, fapt care, evident, nu putea conveni regimului burghez ³⁶.

În același sens, „L’Humanité”, organul de presă central al Partidului Comunist Francez, constata că România * „este prima țară care a avut această idee de a aresta un întreg congres socialist, pentru a fi luat, conform dreptului său, o hotărîre perfect legală” ³⁷.

Înscenarea judiciară care a fost procesul din Dealul Spirii ³⁸, a constituit un alt moment însemnat în care sentimentele de solidaritate internațională cu lupta revoluționară a proletariatului român, a partidului comunist s-au evidențiat din nou. În cadrul acestora, remarcăm, în primul rînd, ecoul pe care procesul din Dealul Spirii l-a avut în cadrul opiniei publice sovietice ³⁹. Relatînd despre evenimentele din România, ziarul

³¹ Ibidem.

³² Vezi în acest sens numerele din 1 martie, 20 aprilie, 10 mai, 20 iunie, 1 iulie și 30 august 1921.

³³ „Die Rote Fahne” (Berlin) din 20 mai 1921.

³⁴ Ibidem; vezi și Augustin Deac, Marin Stănescu, *op. cit.*, p. 456—457.

³⁵ „Proletar” din 26 mai 1921.

³⁶ Ibidem.

* Ziarul se referea, desigur, la clasele dominante din România.

³⁷ „L’Humanité” din 7 iunie 1921.

³⁸ Vezi detalii în: N. Popescu, *Lupta P.C.R. împotriva terorii dezlănțuite de burghezie și moșterime asupra maselor muncitoare. Procesul din Dealul Spirii (1921—1922)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 1—2, din 1961.

³⁹ Vezi M. C. Stănescu, *Procesul din Dealul Spirii și ecoul produs în opinia publică internă și internațională*, în „Studii”, nr. 3 din 1971, p. 467—485.

„Pravda” demasca caracterul de clasă al procesului, teroarea, — care constituia componenta sa esențială — folosită de autorități în timpul dezbaterilor cu intenția deliberată de a compromite și distruge existența legală a partidului comunist ⁴⁰.

Concluzii asemănătoare și atitudine de sprijin și solidaritate tovărășească față de clasa muncitoare din România vom găsi în numeroasele materiale publicate în „La Correspondance Internationale”, „L’Internationale Communiste” și „Internationale Presse-Korrespondenz” ⁴¹.

Relatările apărute în „L’Humanité” și alte ziare democratice au declanșat în Franța o largă mișcare de solidaritate cu proletariatul român, de condamnare a presiunilor fizice și morale la care erau supuși comuniștii români implicați în procesul din Dealul Spirii. Salutînd sprijinul internaționalist al proletariatului francez, ziarul „Socialismul” constată, în articolul intitulat *În ajutorul proletariatului român*, că în Franța, „teroarea din România este urmărită zi cu zi și coaliția oligarhică Brătianu-Averescu înfierată cu asprime prin presă și întruniri publice” ⁴². În rîndul acestora din urmă, a manifestațiilor de solidaritate cu comuniștii români judecați, ziarul menționa marile întruniri publice prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, și Congresul sindicatelor muncitorești din Franța, din zilele de 26—28 iunie 1922 ⁴³. Ca urmare a rapoartelor prezentate de muncitorii români, sirbi și greci, emigrați în Franța, Congresul a adoptat o rezoluție în care era subliniată necesitatea intensificării, în cadrul unei mai bune coordonări, a campaniei internaționale de ajutor și solidaritate cu proletariatul român, în general cu victimele teroarei antimuncitorești din țările balcanice ⁴⁴.

Și alte ziare românești din epocă, care nu aparțineau clasei muncitoare, dar promovau o orientare democratică, își exprimau admirația față de largă mișcare de simpatie care se crease în străinătate față de clasa noastră muncitoare, de reprezentanții săi de pe banca acuzării burgheze. „Aurora” (organ al Partidului Țărănesc) aducea în discuție întrunirile și mitingurile de protest din Franța și S.U.A. ⁴⁵, în timp ce marele cotidian „Adevărul” publica memoriul Comitetului Central al Ligii dreptului omului din Paris, trimis guvernului român cu intenția mărturisită de a-i determina intervenția în contextul raporturilor dintre inculpați și aparatul represiv, în numele atributelor esențiale ale legii dreptului de apărare, care, după expresia autorilor memoriului, constituia însăși „garanția ordinii la o națiune civilizată” ⁴⁶.

Pe linia unor vechi tradiții internaționaliste, de sprijin și colaborare existente între proletariatul țărilor balcanice, Partidul Comunist Bulgar a organizat, la rîndul său, în cele 5 luni ale procesului din Dealul Spirii, acțiuni de amploare, în cadrul cărora masele populare din Sofia și alte

⁴⁰ „Pravda” din 24 februarie 1922; Vezi și Ion Popescu-Puțuri, Gheorghe Matei, *Procesul din Dealul Spirii — procesul făuritorilor Partidului comunist*, în *Crearea Partidului Comunist Român*, București, Editura științifică, 1971, p. 477.

⁴¹ M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 482.

⁴² „Socialismul” din 21 iulie 1922.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ „Aurora” din 28 martie 1922.

⁴⁶ „Adevărul” din 15 aprilie 1922.

centre din Bulgaria și-au manifestat azeziunea la lupta revoluționară a clasei muncitoare din România și au condamnat cu vehemență pe cei care încercau, prin mijloace reacționare să împiedice procesul firesc de organizare politică și profesională a proletariatului român. „Socialismul” aprecia drept memorabilă marea întrunire muncitorească organizată la Sofia, în ziua de 6 februarie 1922, de către comuniștii bulgari. Miile de participanți — muncitori, funcționari, meșteșugari, au aprobat în unanimitate textul rezoluției votată cu acest prilej. Rezoluția afirma sentimentele de solidaritate de clasă, frățească ale proletariatului bulgar față de clasa muncitoare din România, cerea încetarea terorii albe din țările balcanice și eliberarea militanților revoluționari întemnițați ⁴⁷.

Luări de poziție deosebit de combative, în sprijinul proletariatului român, vom găsi, de asemenea, în presa muncitorească din Cehoslovacia ⁴⁸ și Austria ⁴⁹, cu precădere după asasinarea mișlească a militantului comunist Leonte Filipescu.

Referindu-se la acest act terorist, cotidianul francez „Journal du Peuple”, îl indica în primul rând pe I. C. Brătianu drept autor moral al monstruoasei crime, în calitatea sa de conducător al unui partid de guvernământ reacționar ⁵⁰.

Ziarul continua prin a demonstra că guvernării români, prin reacționarismul lor au adus grave prejudicii reputației țării ⁵¹. De aceea, conchidea ziarul, „Facem un apel grabnic către toate spiritele independente și cu dragoste de umanitate din orice partid ar face parte de a protesta împreună cu noi” ⁵².

Lipsa de probe materiale, dirzenia manifestată de comuniști în timpul procesului și mai ales larga mișcare de sprijin și solidaritate internă și internațională au determinat autoritățile represive din România să bată în retragere, acordând amnistierea „delictelor politice”, în luna iunie 1922.

Dar, s-a dovedit în curînd, amnistia a constituit, din punctul de vedere al raporturilor dintre proletariat și burghezie, un paleativ și nicidecum o rezolvare definitivă a problemei deținuților politici, care au continuat să umple închisorile românești, de tristă faimă în epocă.

Amnistia burgheziei nu putea amăgi clasa muncitoare din România, și nici proletariatul internațional, opinia publică democrată și progresistă din diferite țări. Rezultă acest lucru și din scrisoarea de salut trimisă de Gheorghii Dimitrov — în numele Uniunii generale a sindicatelor muncitorești din Bulgaria — Congresului de la Sibiu al sindicatelor din România (4—7 iunie 1922). Proletariatul bulgar, care urmărea „cu cel mai viu interes și cele mai profunde sentimente de simpatie eforturile depuse pentru refa-

⁴⁷ „Socialismul” din 13 martie 1922.

⁴⁸ Semnificative sînt, în acest sens, titlurile: *Un mare proces împotriva comuniștilor din România*; *Teroarea albă din România*; *Procesul comuniștilor din România* ș.a., publicate în numerele din 25 ianuarie, 14, 23 și 26 februarie 1922 ale ziarului „Rude Pravo”, organul central de presă al Partidului Comunist din Cehoslovacia.

⁴⁹ „Die Rote Fahne” din 23 februarie 1922; vezi și M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 483.

⁵⁰ Vezi comentariul publicat în „Socialismul” din 15 mai 1922, în legătură cu conținutul articolului din „Journal du Peuple”.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

cerea mișcării sindicale frățești din România — se spunea în scrisoare — întimpină cu bucurie convocarea Congresului sindical de la Sibiu”⁵³.

Clasa muncitoare din Bulgaria își exprima cu acest prilej convingerea că, în pofida unor mari greutăți congresul va izbuti să realizeze unitatea de acțiune a proletariatului român, în lupta contra ofensivei patronale și a politicii antimuncitorești. „Amintindu-ne cu compasiune frățească de miile de jertfe pe care proletariatul român le-a dat în ultimii ani — continua documentul —, de mulțimea de tovarăși care și astăzi gem în celulele sumbre ale închisorilor, exprimându-ne sentimentele de profundă indignare față de dictatura burghezo-moșierească, noi, în numele celor treizeci de mii de muncitori organizați în Uniunea Generală a Sindicatelor Muncitorești, precum și în numele Secretariatului balcano-dunărean, transmitem tovarășilor delegați la Congresul de la Sibiu cele mai cordiale salutări proletare și urări de activitate unanimă și fructuoasă în cadrul congresului.

Trăiască proletariatul român!

*Trăiască devotații și eroicii săi luptători!”*⁵⁴

La fel de înflăcărat, și în contextul aceleiași înalte poziții de solidaritate de clasă, internaționalistă a fost redactată de către Gheorghe Dimitrov scrisoarea de salut trimisă un an mai târziu pe adresa Congresului de la Cluj al sindicatelor muncitorești din România. „Unitate, unitate și încă odată unitate!”, adresa el chemarea înflăcărată către proletariatul român. De înfăptuirea acestui deziderat de însemnătate principală, sublinia conducătorul proletariatului bulgar, depindea însăși victoria clasei muncitoare împotriva burgheziei, posibilitatea sa de acțiune în condițiile complexe ale epocii, când pretutindeni reacțiunea devenea tot mai activă punind mina „pe ultimul mijloc de salvare — fascismul singeros”⁵⁵.

Desigur, în România nu putea fi vorba în acea perioadă istorică de un pericol fascist real, existau însă, în manifestări deosebit de scandaloase, tulburări antisemite, cu precădere în preajma și în timpul alegerilor parlamentare. Interesante luări de poziție au apărut în acest sens în organul de presă al muncitorilor români emigranți în S.U.A., ziarul „Deșteptarea”. Titlurile: *Noi tulburări în România și Autocrația liberală*, publicate în numărul din 10 iunie 1923, sînt complimentare, întrucît, exprimînd poziții critice la adresa agitațiilor antisemite din Iași și alte centre din Moldova, ziarul le leagă de întreg ansamblul defectuos și reacționar al politicii interne promovată de gruparea autocrată care era la acea vreme partidul liberal. „În alegeri brătienii au ieșit cu armata — constata „Deșteptarea”. În conflictul dintre chiriași și proprietari ei au scos armata împotriva chiriașilor. Au scos armata împotriva întrunirilor politice organizate de partidele de opoziție. Au scos armata împotriva studenților. Au scos armata împotriva funcționarilor”⁵⁶. Ca urmare, se ridică, în mod firesc, următoarea întrebare : „Dacă guvernul brătienilor nu poate dăinui decît scoțînd armata,

⁵³ Documentul a fost publicat în : Gh. Adorian, Ion Băbici, Natalia Vilcu, *Gheorghe Dimitrov și tradițiile revoluționare româno-bulgare*, în colecția : *Biblioteca de istorie*, 1972, p. 155—156.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ „Socialismul” din 16 septembrie 1923.

⁵⁶ „Deșteptarea” (S.U.A.) din 10 iunie 1923.

rînd pe rînd, împotriva tuturor categoriilor sociale în parte, și împotriva întregului popor în total, mă rog, care îi este baza, cît de infimă, cît de imponderabilă, care i-a mai rămas în opinia publică ?”⁵⁷.

Un moment însemnat în contextul contradicțiilor antagonice, de clasă dintre proletariat și burghezie l-a constituit scoaterea P.C.R. în afara legilor statului burghez, în primăvara anului 1924. Evenimentul a fost urmat de măsuri represive dintre cele mai samavolnice : sute de militanți ai mișcării muncitorești, cadrele de bază ale partidului comunist și organizațiilor de masă de sub conducerea și influența sa au fost arestate, judecate de tribunalele militare și condamnate la ani numeroși de temniță grea. Ajutorarea lor, cît și a familiilor rămase fără posibilități autonome de întreținere, a constituit o problemă permanentă, grea și complexă pentru mișcarea revoluționară a proletariatului român. Larga mișcare de sprijin și solidaritate care s-a format în jurul victimelor luptei de clasă dintre proletariat și burghezie, condusă de organizația din România a Ajutorului Roșu⁵⁸, a avut ecou peste granițele țării : proletariatul internațional, opinia publică progresistă și democrată din cele mai diverse țări capitaliste s-a solidarizat cu luptele revoluționare ale clasei muncitoare din România, acordînd, sub diverse forme, sprijinul său însemnat.

Acțiunile propagandistice, protestatare sau de ajutorare materială directă, la scara internațională în sprijinul militanților mișcării muncitorești din România, au fost organizate sau coordonate, de regulă, în această perioadă de Biroul pentru Europa al Ajutorului Roșu Internațional, cu sediul la Berlin pînă în anul 1933. Ajutorul material necesar organizării apărării juridice, sau pentru stîsfacerea nevoilor alimentare, de îmbrăcăminte sau medicale de care cei întemnițați aveau atîta nevoie în condițiile regimului de distrugere fizică la care erau supuși în închisori — care venea să completeze eforturile pe care Ajutorul Roșu din România le făcea în acest sens, provenea, fie din fondurile centralizate ale Ajutorului Roșu Internațional —, fonduri create prin contribuția statutară a fiecărei organizații naționale de ajutor roșu, afiliate la Ajutorul Roșu Internațional, fie din partea organizațiilor de ajutor roșu din diferite țări, în contextul sistemului de „patronaje” care a cunoscut o largă dezvoltare mai ales în U.R.S.S., funcționînd pe lîngă organizațiile de Ajutor Roșu (M.O.P.R.) .

Interesul manifestat de opinia publică din U.R.S.S. față de lupta proletariatului român, pentru eliberarea sa socială, îl găsim prezent, de pildă, în martie 1923, cînd, printr-o scrisoare adresată Comitetului Central de Ajutorare al P.C.R., organele de conducere ale Ajutorului Roșu Internațional solicitau materiale documentare despre situația deținuților politici din România, întrucît, se preciza în scrisoare, „diverse provincii și organizații ruse (de Ajutor Roșu, desigur — n.a.) au intenția de a patrona deținuții politici”⁵⁹.

Răspunsul la solicitarea amintită nu a întîrziat să-și evidențieze roadele ; mai întîi sub forma unor acțiuni de sprijin moral, urmat apoi de

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Vezi detalii în : Olimpiu Matichescu, *Ajutorul Roșu, în Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, București, Edit. politică, 1970, p. 125—242.

⁵⁹ Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 1023, f. 2 (Scrisoarea era redactată în limba franceză).

organizarea în unele localități din Uniunea Sovietică a unei mișcări largi de ajutorare a deținuților politici comuniști din diverse închisori.

În primul sens, consemnăm telegrama de salut și îmbărbătare trimisă militanților comuniste din închisoarea de femei Plătărești, de către muncitoarele din Bodaibo, localitate minieră situată în regiunea Irkuțk din U.R.S.S.⁶⁰ Întrunite în cadrul festiv, cu prilejul sărbătoririi zilei de 8 Martie, muncitoarele din U.R.S.S. trimiteau salutul lor cordial tovarășelor de luptă și de idei politice întemnițate de burghezia română, asigurându-le că toată simpatia lor se îndreaptă către cei care luptă pentru libertatea și unitatea clasei muncitoare⁶¹.

Scrisori similare, de sprijin și îmbărbătare, care evidențiau solidaritatea de clasă, internaționalistă a oamenilor muncii din U.R.S.S. față de lupta revoluționară a clasei muncitoare din România, au fost primite de deținuții politici comuniști din închisoarea Tg. Ocna, în intervalul iunie-august 1924⁶², fiind expediate din diverse localități⁶³.

Dealtfel, în jurul acestei închisori s-au format și primele organizații de patronaje pe teritoriul Uniunii Sovietice*. Într-o scrisoare din 31 octombrie 1924, semnată, de Manu (Boris Stefanov), reprezentantul Ajutorului Roșu din România la Biroul Balcanic al Ajutorului Roșu Internațional, găsim precizarea că închisoarea Tg. Ocna se afla sub patronajul orașelor Kursk și Kaluga⁶⁴.

Pe lângă colectarea de fonduri, în scopul ajutorării materiale a deținuților politici din închisorile românești, pe care le patronau — activitate care constituia obiectivul principal al organizațiilor de patronaj —, acestea desfășurau și o intensă muncă de lămurire în mijlocul opiniei publice, organizau mitinguri și întruniri de protest, votau moțiuni în care condamnau regimul burghez din România, cerind eliberarea militanților partidului comunist întemnițați. Amintim, în sensul acestor acțiuni, întrunirea muncitorilor și funcționarilor din „Cantonul Iurnin” și „Sectorul Marisch”, din 5 mai 1925, în care s-a luat poziție de condamnare a politicii antimuncitorești promovată de clasele dominante din România, votându-se o moțiune de protest.⁶⁵

Întrunirea a avut loc în prezența comunistului român Diamandescu. Salutându-l în această calitate, de reprezentant al clasei muncitoare din România, în moțiune era specificat angajamentul ferm, pe care muncitorii din U.R.S.S. și-l asumau, în numele solidarității muncitorești

⁶⁰ Redactată în limba franceză, scrisoarea a ajuns la destinație prin intermediul Ajutorului Roșu Internațional, care a expediat-o Ajutorului Roșu din România și, de aici, în închisoare. (Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 539, f. 10).

⁶¹ Ibidem, f. 11.

⁶² Ibidem, f. 22, 23.

⁶³ Ibidem, f. 23.

* Primele, în sensul celor care aveau în vedere ajutorarea deținuților politici din România.

⁶⁴ Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 1025, f. 11.

⁶⁵ Moțiuni de protest, copie a Siguranței după originalul din limba rusă, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 90, dosar 2 088 ,f. 1.

internaționale, de a da întotdeauna întregul lor concurs, material și politic proletariatului român, deținuților politici din închisori ⁶⁶.

Trebuie reținute, de asemenea, aprecierile pozitive la adresa clasei muncitoare din România publicate în presa sovietică. „Pravda” sublinia, de pildă — în comentariul făcut ordonanțelor succesive din primăvara și vara anului 1924, care au dus la ilegalizarea P.C.R. și a organizațiilor de masă revoluționare de sub conducerea și influența sa —, că acest act samavolnic își avea explicația și în ansamblul fenomenelor de criză internă a regimului burghez ⁶⁷. Pe de altă parte, ziarul condamna cenzura, legile excepționale, alte procedee reacționare care, în unele privințe, produceau greutăți însăși partidelor burgheze, aflate în opoziție față de oligarhia liberală ⁶⁸.

Cităm, în același context, moțiunea de salut trimisă proletariatului român de reprezentanții partidelor comuniste prezentate la cel de-al V-lea Congres al Internaționalei a III-a, care a avut loc în perioada 17 iunie — 8 iulie 1924 ⁶⁹.

Referindu-se la reprimarea mișcării muncitorești din România, la situația grea a militanților comuniști din închisori, delegații protestau împotriva reacționarismului claselor dominante din România ⁷⁰. „Congresul trimite curajosului partid comunist și clasei muncitoare din România salutul său de solidaritate frățească” — se arăta în moțiunea adoptată ⁷¹.

Oprimarea mișcării muncitorești din România de către aparatul reacționar de stat, concretizată atât de evident în ilegalizarea partidului comunist, în măsurile de reprimare ce au urmat a avut răsunet în numeroase alte țări. Opinia publică democrată, dar mai ales clasa muncitoare din principalele țări capitaliste a luat poziție protestatară, a condamnat reprimările antimuncitorești și s-a solidarizat cu victimele sale. Întirziat, ecoul acestor acțiuni de solidaritate internațională spărgea uneori zidul cenzurii guvernamentale, fiind apreciat cu firească mândrie de presa revoluționară a partidului comunist. Organul de presă al Regionalei Prahova a P.C.R., reda, de pildă, în iunie 1924, un comentariu apărut în „L’Humanité”, pe marginea recentei vizite făcute de regele României, Ferdinand în Marea Britanie. Se preciza că, cu acest prilej, muncitorii englezi din marele centru industrial Glasgow s-au reunit într-un impunător miting, în care au condamnat reprimarea mișcării muncitorești din România și au luat poziție, în cuprinsul unei moțiuni de protest, împotriva primirii oficiale pe care guvernul laburist a rezervat-o suveranului regimului burghez și reacționar din România ⁷².

Atare informații, publicate în organele de presă muncitorești din România, parte din ele editate în condiții de conspirativitate, sînt totuși

⁶⁶ Moțiune de protest, copie a Siguranței după originalul din limba rusă, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 90, dosar 2 088, fila 1.

⁶⁷ „Pravda” din 22 august 1924.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Vezi rezoluțiile Congresului V al Internaționalei Comuniste. (Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fototecă, clișeul nr. 4590).

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Vezi articolul: *Muncitorii englezi solidari cu muncitorii din România*, în „Lupta socialistă” din 15 iunie 1924.

sporadice, intrucit cenzura, din ce în ce mai severă, nu va permite informarea opiniei publice interne asupra acțiunilor de solidaritate, de sprijin și simpatie de care se bucura clasa muncitoare, partidul său revoluționar peste granițele țării. Apare deci firească informația mult mai bogată pe care o vom găsi — în sensul problemei pe care o analizăm —, în „România Muncitoare”, organ de presă al proletarilor români emigranți în Franța ⁷³.

Pe lângă comentariile și luările de poziție proprii — exprimate în titluri semnificative ca : *Slugă la doi stăpîni* ; *Brătienii în țara lui Cremene* ; *Jos Brătianu!* sau cele referitoare la procesul care a urmat dizolvării P.C.R. : *Schingiuri, greve de foame* ; *Sub regimul teorii* ; *Sentința în procesul comuniștilor* ; *Procesul din București* * ș.a. ⁷⁴ — ziarul prezintă date dintre cele mai revelatoare privind acțiuni concrete de solidaritate cu proletariatul român, întruniri și mitinguri de protest care au avut loc în cursul anilor 1925—1926 în Franța, Austria, Germania, și S.U.A. ⁷⁵.

În marea lor majoritate, acțiunile amintite, finalizate prin votarea unor moțiuni de protest la adresa guvernanților și de solidaritate cu clasa muncitoare din România, au fost însoțite de intervenții energice pe lângă persoanele oficiale care reprezentau România, pe plan diplomatic, în țările respective. „Rugăm să avizați guvernul dv. că, clasa muncitoare din Franța, solidară cu muncitorimea și țărănimea din România, nu poate tolera continuarea terorii, la care se adaugă sistemul de provocare polițienească inaugurat de guvernul Averescu — se spunea în protestul trimis de Confederația Generală a Muncii (C.G.T.U.) diplomaților români din Paris — C.G.T.U. cere imediat organizațiilor muncitorești și democratice (din Franța — n.a.) să protesteze contra uneltirilor guvernului român. Dacă acest protest nu e de ajuns — continua documentul —, ne angajăm să organizăm contra guvernului ce reprezentați toate manifestările necesare și vă asigurăm că veți auzi în localul dv. mai mult decît ecouri” ⁷⁶.

Și, trebuie reținut, angajamentul a fost respectat. Cit despre ecou : a fost, într-adevăr, impresionant — de vreme ce însăși cenzura și-a dovedit neputința în a prohibi penetrația sa în România, în special după arestarea comuniștilor din conducerea Sindicatelor unitare. „Arestarea samavolnică a Consiliului General Unitar și toată prigoana dezlănțuită împotriva muncitorimii de către Siguranța din România, a provocat o profundă indignare printre muncitorii din străinătate” — consemna ziarul „Facla” în articolul intitulat : *Muncitorimea internațională și prigoana împotriva sindicatelor de la noi*. La primele știri venite din România care semnalau accentuarea tot mai pronunțată a represiunilor antimuncitorești s-au ținut întruniri improvizate în toate capitalele europene : de la Londra pînă la Praga, la Paris, Viena, Berlin, pretutindeni a răsunat glasul muncitorimii internaționale întru apărarea fraților lor subjugați.

„Toate acțiunile au fost terminate prin votarea moțiunilor și trimiterea telegramelor de protestare către primul ministru român” ⁷⁷.

⁷³ Detalii despre ziar, vezi în M. C. Stănescu, „România Muncitoare”, organ al muncitorilor români de la Paris, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5/1959, p. 53—61.

* Referitor la procesul celor 75 de militanți ai P.C.R., început în aprilie 1925.

⁷⁴ M. C. Stănescu, *Op. cit.*, p. 54—55.

⁷⁵ Ibidem, p. 56—57.

⁷⁶ M. C. Stănescu, *Op. cit.*, p. 55.

⁷⁷ „Facla” din 21 septembrie 1925.

Cîteva citate din moțiunile al căror conținut îl publică „Facla” ni se par deosebit de concludente, în sensul concretizării afirmațiilor formulate :

„Subsemnatele Uniuni Sindicale din Austria, ridicăm protestul nostru energetic împotriva arestării Consiliului sindicatelor muncitorești din România, ceea ce reprezintă o provocare a întregului proletariat mondial. Vom apăra cu toate puterile libertatea de organizare a tovarășilor de clasă români și cerem imediata eliberare a arestaților” ⁷⁸.

„Protestăm cu energie contra arestării Consiliului Sindical Unitar Român — seria Federația Unitară textilă din Franța. Muncitorii francezi sînt solidari cu tovarășii lor români închiși și cer eliberarea lor imediată” ⁷⁹.

„Federația amployaților (funcționarilor—n.a.) din Bruxelles, protestează energetic contra arestării membrilor Consiliului General al Sindicatelor din România. Ne solidarizăm cu ei și cerem imediata lor eliberare” ⁸⁰.

„Confederația Generală a Muncii Unitare din Franța protestează pe lingă guvernul român contra arestării Consiliului General al Sindicatelor Unitare din România. O asemenea măsură constituie violarea flagrantă a dreptului sindical și un atentat contra clasei muncitoare. Sindicatelor Unitare din Franța sînt solidare cu Sindicatelor Unitare din România” ⁸¹.

„Facla” comenta, totodată, telegrame de protest trimise pe adresa guvernului din București de către alte organizații profesionale muncitorești din Franța, Austria, Germania, Anglia, Belgia. La rîndul lor, acestea țînuseră întruniri de solidaritate cu clasa muncitoare din România, altele fiind în curs de organizare ⁸².

Un rol însemnat în cunoașterea și apoi popularizarea peste granițele țării a situației grele create clasei muncitoare din România de către aparatul reacționar de stat l-a avut vizita făcută în țara noastră de către scriitorul francez și cunoscutul militant pe tărîm social Henry Barbusse. Vizita acestuia în România, (noiembrie 1925) a produs impresie profundă în rîndurile clasei noastre muncitoare, întrucît scriitorul francez și însoțitorii săi — Leon Vernochet, secretarul Internaționalei Sindicale Unitare a profesorilor și d-na Paule Lamy, avocat din Bruxelles — veniseră să constate nemijlocit stările de fapt din țara noastră, avînd în vedere repetatele dezmințiri pe care autoritățile românești le prezentau opiniei publice din străinătate, atunci cînd aceasta se sesiza și lua poziție împotriva politicii antimuncitorești, a regimului terorist și de represiune cu care era confruntată lupta maselor populare din România, pentru drepturi economice și libertăți democratice, cetățenești ⁸³.

După o prealabilă vizită făcută autorităților guvernamentale, șefilor partidelor burgheze din opoziție, și după ce a asistat la unele din procesele politice judecate în aceea perioadă, delegația condusă de H. Barbusse a cerut — și a primit consimțămîntul — de a face o vizită la sediul Sindica-

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem din 26 septembrie 1925.

⁸¹ Ibidem.

⁸² *Facla* din 21, 26 și 27 septembrie 1925.

⁸³ „Viața muncitoare” din 29 noiembrie 1925.

telor Unitare din Capitală. Întrunirea care a avut loc cu acest prilej a fost impresionantă. „Deși vizita lui Barbusse fusese anunțată pentru ora 11, totuși încă de la ora 9 sălile noastre încep să se populeze — arăta ziarul „Viața muncitoare”, precizînd că la întrunire se prezentaseră în jur de 1 000 de participanți, muncitori și intelectuali din București. Laolaltă cu lucrătorii se amestecă studenți, studente și o mulțime de alți intelectuali. Asistăm la o magnifică înfrățire între proletari și intelectuali. Domnește o mare însuflețire, Internaționala și alte cîntece proletare răsună din sute de piepturi”⁸⁴.

Distinșii oaspeți au fost salutați de către G. M. Vasilescu, Secretarul Comisiunii Sindicatelor Unitare din Capitală. Cu verva care îl caracteriza, militantul partidului comunist a ținut să asigure pe solii proletariatului internațional că oricît de mare va fi represiunea îndreptată împotriva clasei muncitoare și oricît de numeroase vor fi samavolnicile contra conducătorilor ei organizațiile de clasă ale proletariatului român „vor înfrunta toate vijeliile făcîndu-și datoria” în lupta pentru dezrobirea proletariatului⁸⁵.

Reținut de conveniențe protocolare, cît și de grija de a nu pricinui noi dificultăți proletariatului român, scriitorul francez se angaja, în cuvîntul său să nu ia atitudine împotriva guvernanților români, spre a demonstra astfel, după propria-i mărturisire, că nu scopuri politicianiste urmărea vizita sa în România⁸⁶. Și, într-adevăr, discursul lui H. Barbusse nu a fost critic la adresa autorităților. El a reprezentat însă o chemare, o splendidă și emoționantă chemare internaționalistă adresată clasei muncitoare din România, de a transpune în fapt idealurile, misiunea sa istorică. „Pot afirma și aici — arăta scriitorul francez în alocuțiunea sa — că este un mare și etern adevăr, care iese astăzi tot mai mult la iveală și e din ce în ce mai recunoscut de toată lumea intelectuală: că proletariatul, acest titan care poartă pe umărul său societatea și zămislește, cu viața și cu moartea sa, progresul omenirii este chemat să înfăptuiască viitoarea nouă și ideală alcătuire socială.

Voi întruropați forțele reinnoirii, voi care suferiți astăzi și creați bucuriile pentru huzurul unei lumi care vă disprețuiește; mîine veți ține frînele istoriei și propriiei voastre soarte în mîinile voastre puternice”⁸⁷.

Oratorul arăta în continuare, spre a asigura proletariatul român de grija și solidaritatea sa tovărășească, că, în pofida tuturor greutăților, reușise să pătrundă „destul de bine rănile și luptele” clasei muncitoare din România. „Vă aduc salutul fraților voștri de suferință și nădejde din Franța — spunea el — ale căror inimi sînt însuflețite de aceeași indiscutabilă solidaritate și voință aprigă de luptă.

Trăiască proletariatul român, care este o secțiune bravă a proletariatului mondial!”⁸⁸.

Descătușate de „lanțurile unei sarbede conveniențe” — după cum singur le aprecia scriitorul francez — concluziile pe care delegația interna-

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Diverși cronicari tendențioși, din redacțiile unor ziare guvernamentale, făceau tocmai tapaj în jurul „scopului politic” pe care delegația l-ar fi urmărit în România.

⁸⁷ „Viața muncitorească” din 29 noiembrie 1925.

⁸⁸ Ibidem.

țională le ducea cu sine, referitor la clasa muncitoare și locul său în sistemul politic reacționar al regimului burghez din România își vor găsi materializarea în perioada care a urmat : mișcarea de solidaritate internațională cu lupta revoluționară a proletariatului român, a partidului său conducător, marxist-leninist va căpăta noi dimensiuni și forme de manifestare.

Vom constata, în primul rând, extinderea legăturilor dintre organizațiile Ajutorului Roșu din diferite țări și deținuții politici din închisorile românești, paralel cu lărgirea formelor de ajutor moral — prin articolele de presă publicate în jurul comuniștilor arestați și implicați în procese și prin acțiuni de protest pe lângă guvernul român, în vederea eliberării lor.

Apar, de asemenea, în țările capitaliste din Europa occidentală, primele organizații de patronaj în jurul închisorilor românești, care se adăugau celor existente deja în U.R.S.S. — la care ne-am referit. Aflăm, în acest sens, dintr-o scrisoare de salut și îmbărbătare trimisă de organizația din Berlin a Ajutorului Roșu din Germania, pe adresa militanților comuniști întemnițați în Penitenciarul din Chișinău, că respectiva organizație hotărâse, la Conferința sa din noiembrie 1925, să preia patronajul închisorii amintite, în virtutea faptului că — așa cum se arăta în scrisoare —, „Nici un zăgaz nu va putea împiedica solidaritatea familiei muncitorești din toată lumea”⁸⁹.

Multe dintre luările de poziție ale proletariatului internațional, opiniei publice democratice, împotriva politicii antimuncitorești și opresive promovată de clasele dominante din România, publicate — în cursul anului 1926 — în presă sau constituind obiectul unor moțiuni și telegrame de protest se referă la procesul comunistului Boris Stefanov⁹⁰.

Dintre întrunirile de protest care au avut loc în această perioadă peste granițele țării amintim : mitingul organizat la Praga de Partidul Comunist din Cehoslovacia — la 23 septembrie 1926 — și întrunirea inițiată de Secția din Viena a Ajutorului Roșu din Austria la fabrica de bere „Hernal”, în ziua de 16 septembrie același an⁹¹. În ambele cazuri, discursurile pronunțate de vorbitori în favoarea proletariatului român, de condamnare a guvernărilor reacționari au fost urmate de măsuri de represalii. Astfel, în timp ce poliția din Praga interzicea „trimiterea unei delegații pentru înmînarea protestului ambasadorului român”, cea vieneză făcea și ea „servicii” guvernului român, procedînd la arestarea samavolnică a unui număr de 5 tineri comuniști, participanți la întrunire.

În Germania, începînd cu luna septembrie 1925, în numeroase centre industriale ca : Breslau, Zeiss, Schatt, Elgensburg ș.a., au avut loc mari mitinguri urmate de moțiuni de protest, în care miile de muncitori participanți au condamnat măsurile represive ale autorităților românești, cerînd eliberarea deținuților politici⁹².

Rezoluția din 10 septembrie 1926 — adoptată de Secretariatul C.C. al Ajutorului Roșu din Germania (organizație de masă puternică cu peste

⁸⁹ Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 1027, f. 111.

⁹⁰ Vezi în acest sens : „Der Abend” (Austria) din 13 septembrie 1926 ; „La Razon” (Argentina) din 19 iulie 1926 ; Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 5, dosarele care se referă la România.

⁹¹ Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 5, dosarele care se referă la România.

⁹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 85, dosar 121459, filele 35, 39, 41, 52, 53, 55, 121—124.

400 000 de membri și aderenți), în legătură cu situația deținuților politici din România și măsurile pe care proletariatul din această țară urma să le adopte în vederea ajutorării lor —, va deschide seria unor noi acțiuni de masă ale clasei muncitoare din această țară, de sprijin și solidaritate cu proletariatul român. Autoritățile românești, care urmăreau asemenea manifestări peste graniță, consemnează protestul colectiv adresat în noiembrie 1926 guvernului român de către 25 de organizații muncitorești din Germania, în care se cerea eliberarea deținuților politici comuniști⁹³.

O rezoluție de protest asemănătoare venea din partea Conferinței reprezentanților proletariatului din Slovacia de est (septembrie 1926). Adresându-se legației României din Praga, muncitorii slovaci cereau, la rîndul lor, încetarea măsurilor represive împotriva mișcării muncitorești din România și eliberarea deținuților politici. Documentul era însoțit de o lungă listă de semnături⁹⁴.

Paralel, după cum am mai precizat, problematica acțiunilor de solidaritate internațională cu lupta revoluționară a clasei muncitoare din România a fost oglindită și în această perioadă, în numeroase materiale din presa partidului comunist și muncitorești, în primul rînd în organele de presă ale Ajutorului Roșu⁹⁵, care cereau opiniei publice internaționale să acționeze prin presă și prin intervenții pe lângă factorii constituționali ai țărilor respective în favoarea proletariatului român, pentru a determina guvernul român să pună capăt măsurilor represive adoptate împotriva clasei muncitoare și să elibereze pe cei arestați⁹⁶.

În Marea Britanie, ecoul persecutării mișcării muncitorești din România își va găsi expresia în articolul lui George Lansbury intitulat *Persecutarea socialismului în România*⁹⁷. Autorul vizitase România, motiv pentru care informațiile privind situația economică și social-politică a clasei muncitoare vor fi bogate. Accentul este pus însă pe politica anti-comunistă a claselor dominante și urmările sale sub raportul măsurilor de represiune cu care era confruntată clasa muncitoare. Descrierea regimului politic din închisori, cu toate aspectele sale dramatice, constituia, pentru autor un motiv în plus să ceară intervenția, pe lângă guvernul român, a Partidului Laburist; primirea României în Consiliul Ligii Națiunilor oferind un bun prilej în acest sens⁹⁸.

Un lung reportaj privind aceeași problematică îl vom găsi în numărul 42, din octombrie 1926, al ziarului, „L'Agence des Balcans”⁹⁹. Preluînd datele oferite de presa muncitorească din România, ziarul relatează despre ofensiva autorităților represive împotriva Sindicatelor unitare, lua poziție împotriva arestărilor și a proceselor antimuncitorești aflate în curs de judecată la diferite tribunale militare¹⁰⁰.

⁹³ Ibidem, fond nr. 95, dosar 121478, f. 25; dosar 24, filele 440—443.

⁹⁴ Loc cit., dosar 2253, vol. III, f. 116.

⁹⁵ A se vedea în acest sens materialele publicate în buletinele informative ale Ajutorului Roșu Internațional și în revista „Rote Hilfe” (organ de presă în limba germană), editate de Ajutorul Roșu Internațional.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ „Labour Weekly” din 18 septembrie 1926.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ „L'Agence des Balcans” din 27 octombrie 1926.

¹⁰⁰ Ibidem.

Parte integrantă a mișcării muncitorești internaționale, proletariatul român, organizațiile sale politice și profesionale s-au situat în permanență în mijlocul acțiunilor de solidaritate internaționalistă. Internaționalismul proletar, trăsătură definitorie pentru mișcarea muncitorească din România, a căpătat valențe și forme superioare de manifestare îndeosebi după crearea Partidului comunist.

La rindul său, clasa muncitoare din România a simțit în permanență sprijinul și solidaritatea proletariatului internațional. Manifestată sub diverse forme : ajutor material, juridic și mai ales sprijin moral, solidaritatea internaționalistă cu lupta revoluționară a proletariatului român împotriva regimului reacționar și antimuncitoresc instituit de burghezie a căpătat amploare deosebită în marile momente care definesc istoria luptei de clasă din România.

Apreciate într-un context mai larg, acțiunile de sprijin și solidaritate internaționalistă cu proletariatul român reflectă înalta prețuire de care s-a bucurat în diferite țări ale lumii mișcarea muncitorească și revoluționară din România, în frunte cu Partidul comunist.

LA SOLIDARITÉ DU MOUVEMENT OUVRIER INTERNATIONAL AVEC LA LUTTE RÉVOLUTIONNAIRE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE (1918—1926)

RÉSUMÉ

La fin de la première guerre mondiale a inauguré en Roumanie, sur la toile de fond de contradictions socio-économiques d'ordre intérieur, un essor sans précédent du mouvement ouvrier. Parallèlement aux grèves, actions revendicatives et de masse d'envergure, à caractère politique, le cadre organisé du mouvement ouvrier a enregistré un processus progressif de délimitation et clarification idéologique interne, processus qui explique la transformation du parti socialiste en Parti Communiste Roumain, lors du congrès historique de mai 1921.

La création du Parti Communiste Roumain a constitué un événement de portée principielle dans l'histoire contemporaine du peuple roumain. On avait vu apparaître cette force politique conséquemment révolutionnaire, qui, continuant les meilleures traditions de lutte du mouvement ouvrier socialiste, imprima au prolétariat roumain des directions organisationnelles et de lutte nouvelles, qualitativement supérieures de par la manière révolutionnaire dont le parti de la classe ouvrière se proposait de diriger non seulement les luttes quotidiennes pour les droits économiques et libertés démocratiques des masses laborieuses, mais aussi les luttes pour la traduction dans les faits de son desideratum historique : la conquête du pouvoir politique et l'édification de la société nouvelle, socialiste

La perspective de perdre la domination économique et politique ouverte par le parti communiste devant la bourgeoisie explique la série

de mesures répressives à caractère abusif et de terreur prises par les classes dominantes de Roumanie contre le mouvement ouvrier révolutionnaire et le parti communiste, qui ont déterminé toujours, à part un large mouvement de solidarité interne, un mouvement similaire d'appui internationaliste au sein de l'opinion publique ouvrière et démocratique de divers pays.

La solidarité internationaliste dont a joui la classe ouvrière de Roumanie dans sa confrontation avec l'appareil de répression, (parmi les moments significatifs de laquelle notons : le 13 décembre 1918, la grève générale d'octobre 1920, le procès de Dealul Spirii, l'entrée en clandestinité du parti communiste au printemps 1924 etc.) ainsi que l'adhésion de l'opinion publique progressiste et démocratique internationale aux succès remportés sur le plan de l'organisation par le prolétariat roumain font l'objet de l'étude *La solidarité du mouvement ouvrier international avec la lutte révolutionnaire de la classe ouvrière de Roumanie (1918—1926)*.

Dans ce même contexte, l'auteur présente le mouvement d'appui matériel et moral qui s'est créé dans différents pays envers les prisonniers politiques de Roumanie, militants du mouvement ouvrier arrêtés — mouvement qui s'amplifiera au cours des décennies suivantes — soulignant en dehors des larges valences de l'internationalisme prolétarien, le prestige dont a joui constamment la classe ouvrière de Roumanie, son parti révolutionnaire.

PRELUDIILE ȘI CAUZELE DETRONĂRII LUI CUZA VODĂ

DE

GR. CHIRIȚĂ

1. În cuvîntul de adio rostit în 29 mai/10 iunie 1873 la înmormîntarea domnitorului Al. I. Cuza, principalul său colaborator M. Kogălniceanu, relevînd că el este plîns de întregul popor „de oriunde se vorbește românește”, sublinia că „nu greșelile lui l-au răsturnat” ci „faptele cele mari”¹. Derutantă la prima vedere, această apreciere ne apare în fondul ei întemeiată. În adevăr, Cuza Vodă, domnul Unirii, patriotul înaintat, luptătorul destoinic și neostenit pentru crearea și consolidarea edificiului național, pentru apărarea demnității și autonomiei noului stat a intrat definitiv în anele istoriei noastre naționale ca o figură proeminentă.

Prin ceea ce a năzuit și înfăptuit el a întruchipat spiritul înaintat al epocii, fiind omul nou pe care îl revendica imperios timpurile ajunse la ora împlinirilor. Iar aceste timpuri care își trăgeau seva din noile realități social-economice, din ascensiunea orînduirii capitaliste aflată în conflict cu vechile rînduiri și mentalități feudale, impuneau realizarea idealului de unitate națională pentru care luptaseră atîtea generații, transpunerea în viață a năzuințelor de libertate, dreptate și progres social exprimate viguros în timpul revoluției de la 1848 și în anii următori. Identificîndu-se cu aceste aspirații, domnitorul Cuza a intuit — cum bine spunea N. Iorga — că „atunci cînd o tendință a poporului său se cuprinde în el, n-avea dreptul de a trăi altfel decît potrivit tendinței care se întrupase în persoana lui”². Și într-adevăr, fiind un „executor al programului revoluției de la 1848 într-o țară încă ne-independentă”³, el și-a consacrat toate eforturile înfăptuirii statului național, consolidării lui pe calea reformelor, stabilirii unui nou cadru instituțional capabil să impulsioneze ritmul dezvoltării social-economice și politice a țării în conformitate cu cerințele moderne. De aceea, pe bună dreptate s-a scris despre personalitatea sa că a fost „expresia adevărată a epocii în care a trăit”, că ea este reprezentativă „pentru ceea ce a dorit și a realizat poporul român în vremea sa”⁴.

Domnia sa a fost atît de bogată în mari realizări încît ea se așează firesc printre cele mai importante din trecutul nostru. Dubla alegere a

¹ *Doliul țărilor la moartea lui Alexandru Ion Cuza W.*, Iași, Tipografia lucrătorilor români asociați, 1873, p. 120—121.

² N. Iorga, *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă. Cuvîntare comemorativă ținută la Ateneul Român în ziua de 1 april 1920*, București, 1920, p. 10—11.

³ Vasile Maciu, *Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 204.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, Edit. științifică, 1970, p. 463.

colonelului Al. I. Cuza ca domn al Moldovei și Țării Românești la 5 și 24 ianuarie prin hotărîrea poporului, fără nici o presiune ori imixtiune a vreunei puteri străine, a reprezentat un strălucit succes al forțelor înaintate, un prim pas spre unirea completă și definitivă a Principatelor. Primind această înaltă demnitate într-un moment de răscruce pentru soarta națiunii române, Al. I. Cuza, deși a purtat titulatura și însemnele tradiționale ale domniei, s-a considerat întotdeauna un mandatar al voinței poporului, un șef de stat, un conducător al României moderne, „înțelegînd să folosească prerogativele domnești spre a sluji interesele noastre fundamentale”⁵.

Beneficiind de concursul unor patrioți luminați, Cuza Vodă a lucrat cu multă perseverență spre a convinge puterile garante să-l recunoască domn și, apoi, pentru a consimți la înfăptuirea unirii administrative și legislative a Principatelor prin constituirea unui singur guvern, a unei singure Adunări și a unei singure capitale. Din acel moment (noiembrie 1861) România era creată de fapt, chiar dacă noul ei nume nu fusese formal acceptat de marile puteri.

Însă activitatea lui Al. I. Cuza nu s-a mărginit numai la consacrarea europeană a Unirii Principatelor, la contopirea celor două țări. Atît lui, cît și colaboratorilor, susținătorilor săi le revine meritul de a fi înțeles că actul unirii, pentru a da roadele scontate, trebuia însoțit de o amplă operă care să reformeze învechitele relații social-economice, să reorganizeze statul pe baze moderne. Domnitorul a încercat să rezolve aceste dificile probleme ce atingeau mari interese sociale și naționale pe căile strîmte ale legalității ce ne fuseseră impuse prin Convenția de la Paris. Curînd, el și-a dat seama că acest lucru nu era posibil, fiindcă Adunarea, dominată statornic de grupul restrîns al moșierimii care se opunea cu înverșunare reformelor agrare și electorale într-un spirit mai echitabil, îi era potrivnică. Și atunci, pentru a scoate țara din impasul în care se zbătea și pentru a face dreptate, Cuza Vodă, avînd prețiosul concurs al lui M. Kogălniceanu, nu a șovăit: a dat lovitura de stat de la 2 mai și a efectuat o importantă reformă constituțională înlocuind — cu acordul Puterilor garante — o seamă de prevederi ale Convenției în sensul sporirii prerogativelor domniei pe seama celei legislative și extinderii drepturilor electorale printr-o substanțială coborîre a censului. Este adevărat că această reformă a dus la apariția unor tendințe autoritare în viața politică, a făcut să devină mai evidente anumite greșeli și scăderi ale domniei; dar nu trebuie pierdut din vedere faptul capital că ea a inaugurat o scurtă dar rodnică „eră a reformelor” pe temeliiile căreia țara s-a dezvoltat continuu, timp de mai multe decenii.

Cea mai importantă dintre acestea a fost legea rurală din 14/26 august 1864 care, desființînd boierescul, servituțiile feudale, a împroprietărit țărănimea clăcașă pe pămînturile legiuite. Au urmat alte legi, alte reforme de larg interes obșteșc: s-a reorganizat învățămîntul de toate gradele, administrația locală (comunală și județeană), justiția, armata, biserica, s-a încheiat opera de unificare a legislației civile, penale și comerciale, au fost elaborate și au intrat în vigoare codurile comercial, penal și civil, s-a înființat Universitatea din București (cea din Iași fiindă mai

⁵ N. Adăniloae, *Personalitatea istorică a lui Al. I. Cuza (Cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa)*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 5, p. 901.

dinainte, din 1860) și încă multe altele. Toate aceste reforme întemeiate pe concepțiile înaintate ale democrației burgheze occidentale (e drept, insuficient asimilate condițiilor noastre specifice) au înlăturat formele perimate ale vieții publice, contribuind decisiv la consolidarea tînărului stat național.

Politica internă de întărire a naționalității române s-a aflat sub Cuza Vodă în concordanță cu politica sa externă. Cu multă energie, tenacitate și abilitate el a militat pentru apărarea autonomiei și neutralității țării noastre (de pildă, în problema secularizării averilor mănăstirești, a jurisdicției consulare, în timpul incidentului de la Costangalia ș.a.) împotriva oricăror pericole de oriunde ar fi venit. Iar atunci cînd a trebuit să-și apere țara de amenințările armate ori diplomatice ale Turciei, să o ferească de alte primejdii care o pindeau, el nu a pregetat să se pună în fruntea ei ori să ia măsurile de siguranță ce se impuneau. După o îndelungată perioadă de umiliri și înjosiri, o asemenea politică dictată numai de interesele noastre naționale era primită pretutindeni cu legitimă satisfacție și deplină aprobare.

Marile realizări ale domnitorului Unirii — pe care am încercat să le schițăm mai sus — stăteau atunci, ca și acum, la trecerea unui secol, mărturie elocventă a unei glorioase domnii. Nenumărate dovezi atestă că acestea intraseră trainic, binefăcător în viața națiunii, pătrunseseră adînc în conștiința populară chiar din momentul înfăptuirii lor. În fața acestor adevăruri incontestabile, se ridică mereu tulburătoare întrebările: cum a fost posibil ca domnitorul care clădise din aspirațiile și voința tuturor românilor un nou stat și o nouă țară să fie detronat, să fie brutal eliminat de la conducerea statului printr-un complot?, în numele căror forțe sociale?, în interesul cui? și, mai ales, de ce? Sînt întrebări grave asupra cărora au meditat îndelung și au scris pagini ce conțin multe adevăruri toți cercetătorii mai vechi ori din zilele noastre ai domniei lui Cuza Vodă și în special D. Bolintineanu, Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, N. Iorga, P. Henry, T. W. Riker, Al. Lapedatu, Constantin C. Giurescu, Vasile Maciu, D. Berindei, N. Adăniloiaie, V. Russu. În ce ne privește, însușindu-ne rezultatele valabile ale cercetărilor de pînă acum, cărora le vom adăuga cîteva informații mai puțin cunoscute ori inedite, vom încerca să sintetizăm, dintr-o viziune întrecută diferită, un tablou merit să ne ajute să înțelegem cum epopeea națională a lui Cuza Vodă „va ajunge o dramă și va fi terminată printr-un act de urită trădare”⁶. În acest scop vom insista îndeosebi, pornind de la necesitățile epocii și avînd în vedere posibilitățile lor de înfăptuire, asupra pozițiilor și intereselor claselor sociale, asupra evoluției raporturilor dintre domnitor și adversarii săi, celelalte fapte doritorii găsindu-le în lucrările istoricilor menționați mai sus și citate la locul potrivit.

2. Dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza ca domn al Moldovei și Țării Românești a fost salutată pretutindeni, mai ales de masele populare, cu o explozie nemai întîlnită de entuziasm. Și aceasta pentru că, potrivit concepției forțelor înaintate, speranțelor ce însuflețiseră lupta maselor, noua domnie semnifica nu numai triumful ideii de unire, începutul înfăptuirii

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 393.

unității statale, dar și pentru că ea era chemată să deschidă o nouă epocă de progres social.

Trebuie reținut faptul important că liberalii radicali, cei mai frecvenți luptători și propagandiști ai idealurilor revoluției de la 1848, își exprimaseră public, în repetate rânduri, hotărîrea de a sprijini pe alesul din 5 și 24 ianuarie în îndeplinirea misiunii sale care, în punctele esențiale, se înscriseră pe coordonatele programului lor. Atunci, în 1859, ei nu aveau motive serioase de nemulțumire; ba, din contră. Așadar, din partea lor, nimic nu lăsa să se întrevadă evoluția care, peste cîțiva ani, avea să-i transforme în adversari implacabili ai domnitorului.

În schimb, majoritatea covârșitoare a marilor proprietari de pămînt, simțindu-și amenințate dominația politică, stăpînirea latifundiilor, a privit de la început pe noul domnitor (cunoscut ca adept al împrumutării țărănilor, promotor al ideilor revoluției de la 1848) cu o ostilitate pe care nici măcar nu încercau s-o disimuleze. Fărămițindu-și forțele în lupta pentru obținerea domniei în aproape tot atîtea fracțiuni cîte familii existau, cea mai mare parte a lor a fost nevoită să primească alegerea lui Al. I. Cuza datorită presiunii maselor, puternicului curent unionist. Însă această acceptare nu a anulat nici un moment hotărîrea foștilor domni, a beizadelor și a adepților lor de a-l răsturna de pe tron pe omul de un rang inferior care — considerau ei — uzurpase un drept ce le aparținea numai lor. De acum înainte ei își vor uni forțele nu numai și nu atît pentru satisfacerea ambițiilor personale, ci în primul rînd în vederea salvării intereselor lor de clasă periclitate de noua domnie. În acest scop, camuflindu-și adevăratele intenții pentru a nu intra într-un dezacord primejdios cu voința poporului, foști și viitori pretendenți, mulți moșieri conservatori au reluat agitațiile în jurul ideii înscăunării pe tronul Principatelor a unui principe dintr-o dinastie străină. Cum însă majoritatea marilor puteri europene respinseseră mereu această cerere, era învederat că ei nu o ridicau din nou dintr-un imperativ național ci, mai ales, pentru a crea inoportun și artificial dificultăți interne și externe care, adăugate celor reale, să ducă în cele din urmă la împiedicarea reformelor în sens liberal, la înlăturarea domnitorului Cuza și astfel, pe o cale ocolită, la alegerea altui domn pămîntean.

Deoarece acțiunea conspirativă care a pus capăt domniei lui Cuza Vodă a fost în mare măsură justificată în epocă, iar mai tirziu explicată de istorici prin necesitatea aducerii în fruntea statului a unui domnitor străin, este cazul să aruncăm o scurtă privire retrospectivă asupra originii și semnificației acestui principiu politic, a implicațiilor lui asupra istoriei noastre naționale.

El apare încă din anii anteriori întocmirii Regulamentului Organic, conexat revendicării esențiale a Unirii Principatelor. Astfel, într-un memoriu de prin 1828 al boierilor din Țara Românească (înaintat diplomaților care pregăteau tratatul de pace de la Adrianopol) se cerea unirea celor două țări române într-un principat „de sine și neatîrnat de Turchia” care să fie pus sub ocîrmuirea unui „prinț din familiile domnitoare în Germania de Sus”⁷. La rîndul său Iordache Catargiu a formulat și el cu

⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor (colecția Hurmuzaki). Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1844). Adunate, adnotate și publicate de...*, vol. X, București, 1897, p. 648.

ocazia întocmirii Regulamentului Organic în numele Moldovei o cerere asemănătoare într-un alt memoriu trimis autorităților țariste⁸. După înăbușirea revoluției de la 1848, această revendicare, amplu argumentată și dezbătută în anii 1853—1857 în nenumărate memorii, broșuri, note și rapoarte diplomatice, a fost adoptată de aproape toate forțele politice naționale, devenind una din cele patru dorințe fundamentale exprimate solemn în octombrie 1857 de Adunările ad-hoc ale Moldovei și Țării Românești⁹. Numai că, de astă dată, ea era înscrisă aparte, nemaifiind încorporată ca pină atunci drept o condiție sine qua non a Unirii Principatelor. Disocierea era necesară pentru a nu se prejudicia opera de creare a statului național, care avea mulți sorți de izbândă, printr-o identificare a ei cu postulatul prințului străin ce era îndepărtat de puterile garante pe motivul că el reprezenta un pericol pentru menținerea pe mai departe a suzeranității Porții asupra Principatelor. Deși Convenția de la Paris înlăturase cu totul ideea principelui străin, ea continua să rămână un punct esențial în programul național al unioniștilor. Așa se face că la 4/16 ianuarie 1859 M. Kogălniceanu a prezentat în numele mai multor deputați, printre care figura și Al. I. Cuza, propunerea ca Adunarea să dea „un vot foarte lămurit, foarte unanim <care > să facă cunoscut țării și Europei că noi persistăm a voi unirea”¹⁰. Totodată, se cerea acordarea principelui străin. Propunerea, adoptată de Adunare era menită să arate domnului ce urma să fie ales „care sînt voințele acestei Adunări”, să-l îndemne să nu uite niciodată că „cea mai sacră a sa datorie <era > a grăbi înfăptuirea acestei uniri pentru a se justifica speranțele noastre . . .”¹¹. Se înțelege că domnitorul ales nu putea face abstracție de noua consacrare oficială a hotărîrii reprezentanților țării. De altfel, ea corespundea și convingerilor sale politice. De aceea, în nota adresată puterilor garante a doua zi după alegerea din Țara Românească, pledind pentru recunoașterea sa ca domn al Principatelor Unite, el constata încă odată că „țara a cerut unirea cu un prinț străin. Cit pentru mine personal — continua el — am lucrat totdeauna la succesul acestei combinări și alegerea mea nu a putut slăbi nici-cum convingerile mele de mai nainte. Lipsit de ambiție personală și ne dorind alta decît binele țării mele, așa precum ea îl înțelege și îl cere, nu am trebuință de a declara că voi fi totdeauna gata de a mă întoarce la viața privată și că nu voi considera retragerea mea ca un sacrificiu . . .”¹². Apărută în „Monitorul Oficial” al Moldovei și al Țării Românești¹³, deci adusă la cunoștința tuturor, această notă dezvăluia deopotrivă cugetul său politic, lipsa de ambiție, precum și perfecta onestitate pe care înțe-

⁸ George Sofronie, *Fenomenul „Unirii” în lumina dezvoltării principiului național la români*, în revista „Cursuri și conferințe”, București, nr. 3—4/1937, p. 13.

⁹ Iată textul votat de Adunarea Moldovei: „Prinț străin cu moștenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei și a cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării” (D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de . . ., vol. VI, partea I, București, 1896, p. 74; (În continuare se va cita *Acte și documente* . . .). Cel adoptat de Adunarea Țării Românești era în termeni aproape identici (*Ibidem*, vol. VI, partea II, București, 1896, p. 44).

¹⁰ *Ibidem*, vol. VIII, București, 1900, p. 315.

¹¹ *Ibidem*, p. 316.

¹² *Ibidem*, p. 640. Pentru evoluția ideii de prinț străin vezi și P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 33—42.

¹³ Nr. 80, 25 ianuarie/6 februarie 1859, respectiv nr. 21, 4 martie 1859.

legea, în patriotismul său, s-o așeze la temelia misiunii ce-i fusese încredințată. Cu timpul, făgăduielile cuprinse în această notă vor fi mereu amintite domnitorului de adversarii săi politici cu o stăruință și inoportunitate periculoase intereselor țării și jignitoare demnității sale personale.

Revendicarea înscăunării în fruntea statului național a unui domnitor ales dintr-o dinastie occidentală nu reprezenta în epocă o inovație politică românească. O exprimase din diverse rațiuni și alte popoare și, lucru important, o înfăptuise. Așa s-a întâmplat în Belgia unde, după proclamarea independenței, în 1831 fusese înscăunat ca rege Leopold I de Saxa-Coburg. Acest experiment care dăduse rezultate bune în multe privințe, era invocat în permanență de oamenii noștri politici ca un exemplu, un model spre care trebuia să tindă în opera de organizare și consolidare a României moderne. Le fel procedaseră grecii în 1832 când proclamară ca rege pe Othon I de Bavaria iar după detronarea acestuia alesese în 1863 pe George I din familia domnitoare daneză. În aceeași manieră vor proceda și alte popoare. Marile puteri europene nu erau deci confruntate pentru prima oară cu o asemenea cerere; ea venise și din partea altor popoare aflate — ca și noi — în stadiul constituirii și consolidării statului lor național modern. În multe părți, instituția monarhiei constituționale era considerată de numeroase pături și clase sociale ca un instrument merit să contribuie la întărirea naționalității, într-o perioadă când regimurile republicane născute din revoluții național-populare aveau o existență efemeră, fiind repede înlăturate de acțiunea conjugată a forțelor retrograde interne și externe.

Această realitate a avut o influență covârșitoare asupra gândirii social-politice a oamenilor politici de la noi. În afara tendinței generale, ei trebuiau să mai țină seama și de situația specifică a țării noastre. Aflat la fruntariile celor mai reacționare imperii din Europa — otoman, țarist și habsburgic — care își disputau de secole sferile de influență și de dominație în această parte a continentului, poporului român (intocmai ca și altor popoare mici învecinate) i-ar fi fost foarte greu, dacă nu chiar imposibil, să-și înfăptuiască unitatea națională într-un cadru republican prin ample mișcări revoluționare de eliberare democrat-națională. Înăbușirea revoluției de la 1848 prin intervenția trupelor țariste și otomane arătase că soluțiile revoluționare democrat-republicane nu erau posibile. Din aceste motive, chiar oamenii politici cunoscuți pentru convingerile lor democratice, republicane au fost nevoiți să adere la acele căi, metode de realizare și întărire a edificiului național preconizate de majoritatea reprezentanților burgheziei și moșierimii cu vederi monarhiste, sacrificându-și, unii temporar, alții definitiv, credințele lor politice. Cel mai reprezentativ a fost cazul lui C. A. Rosetti care, în ajutorul instaurării dinastiei străine, scria într-un articol că „ în *teorie* credințele mele ... nu sînt monarhice. În *practică sînt silit* a mă conforma totdeauna cu spiritul zilei dominatoriu în Europa”¹⁴. Mai târziu el explica, cu multă francheță, unui publicist francez, considerentele care îl determinaseră să lucreze pentru aducerea în țară a principelui străin și proclamarea lui ca rege : „România e încă prea tînără și prea mică spre a nu ține seama de vecinii săi cei puternici. Austria și Rusia avînd monarhia, ar fi fost foarte imprudent să încercăm de a

¹⁴ „Revista Dunării”, an I, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 2; sublinierile aparțin lui C. A. Rosetti.

ridica o republică lingă dînsele. Dorințele familiilor princiare de a ajunge la domnie ar fi putut da naștere, mai târziu sau mai devreme, prilejului unor interveniri externe. Trebuia dar ca principele României să fie într-o situațiune astfel încît Împăratul Austriei și Țarul să nu se poată atinge de dînsul fără să atace chiar principiul pe care se reazămă propria lor autoritate. De aceea am făcut rege pe principele Carol de Hohenzollern”¹⁵.

Așadar, în împrejurările de atunci, nu era realistă și, prin urmare, realizabilă decît instaurarea unui sistem de guvernare similar celor care ființau în Europa apuseană. Dar de ce trebuia încredințată conducerea statului unificat unui prinț recrutat dintr-o familie domnitoare străină? De ce nu se putea înălța în această demnitate un autohton?

În condițiile întăririi orînduirii capitaliste, la mijlocul secolului al XIX-lea relațiile dintre clasele sociale dominante (adică dintre marii proprietari conservatori de o parte, burghezia în plină ascensiune aliată cu moșierimea liberală de alta) au devenit mai complexe, frontul confruntării dintre ele extinzîndu-se asupra tuturor planurilor vieții sociale. Din cauza insuficienței și întîrziatei dezvoltări a capitalismului, noile forțe sociale, încă slabe în drumul lor spre putere, au pășit pe calea unor compromisuri cu forțele vechi, încă foarte puternice. Dar aceste înțelegeri nu le-au apropiat pozițiile decît momentan și numai în vederea rezolvării anumitor imperative naționale; de fiecare dată s-a putut constata că odată îndeplinite acele obiective și depășite dificultățile, colaborarea lor nu a anihilat contradicțiile principale de ordin intern dintre ele care (noi știm bine acest lucru) erau ireconciliabile pentru că izvorau dintr-o realitate obiectivă avînd fundamente social-economice deosebite, în multe privințe discordante. În aceste împrejurări, pentru a-și armoniza pozițiile divergente și a-și asigura interesele specifice, reprezentanții claselor posedante s-au gîndit să pună în fruntea noului stat un factor politic care, menținîndu-se în limitele dictonului „regele domnește dar nu guvernează”, să exercite prin prerogativele încredințate și autoritatea lui personală o influență ponderatoare, stabilă asupra tuturor grupărilor care se înfruntau pe scena vieții politice. Cum la noi nu exista (după opinia unanimă din epocă) nici o familie care să aibă prestigiul și autoritatea morală pentru a îndeplini această înaltă misiune¹⁶, nu se întrevedea altă alternativă decît înscăunarea cu drepturi ereditare a unui principe luat dintr-o dinastie occidentală.

¹⁵ Edouard Marbeau în „La Revue Française” aprilie 1885; apud *Moartea și înmormintarea lui C. A. Rosetti. Testamentul său și omagii aduse memoriilor sale*, București, 1885, p. 174; vezi și Gh. Ghimeș, *Ideea de republică la români*, București, Edit. științifică, 1972, p. 65. În același sens se pronunțau Ioan Lahovari și Eugeniu Stătescu — atunci studenți la Paris — într-o scrisoare din 13 martie [st. n.] 1866, tipărită într-o publicație franceză: „Dacă românii cer un prinț străin, nu o fac pentru plăcerea de a plăti o listă civilă, nu o fac pentru că se simt incapabilii de a se guverna ei înșiși; și o fac pentru a pune capăt tuturor pretențiunilor, pentru a depărta toate ambițiunile, pentru a nu lăsa nici un pretext intervenției străine. Acei care se miră de o asemenea dorință, acei care ne impută că nu am profitat de această ocaziune (se referă la detronarea lui Cuza Vodă — n.n.) pentru a proclama republica, nu se gîndesc că sînt necesități de situațiune de care trebuie să se ție cont. . . Ei nu văd decît dreptul nostru; ei uită slăbiciunea noastră” (Citat după „Românul”, an X, 16 martie 1866, p. 98—99; sublinierile aparțin „Românului”).

¹⁶ Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc în 7/19 și 9/21 octombrie 1857*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 827 (În continuare se va cita: D. A. Sturdza, *Însemnătatea. . .*)

Această soluție părea să ofere multiple avantaje. Mai întâi ea trebuia să pună capăt electivității domnului dintre pămînteni, principiu ce întreținuse adînci frămîntări și lupte interne din cauza instabilității accentuate a domniei¹⁷, exacerbarii rivalităților dintre pretendenți¹⁸, corupției și favoritismelor pe care aceștia le practicaseră pe scară largă. Or, era învedereat că această situație avusese efecte deplorabile asupra stabilității vieții social-politice și de stat, a dezvoltării mai rapide a Principatelor, contribuind, în consecință, la slăbirea rezistenței țării în fața pericolelor externe. În al doilea rînd, se anticipa că principele străin va aduce, cu ajutorul țării de unde venea și a dinstiei căreia aparținea, un plus de siguranță în ceea ce privea existența liberă a națiunii române¹⁹, curmînd, totodată, frecvențele încercări ale marilor puteri europene—îndeosebi a celor învecinate—de a încălca autonomia țării, de a se amesteca în afacerile noastre interne²⁰. Cu alte cuvinte, prin aducerea pe tronul României a unui prinț dintr-o casă suverană a Europei se urmărea consolidarea situației interne și externe a țării pînă la acel grad de securitate încît ea „să nu mai serve puterilor celor mari ale continentului drept simplu obiect de compensație pentru toate combinările lor teritoriale, ca un pămînt fără suflete, care s-ar fi putut nimici în independența sa și alipi cu o egală ușurință cînd de un stat, cînd de altul”²¹.

În afara considerentelor de ordin general, au existat și altele, derivînd într-o formă sau alta din interesele anumitor categorii sociale, care au intrat și ele în calculele oamenilor politici. Astfel, marii proprietari de pămînt știind că dinastiile europene constituiau de obicei factori conservativi, uneori reacționari, mizau pe faptul că vor putea atrage pe noul prinț de partea lor în scopul menținerii latifundiilor și a puterii lor politice. Chiar și numeroasa pletoară a pretendenților la tron care transformaseră domnia într-un „măr al discordiei”, și-a dat adeziunea formală la ideea înscăunării unui cap străin, adoptînd formula „dacă nu eu, atunci nici tu, cî un principe străin”. Teoretic, în persoana lui ei vedeau pe omul de prestigiu (prin

¹⁷ În intervalul 1800—1859 se perindaseră pe scaunul Țării Românești 14 domni, iar al Moldovei — 12 (*Istoria României în date*, București, Edit. Enciclopedică română, 1971, p. 456, 460).

¹⁸ Tipică în acest sens a rămas situația extrem de încordată din zilele anterioare alegerii lui Al. I. Cuza cînd N. Iorga numărăse în Țara Românească 38 pretendenți la domnie (*Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 336).

¹⁹ În „Adevărul” din 5 ianuarie 1872 se scria că românii după ocuparea succesivă a Principatelor în 1853—1856 de către Rusia și Austria nu se mai credeau asigurați numai cu protecția Turciei, ea însăși foarte slăbită. Ideea înscăunării prințului străin nu era „deci o manifestare vie a sentimentului național care își recăuta elementele sale de viață”. Multor oameni politici nu le-a trecut prin minte „să înființeze aici o domnie străină pentru dragostea principiului dinastic” ci „să admită dinastia ca o necesitate...” (*Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie*, București, Edit. politică, 1968, p. 68).

²⁰ În propunerea prezentată Adunării ad-hoc a Moldovei la 7/19 octombrie 1857, M. Kogălniceanu invocă în sprijinul ideii de prinț străin „trebuința de a se institui un guvern tare, stabil, respectat înăuntru de toți și sprijinit în afară de marea familie a caselor domnitoare” (*Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 66). Actul dezvoltător al votului Adunării ad-hoc din 9/21 octombrie 1857 din Țara Românească, adoptat la 6 noiembrie 1857, sublinia și el credința că „prin legăturile sale de sînge (principele străin avea) să înlesnească introducerea României în marea familie a statelor europene și să asigure mai bine al lor sprijin” (*Ibidem*, vol. VI, partea II, p. 140).

²¹ [Titu Maiorescu], *Asupra broșurii Germana, România și principele Carol de Hohenzollern*, Iași, 1875, p. 8.

naștere și nume) care, nefiind egalul nimănu, se putea impune tuturilor fără a se simți cineva umilit.

De cealaltă parte, moșierimea liberală, burghezia, precum și păturile sociale mijlocii care le sprijineau, nutreau convingerea că eforturile lor de a-și croi drum spre putere nu vor avea sorți de izbândă atît timp cît în fruntea statului va fi ales un mare latifundiar conservator, adică un reprezentant al vechilor mentalități și stări de lucruri ²². De aceea, din rîndurile lor s-au recrutat cei mai asidui propagandiști și militanți în favoarea principelui străin. Ne fiind amestecat în luptele interne, fără rude sau creaturi în noua țară, acesta putea face pe de o parte să înceteze rivalitățile, răzbunările, favorurile scandaloase din trecut, pe de alta să realizeze o serie de reforme social-economice și politice burgheze — într-un cuvînt putea inaugura o nouă epocă de ordine și stabilitate axată pe principiile de guvernare din Europa occidentală ²³. Prin înfăptuirea acestor aspirații, elementele burghezo-liberale întrevădeau în plus posibilitatea atragerii capitalurilor internaționale, dezvoltării economice a țării pe calea capitalistă într-un ritm mai viu, care, firește, ar fi contribuit la întărirea pozițiilor lor economice și politice.

Acestea au fost, în mare, argumentele ideologilor claselor dominante în favoarea principelui străin, intențiile de care ei erau animați, așa cum s-au cristalizat în anii luptei pentru Unirea Principatelor ²⁴. Treptat, această concepție și acest program politic se înrădăcinaseră atît de tare în mințile tuturilor, încît se transformase într-un larg curent de opinie, devenind un fel de port-drapel sub faldurile căruia se raliau în ciuda divergențelor de ordin intern care-i separa (sau, dimpotrivă, poate tocmai în vederea aplanării lor în perspectivă!) toți factorii politici importanți din Principate. Împotriva lui nimeni nu putea lupta fără a-și atrage învinuirea că lucrează în contra voinței și intereselor țării. Această stare de spirit explică sorginta și semnificația reală a votului Adunării electivă a Moldovei din 4/16 ianuarie, precum și a notei trimise puterilor garante de domnitor la 25 ianuarie/6 februarie 1859. Ea ne dezvăluie, în același timp, și situația specială a lui Cuza Vodă conturată chiar din momentul alegerii sale: în ochii contemporanilor domnia sa era considerată provizorie, limitată, ca o etapă intermediară a cărei menire era înfăptuirea Unirii și pregătirea condițiilor pentru înscăunarea principelui occidental ²⁵. Acest fel de a vedea lucrurile și-a pus din plin amprenta asupra desfășurării ulterioare a evenimentelor.

3. Reluînd șirul evenimentelor survenite în timpul domniei lui Cuza Vodă, trebuie remarcat că plîngerile unor conservatori împotriva domnito-

²² De aci opoziția lor îndirjită din ianuarie 1859 împotriva candidaților proveniți din vechile familii boierești; tot aci trebuie căutată una din explicațiile alegerii colonelului Al. I. Cuza.

²³ În raportul comisiei asupra celor patru dorințe, prezentat Adunării ad-hoc a Țării Românești la 9/21 octombrie 1857 de Ion C. Brătianu, se sublinia că românii cerînd un prinț străin „dau cheazășie Europei că sînt hotărîți să meargă în cel mai deplin ordin pe drumul ce însuși ea urmează” (*Acte și documente...*, vol. VI, partea II, p. 33).

²⁴ Ele au fost sintetizate în actele supuse dezbaterilor și aprobării Adunărilor ad-hoc (*Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 66—67, 72—73; *ibidem*, vol. VI, partea II, p. 33—37, 139—140) iar ulterior, în 1866, reluate în memoriul înaintat Conferinței de la Paris (D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*, p. 819—833).

²⁵ Vezi și V. Russu, „*Monstruoasa coalțiție*” și *detronarea lui Al. I. Cuza*, în volumul *Cuza Vodă în memoriam*, Iași, Edit. Junimea, p. 506—507.

rului adresate puterilor europene, evocarea interesată și inoportună a ideii aducerii neîntârziată în țară a unui principe străin (de pildă, cu prilejul dezbaterii în 1859 a proiectului de constituție de către Comisia centrală de la Focșani), dificultățile de tot felul pe care le provocau, nu au avut efectele scontate. Făcînd cu greu față situațiilor complicate ale cîrmuirii separate ale celor două Principate, domnitorul, în primii trei ani, și-a consacrat eforturile în direcția înlăturării piedicilor care stăteau în calea unificării depline a statului. Odată depășită această etapă, se impunea reorganizarea statului unitar, accelerarea înzestrării lui cu instituții moderne și, mai presus de toate, rezolvarea problemelor agrare și electorală care apăsau asupra țării ca un coșmar. Din acel moment, în jurul acestor chestiuni de o covârșitoare însemnătate (în fond, era vorba doar de stabilirea bazelor social-economice și politice pe care avea să se plămădească și să ființeze țara noastră) se va da o adevărată bătălie între diversele fracțiuni ale claselor dominante.

Cuza Vodă nutrea de mult timp concepții liberal-moderate. Partizan declarat al reorganizării statului național potrivit principiilor exprimate de Adunările ad-hoc din 1857, el urmărea instituirea unui guvernămint constituțional puternic, stabil, cu o largă bază electorală care să reprezinte proporțional interesele tuturor claselor și păturilor sociale. În scopul evitării amenințătoarei „revoluții” țărănești ale cărei semne începuseră să fie evidente, el se pronunța pentru rezolvarea problemei agrare de sus în jos, printr-o reformă care, eliberînd țărănimea clăcașă de servituțiile feudale, s-o împrietărească pe pămînturile avute pînă atunci în folosință, în schimbul unei drepte despăgubiri bănești²⁶. Cuza Vodă înțelegea să pună în aplicare acest program cu orice preț și, la nevoie, prin orice mijloace. În vederea îndeplinirii lui, domnitorul nu se putea sprijini pe majoritatea conservatorilor care-i era ostilă²⁷ și nici pe liberalii radicali ce căutau să împingă țara — după părerea lui — pe căi primejdioase. În consecință, el a încercat să-și formeze un partid propriu, de centru, din elemente liberal-moderate, cu ajutorul căruia să-și exercite autoritar prerogativele de șef al statului.

Cu toate strădaniile depuse, încercarea nu va izbuti din două motive: 1) pentru că își apropiase oameni (spre exemplu, N. Krețulescu, I. Em. Florescu ș.a.) a căror conștiinciozitate și lealitate nu erau dublate în aceeași măsură de capacitatea politică de a rezolva problemele grele aflate la ordinea zilei; 2) se înconjurase cu o clică de politicieni și slujbași veroși, puși pe căpătuială (între alții, C. Librecht, N. Docan, N. Pistoțki ș.a.) care, fără știrea domnului și în dauna prestigiului său, făceau afaceri și trafic de influență, îmbogățindu-se²⁸. Dar eșecul acțiunii de creare a partidului propriu, care constituie una din cauzele căderii lui Cuza Vodă, nu va fi evident decît mai tîrziu, în 1865. În vara anului 1862, cînd N. Kre-

²⁶ Dacă ar fi să dăm crezare secretarului consulatului francez de la Iași, L. Castaing, idelle lui Cuza erau mult mai avansate în această privință. La 2 octombrie [st. n.] 1864 el raporta că domnitorul i-ar fi declarat că nu ar fi trebuit să li se acorde marilor proprietari nici ● despăgubire, avînd în vedere că prin lucrările excesive la care-i supuseseră decenii de-a rîndul pe țărani, aceștia își plătiseră de fapt valoarea pămînturilor pe care legea rurală din august 1864 le acordase (Arhivele Statului București, microfilme Franța (Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Correspondance Politique, Turquie-Iassy), rola 44, c. 200 v).

²⁷ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă. Memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 70.

²⁸ Vezi, Indeosebi, Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 365—379.

țulescu formase un guvern al „căii de mijloc”²⁹, toată lumea avea sentimentul că sunase ceasul dezlegării marilor chestiuni economice și sociale potrivit cugetului domnitorului.

Văzându-se înlăturați de la putere într-un moment cînd urma să se soluționeze probleme capitale pentru prezentul și viitorul lor, conservatorii și liberalii radicali s-au unit, formînd la începutul anului 1863 acea alianță pe care C. Boliac, cu un termen împrumutat din publicistica italiană, a numit-o „monstruoasa coaliție”. Calificativul părea justificat, fiindcă, situate pe poziții ideologice deosebite din cauza componenței sociale diferite, cele două grupări se combătuseră pînă atunci cu înversurare, marii proprietari temîndu-se de „comunismul” elementelor „roșii” care le amintea de revoluția de la 1848 iar radicalii văzînd în conservatori pe oamenii vechiului regim împovărat de păcatele trecutului³⁰. În realitate, coaliția nu era „monstruoasă” deoarece, în pofida intereselor și aspirațiilor social-economice și politice deosebite care separau pe conservatori de radicali, îi unea totuși principiul ce se voia inatacabil al apărării proprietății burgheze, al perpetuării dominației lor de clasă. De altminteri, atît divergențele dintre radicali și conservatori, cît și cele dintre „monstruoasa coaliție” în ansamblu și grupările politice din jurul domnitorului, deși foarte vii lente, nu reprezentau în ultimă instanță decît expresia luptei desfășurată în rîndul claselor dominante vizînd bazele dezvoltării ulterioare a țării. „Monstruoasa coaliție” nu a apărut din senin. În literatura noastră istorică din ultimele două decenii s-au adus nenumărate dovezi ce relevă compromisurile, concesiunile pe care vîrfurile claselor dominante și le făcuseră reciproc dintr-un motiv ori altul încă din anii luptei pentru Unirea Principatelor. Momentul 1863 reprezenta doar o etapă a acestui proces. Ceea ce trebuie subliniat aici este faptul că împrejurările, cauzele care au determinat cele două grupări să se coaleză nu erau identice³¹.

Conservatorii erau dispuși să accepte reformele administrative care, înzestrînd statul unit cu instituții moderne, ar fi contribuit la întărirea lui. Cu o condiție: să nu le stînjenească prea mult exercitarea dominației lor economice și politice³². În schimb, ei se opuneau cu dîrzenie oricărei tentative de extindere a drepturilor electorale și, mai ales, reglementării problemei agrare în sensul împrumutării țărănimii clăcașe pe pămînturile legiuite. Dînd dovadă de un egoism feroce, marii proprietari căutau să-și emancipeze latifundiile de servituțiile feudale prin transformarea țărănilor clăcași în oameni liberi pe un lot de pămînt cu totul insuficient acoperirii nevoilor lor de existență. În acest fel ei încercau să-și mențină aproape intacte proprietățile și, totodată, să-și asigure forța de muncă necesară cultivării lor³³. Deși încercarea din 1862 de soluționare a chestiunii agrare în interesul lor exclusiv eșuase, totuși marii proprietari nu abandonaseră lupta. În fața perspectivei apropiate

²⁹ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 347 (capitol elaborat de Dan Berindei).

³⁰ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frîntîntări sociale. 1821—1907*, București, Edit. politică, 1969, p. 253.

³¹ Vezi și V. Russu, *loc. cit.*, p. 522—538.

³² *Istoria României*, vol. IV, p. 341.

³³ N. Adăniloiaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 113—159.

de a-și pierde o parte însemnată a moșiilor, ceea ce ar fi semnificat îngustarea bazei lor economice și diminuarea puterii lor politice, conservatorii de toate nuanțele — pentru a bloca soluționarea problemei agrare — s-au ridicat ca să răstoarne guvernul de la putere și, eventual, să-l înlăture din domnie pe Cuza Vodă. În acest scop, trecind peste deosebirile ideologice și programatice care-i despărțea, ei s-au aliat cu liberalii radicali care urmăreau și ei îndepărtarea guvernului prezidat de N. Krefulescu din cu totul alte motive.

Încheierea „monstruoasei coaliții” a fost posibilă datorită faptului că radicalii, deși nu împărtășeau punctul de vedere al conservatorilor în problema rurală, se declarau totuși pentru amânarea rezolvării ei pe o perioadă nedeterminată. Opoziția sporadică, pe probleme secundare, a radicalilor față de Cuza începuse să devină tot mai sistematică după unirea administrativă, cînd, contrar speranțelor lor, se văzuseră din nou ținuți departe de putere. După 1862, cea mai vie dorință a lor era să participe la conducerea statului, să contribuie la realizarea programului de reforme ale liberalilor moderați (care, în domeniile social-economic era apropiat de a lor, deosebindu-se însă sub raportul ordinii prioritare), pentru a-și întări astfel pozițiile și a-și lărgi baza de masă. Obiectivul politic spre care ei năzuiau pînă la fetișizare, supra-apreciindu-i rostul și însemnătatea practică, era instaurarea grabnică a unui larg și corect sistem de guvernare constituțională, aidoma celui belgian, în cadrul căruia fiecare factor (domnitor, guvern, Adunare) să se mențină într-un perfect echilibru în limitele prerogativelor stabilite. De asemenea, fruntașii radicali militau pentru dobîndirea și exercitarea neîngrădită a celor mai întinse drepturi cetățenești (electorale, de presă, întrunire ș.a.), asigurarea libertăților individuale. În privința politicii externe, ei încercau să antreneze forțele țării alături de elemente revoluționar-democratice europene pe căile ce întrețineau speranța cuceririi independenței de stat și a desăvîrșirii unității naționale. Cei mai reprezentativi dintre ei continuau încă să creadă (e adevărat, fiecare într-o măsură diferită) în posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții europene simfone și sincrone — după vechiul crez al lui G. Mazzini — căutînd să se integreze acelei perspective, între altele, prin menținerea legăturilor cu revoluționarii din alte țări. Spirit practic, lucid, domnitorul, la fel ca și ceilalți liberali moderați, nu împărtășea ideile lor, nu găsea potrivite metodele lor de acțiune. Prudent, pentru a nu periclita consolidarea statului național, el le refuza statornic colaborarea³⁴. Alăturîndu-se conservatorilor, radicalii sperau că, intimidîndu-l pe domnitor, îi vor forța mîna pentru a-i aduce la putere.

Atacurile „monstruoasei coaliții” s-au concentrat în ianuarie — februarie 1863 în Adunare unde s-au pronunțat discursuri violente, s-au adus acuzații grave privind îndeosebi nerespectarea constituției, starea dezordonată și precară a finanțelor țării etc.³⁵. Formal și în parte învinuirile erau adevărate, provenind însă — și aici este esențialul care era escamotat cu bună știință — din limitele constitutive și racilele sistemului politic

³⁴ Mai ales lui Ion C. Brătianu care era indezirabil lui Napoleon III fiindcă fusese implicat în complotul din 1854 (P. Henry, *op. cit.*, p. 110)

³⁵ *Istoria României* vol. IV, p. 354—356; Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 260—261; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 172—177.

în vigoare, din acțiunea guvernelor (formate chiar dintre opozanți !) ce se succedaseră la cirna țării. Depășind guvernul, criticile se îndreptau împotriva domnitorului. Mai mult decât atât, conservatorii ca Gr. Sturdza și Gr. Bibescu Brincoveanu nu ezitau să exprime fățiș, încă o dată, dorința lor ca domnitorul să se coboare de pe tron în favoarea unui principe străin (în cercurile conservatorilor se agitau candidaturile ducelui de Leuchtenberg³⁶, nepot al țarului, ori prințului Napoleon³⁷), atrăgându-și protestele unor deputați și indignarea maselor³⁸. În această chestiune se pare că radicalii nu erau de acord cu conservatorii. Este adevărat că și ei începuseră să-și însușească ideea că persoana domnitorului, după înfăptuirea unirii administrative, nu mai era absolut necesară³⁹, trecând cu ușurință peste hotărîrea Puterilor garante care acceptaseră unirea doar sub Cuza și numai pe timpul vieții acestuia. Dar, spre deosebire de conservatori, ei considerau inoportună răsturnarea domnitorului, fie și numai pe motivul că terenul pentru noua combinație politică nu era pregătit⁴⁰. În acest scop încă de pe atunci ei au simțit nevoia trimiterii unui emisar în apus — acesta va fi găsit în 1864 în persoana lui Anastase Panu — cu dubla misiune : de a sonda cercurile conducătoare europene în chestiunea prințului străin și a influența presa democratică franceză împotriva lui Cuza Vodă⁴¹.

După închiderea Camerei la 2/14 martie 1863 opoziția a continuat să se împotrivescă guvernului N. Krețulescu prin alte mijloace, însă fără vigoarea de pînă atunci. Aducerea la 11/23 octombrie 1863 la putere a

³⁶ Țarul declarase că niciodată nu va consimți ca un membru al familiei sale să devină vasalul sultanului (E.E. Чертан, *Реляции русо-ромыне ын аний 1859—1866, Едиция традуса, ревзутэ ши комплекта*, Кишинэу 1969, p. 13, 16; G. Hilke, *Russlands Haltung zur rumänischen Frage (1864—1866)*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität“, Halle-Wittenberg“ (Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, XIV (1965), Heft 4, p. 204.

³⁷ Potrivit versiunii lui M. Theodorian-Carada, neconfirmată de alte surse, de abia în primăvara anului 1864 prințul Napoleon ar fi fost dispus, cu anumite condiții, să primească domnia (*Eugeniu Carada (1836—1910)*, București, 1922, p. 33). Pentru ambele candidaturi indicate mai sus vezi și R.V. Bossy, *Candidați străini la tronurile României în secolele XVIII și XIX*, în „Convorbiri literare“, București, LVII (1925), p. 838—843 și 844—845.

³⁸ Radu D. Rosetti, prefectul Poliției Capitalei, raporta la 7 februarie [st. v.] 1863 că orașul era „indignat de ideea de prinț străin” iar a doua zi că această idee nemulțumea „pe popor mai cu seamă” (Biblioteca Academiei, msse, arh. N. Krețulescu, I, varia 34, nr. 23—24).

³⁹ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, partea II-a : *De la 1848 pînă la 1866*, București, 1911, p. 442. Un punct de vedere similar îl întâlnim și printre diplomații de la Constantinopol. Astfel, la 13 25 februarie 1861 Lobanof scria din Pera lui Giers că el, luînd cuvîntul la discuțiile dintre Poartă și reprezentanții Puterilor garante în problema desăvîrșirii Unirii, ar fi constatat : „Que rapproche l'opposition de Couza ? De n-avoir pas rempli la programme des unionistes ? Mais, lorsqu'il aura consommé l'Union, ce programme sera-t-il rempli ? Evidemment non, car ce programme c'est Union avec le Prince étranger. La double election de Couza ne devait être aux yeux des unionistes qu'une transition ; le jour où l'Union sera consommé on ne voudra plus de Couza : on demandera le Prince étranger” (Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause 1858—1859*, Bloomington, 1959 („Slavic and East European series”, vol. XVII, Indiana University), p. 154.

⁴⁰ Într-un discurs din 28 ianuarie 1869 ținut în Cameră, Ion C. Brătianu declara că în 1863 cînd pentru prima oară s-a pus chestiunea detronării lui Cuza Vodă, „ne-am împotrivit și am zis : pe cine să punem în loc ?” Conservatorii au răspuns că „puterile străine vor face restul”, propunere respinsă de radicali care socoteau că „numai cînd țara va putea să dispună de deplina ei autonomie, numai atunci vom face un asemenea act” („Monitorul. Ziar oficial al României”, nr. 37, 16/28 februarie 1869, p. 245).

⁴¹ Olimpiu Boitoș, *Contribuții la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864)*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, VI (1935), p. 3—4.

guvernului prezidat de M. Kogălniceanu, care își propusese o reconciliere între minister și Adunare, a fost primită cu bunăvoință de radicali. Renunțarea vremelnică la lovitura de stat proiectată de domnitor pentru 30 noiembrie/12 decembrie 1863, secularizarea averilor mănăstirești la 11/23 decembrie 1863 îmbunătățise relațiile dintre Adunare și guvern. În aceste condiții alianța conservatorilor cu radicalii se deteriora continuu din cauza ideilor diferite, a suspiciunilor ce domneau între cele două grupări⁴². În martie 1864 însă, când problema agrară a fost din nou luată în dezbateră, conservatorii au încercat iarăși să blocheze rezolvarea ei, dând guvernului un vot de blam. S-a ajuns astfel la lovitura de stat din 2/14 mai 1864 care a avut urmări foarte importante pe multiple planuri.

Ea a creat cadrul favorabil realizării pe bază de decrete-legi a marilor reforme, în primul rînd a celor agrare și electorale, potrivit opiniilor domnitorului și a principalului său sfetnic M. Kogălniceanu. Majoritatea conservatorilor a întîmpinat legea rurală din 14/26 august cu un netăgăduit sentiment de ură și înverșunare⁴³. Însă ea nu a avut posibilitatea să i se opună într-un chip organizat, ci numai prin acțiuni individuale și acestea doar în timpul aplicării ei. Pe de altă parte, substanțiala coborîre a censului prevăzut în noile prevederi electorale încorporate statutului îi limita atotputernicia politică avută în Adunări. Conservatorii au primit, așadar, o dublă lovitură: economică și politică, de pe urma căreia dominația lor de clasă va fi serios zdruncinată. Acceptînd de nevoie reformele agrară și electorală, ei vor căuta de acum încolo, pe de o parte, să le atenueze efectele, iar pe de alta să înlătore din domnie pe domnitorul care avusese îndrăzneala să se atingă de bunurile lor materiale și de privilegiile lor politice. Aceste două obiective, strîns împletite, conjugate cu vechi ranchiune personale, se vor găsi mereu la temelia acțiunilor pe care ei le vor desfășura pînă la 11 februarie 1866.

Prin înfăptuirea celor două reforme, slăbindu-se pozițiile moșierimii conservatoare, s-au întărit, implicit, cele ale liberalilor, ale păturilor mijlocii. Se realizau astfel două din punctele esențiale ce figurau, într-o formă sau alta, în programul radicalilor. Acordul lor cu principiile cuprinse în aceste legi era neîndoielnic. Ei condamnavă doar procedeul întrebuintat, considerînd greșită impunerea reformelor prin lovitura de stat căci aceasta ar fi „falsificat” conștiința poporului asupra dreptății cauzei sale⁴⁴. Obiecțiunea era nefondată, pentru că în decurs de cîțiva ani se vădise că pe căile legalității — cărora radicalii le supraestima rolul — nu se putuse ajunge la vreun rezultat. Lăsînd la o parte această rezervă, radicalii aveau deci motive de satisfacție pe care G. A. Rosetti nu întîrzia să și le manifeste atunci cînd scria lui A. Panu că lovitura de stat a dat „în cap boierilor”⁴⁵. Simțămintele lor au fost însă repede întunecate de faptul că statutul, subordonînd puterea legislativă celei executive și persoanei domnitorului,

⁴² *Istoria României*, vol. IV, p. 364; Vasile Netea, C. A. Rosetti, București, Edit. științifică, 1973, p. 276—277.

⁴³ Tipică este atitudinea lui N. Suțu, reprezentant de frunte al moșierimii reacționare (*Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798—1871*, publiés par Panatoti Rizos, Vienne, 1899, p. 395—401).

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XIV, București, 1930, p. 21.

⁴⁵ O. Boitoș, *op. cit.*, p. 24.

încălca principiile fundamentale ale constituționalismului reprezentativ atît de îndrăgit de radicalii ce adoptaseră ideile liberale ale Apusului. Exagerînd lucrurile în sens negativ, ei nu vedeau în noul statut decît o tentativă de desființare a vieții constituționale, o încercare de readucere a țării sub cadrul politic de care abia se emancipase⁴⁶. Previziunile, excesiv de sumbre, păreau a se confirma în vara anului 1864 cînd înăsprirea nejustificată a regimului autoritar al domnitorului nemulțumise chiar pe unii dintre miniștrii săi (D. Bolintineau, P. Orbescu) care și-au prezentat demisiile⁴⁷. Tendința spre guvernarea autoritară și-a găsit, între altele, expresia cea mai concludentă în regimul dur aplicat presei. Astfel, după trei avertismente, la 9/21 iulie 1864, „Românul” era suprimat, iar C. A. Rosetti ruinat. Aceeași soartă o vor avea și celelalte publicații pe care el le va iniția în 1864 și 1865. Lovit în interesele sale materiale⁴⁸, împiedicat să-și desfășoare activitatea publicistică la care ținea enorm, C. A. Rosetti se va înverșuna și mai mult împotriva domnitorului, în care începuse să vadă un adversar personal⁴⁹. De acum înainte C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu și ceilalți fruntași radicali, își vor canaliza întreaga energie, cunoscuta lor dibăcie conspirativă spre înlăturarea de la conducerea statului a lui Cuza Vodă.

Decretarea marilor reforme contribuise mult la consolidarea pozițiilor domnitorului în țară, la întărirea prestigiului său peste hotare. În schimb, opoziția, lipsită de coeziune, era neputincioasă. După suprimarea organelor de presă, „monstruoasa coaliție” a primit o altă grea lovitură prin îndepărtarea conducătorilor ei din Parlament. Prevalîndu-se de stipulațiile legii electorale care ofereau autorităților posibilitatea influențării alegătorilor, guvernul condus de M. Kogălniceanu a organizat și dirijat astfel alegerile încît în noua Adunare, deschisă în decembrie 1864, nu a pătruns nici un reprezentant de prestigiu al radicalilor sau al vechilor familii boierești. Moșierimea conservatoare se găsea acum, după îngustarea bazei ei economice, înlăturată și din sînul unui corp politic pe care îl manevrasse în trecut în funcție de dorințele și interesele ei. Fiindu-i barate căile de manifestare publică (presă, Parlament) „monstruoasa coaliție” nu putea întreprinde nimic. Redusă la tăcere, ea părea înfrîntă pentru o bună perioadă de timp. Această impresie era întărită și de eșecul pe care-l înregistrase misiunea lui A. Panu în apus.

4. În realitate, lucrurile nu stăteau așa. Despărțirea în ianuarie 1865 de M. Kogălniceanu — din cauza intrigilor adversarilor săi pe lângă domnitor — constituia fără îndoială o greșeală. Lipsindu-se de sprijinul cel mai energetic și inteligent pe care-l avusese, Cuza Vodă și-a îngustat considerabil baza sa politică, și așa destul de precară. În opera de guvernare el nu mai putea conta decît pe gruparea liberal-moderată din preajma lui N. Krețulescu, pe elemente izolate conservator-moderate (gen. I. Em. Florescu,

⁴⁶ Al. Lapedatu, *11 Februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice”, seria III, XXIII (1940—1941), p. 319.

⁴⁷ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 107.

⁴⁸ Odată cu suprimarea „Românului” a fost dizolvată și societatea comercială purtînd același nume, confiscîndu-i-se acțiunile (O. Boitoș, *loc. cit.*, p. 17). Cînd, la 13/25 februarie 1866, Rosetti învinuia pe Cuza Vodă că nu respecta proprietatea, el se referea la situația lui de întreprinzător capitalist și nu la latifundiile marilor proprietari ce fuseseră atinse de reforma agrară.

⁴⁹ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 274—276.

Al. Papadopol-Calimah, D. Cariagdi, S. Manu ș.a.), precum și pe un număr de avocați și funcționari superiori. Strînși în jurul guvernelor Bosianu și, apoi, a lui N. Krețulescu, aceștia se vor dovedi incapabili nu să rezolve ci măcar să stăvilească efectele negative ale unor fenomene mai vechi ce se agravau necontenit. Între acestea pe primul plan se situa dezordinea din finanțe (provocată de întocmirea unor bugete nerealiste, generalizarea sistemului de credite extraordinare neacoperite, imposibilitatea perceperii regulate a impozitelor directe etc.), penuria cronică de numerar (statul efectua plăți prin mandate ce erau onorate de intermediari la 70 și chiar la 60% din valoarea lor, slujbașii și ofițerii își primeau salariile cu întârzieri de câteva luni etc.) care amenințau să ducă statul la ruină. Administrația, mai ales cea județeană și comunală, încăpută în mare măsură pe mâinile unor funcționari corupți⁵⁰ și ignoranți, era în multe părți indolentă, concesivă față de cei puternici și necruțătoare cu cei nevoiași. Lucrul acesta a ieșit pregnant în evidență în primăvara anului 1865 când în lumea satelor s-a instăpinit o încordată tensiune între țărani și marii proprietari. Ea se datora fie încercărilor de sabotare a aplicării corecte a legii rurale venite din partea marilor proprietari cu ocazia delimitării moșiilor, fie pentru că țărani refuzau să efectueze arături pe pământurile primite (însă de care nu erau siguri) ca și pe moșiile boierești potrivit vechilor reglementări ale învoielilor agricole⁵¹. Influența nefastă a camarilei care, acaparînd funcții importante în aparatul de stat, începuse să-l folosească aproape pe față în beneficiul ei, a accentuat și mai mult slăbiciunile puterii executive. În atari condiții s-au ivit, generalizîndu-se treptat, nemulțumiri din partea moșierimii și arendășimii afectate de lipsa brațelor de muncă necesare cultivării moșiilor; a țărănimii ce avea de suportat povara impozitelor, brutalitățile și incorectitudinile administrației, precum și samavolniciile marilor proprietari în aplicarea legii rurale; a burgheziei care, din cauza stării finanțelor, își vedea paralizate afacerile; a funcționarilor ce nu-și puteau duce traiul, nefiind plătiți cu lunile. Nu încapă îndoială că domnitorul cunoștea această situație îngrijorătoare. Chiar dacă ar fi avut energia și obișnuința unei activități metodice — calități pe care contemporanii i le contestă — el nu ar fi putut-o schimba, lipsindu-i oamenii leali, corecți și întreprinzători care să-i execute dispozițiile.

Din punct de vedere politic în 1865 se continua guvernarea autoritară. Activitatea presei era din nou limitată, foile „Opiniunea națională” și „Epoca”, adversare ale regimului instaurat la 2 mai, fiind suprimate iar cenzura menținută. Pînă și în Adunare, foarte docilă pînă în acel moment, răsărise timid germenii unor atitudini opozante. Mai gravă, prin implicațiile ei, era agitația total nefondată din jurul presupusei intenții a domnito-

⁵⁰ Într-un „ordin” al lui Cuza Vodă, fără destinatar și dată, citim următoarele: Veștile din Moldova pun guvernul „la serioase gînduri”. Astfel sînt „tînguiriile obștești despre furtișagurile de care se fac culpabili funcționarii publici de toate treptele în cererile ce li se înfățișează, fie de caracter privat sau public. S-au luat bune încredințări cum că toți amployații nu încep nici o lucrare plină nu mai întîi sîrșesc trgul. . .”. Domnitorul cerea să se facă cercetări tainice spre a lua măsurile severe de îndreptare a situației („Revista Istorică”, IX (1923), nr. 10—12, p. 180; documentul a fost publicat de I. Bianu).

⁵¹ Astfel, în tot anul 1865 fuseseră însămîntate cu diverse culturi numai 3 156 635 pogoane, față de 5 047 062 pogoane în 1864 și 4 467 714 pogoane în 1863 („Monitorul oficial” nr. 178, 14/26 august 1866, p. 790). Diferența provine în special din cauza neefectuării lucrărilor de primăvară.

rului de a institui dinastia ereditară în familia sa. În 1864, „Buciumul” lui Cezar Boliac (foaia era subvenționată de guvern așa că opinia publică o considera oficioasă) apăruse între 21 mai/2 iunie — 5/17 decembrie cu motto-ul „Ereditatea tronului”. După înfierea la 11/23 mai 1865 a lui Alexandru⁵², „Trompeta Carpaților”, continuatoarea „Buciumului”, pleda pentru împlinirea acestui deziderat⁵³. Tolerând această campanie, guvernul comitea o mare greșală fiindcă punea la îndemâna adversarilor lui Cuza o armă pe care aceștia nici nu au ezitat, nici nu au întârziat să o folosească, acuzându-l de nerespectarea făgăduielii făcute la urcarea sa pe tron.

Înrăutățirea situației interne a creat premise favorabile relansării activității grupărilor politice ostile domnitorului. Temperînd vechile suspiciuni, lăsînd în umbră concepțiile ce provocau disensiuni, liberalii radicali au căutat să reanime coaliția lor cu conservatorii, de astă dată pe baza platformei principelui străin. Reușita încercării a fost ușurată în mare măsură de soluționarea problemelor agrară și electorală care făcuse să dispară pentru moment sursa principală a vechilor neînțelegeri. După multe tratative s-a ajuns la un acord de principiu asupra țelului urmărit (detronarea domnitorului și aducerea unui principe străin) și, probabil, asupra bazelor programului social-politic ce trebuia ulterior transpus în practică. Prima parte a lui a fost exprimată în angajamentul din iunie 1865 scris de radicalii C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, A. Panu, liberalul-moderat Ion Ghica, și conservatorii Gr. Bibescu-Brîncoveanu (în casa acestuia s-a semnat), Dimitrie Ghica, George B. Știrbei, C. N. Brăiloiu. Semnatarii se angajau, avînd în vedere situația politică și geografică a țării, dorințele Adunărilor ad-hoc și votul Adunării de la Iași din 5 ianuarie 1859 ca „la caz de vacanță a tronului să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principe dintr-una din familiile domnitoare în Occident... și să stăruim... pînă-l vom dobîndi”⁵⁴. De ce era nevoie de acest angajament? Dacă ar fi fost destinat publicării, el ar fi avut menirea să-i acopere formal prin invocarea hotărîrii Adunărilor ad-hoc. Se știe însă că timp de cîteva decenii el a fost ținut secret. Adevărata lui semnificație trebuie pusă în legătură cu faptul că între fruntașii stîngii și cei ai dreptei nu exista încă suficientă încredere, persistînd încă bănuieli. Prudenți, radicalii, temîndu-se ca după răsturnarea domnitorului să nu se ajungă iarăși la o domnie pămînteană, au vrut să înlătore acest risc legîndu-i pe cîțiva dintre virtualii pretendenți la tron din rîndurile „monstruoasei coaliții” printr-un act formal că vor sprijini înscăunarea unui principe străin. În ce măsură l-au respectat s-a văzut în 1866. La fel trebuie interpretate — de astădată ca un „angajament” al radicalilor — declarațiile publice ale lui C. A. Rosetti din decembrie 1865 că în condițiile externe date nu era pentru republică⁵⁵.

⁵² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 346.

⁵³ Din provincie soseau și se publicau adrese de felicitare pentru „tînărul principe Alexandru, moștenitorul tronului” (N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Enache Ionescu, vol. IV, partea II-a, 1928, p. 19).

⁵⁴ Textul original al angajamentului, caligrafiat de C. A. Rosetti, cu semnăturile autografe, la Biblioteca Academiei, msse, mss. rom., 5314, f. 1 (dosar provenind din arhiva D. A. Sturdza, II/1866); pentru datarea lui vezi D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*, p. 790.

⁵⁵ „Revista Dunării”, an. I, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 1—3.

Se înțelege de la sine că conducătorii „monstruoasei coaliții” nu intenționau să aștepte în pasivitate acea „vacanță a tronului”, ci aveau să caute s-o provoace. În vederea îndeplinirii planurilor lor, ei s-au decis să acționeze numai prin forțele interne, repudiind practicile nenorocite de odinioară ale boierimii reacționare care pentru a scoate din scaun pe un domnitor recurgeau la ajutorul Porții ori a marilor puteri vecine. De altfel, ei nici nu puteau conta pe vreun sprijin din afară deoarece Curtea suzerană și puterile garante, pe deasupra nemulțumirii unora dintre ele față de domnitor, preferau totuși să-l sprijine pe Cuza de teama complicațiilor internaționale ce aveau să se producă negreșit în cazul detronării lui și aducerii unui principe străin ⁵⁶. Se căuta în acest fel să se pună țara la adăpost de eventualele ingerințe externe ⁵⁷, să se salveze autonomia ce fusese consolidată prin actul adițional din 16/28 iunie 1864.

Neavînd posibilitatea de a acționa legal, liderii coalițați ai celor două fracțiuni politice s-au afundat pe căile luptei conspirative. Printr-o ingenioasă țesătură de intrigi ei s-au lansat într-o violentă campanie de presă întreținută în țară de fițiucile clandestine ⁵⁸ iar în străinătate de publicații subvenționate. Hotărîți să speculeze orice prilej, ei au încercat la 3/15 august 1865 să exploateze în interesul lor nemulțumirile negustorilor mărunți din București care se ridicaseră împotriva unor decizii ale municipalității. Răzmerița lor, caracterizată, pe drept cuvînt, ca o „încăerare de piață” ⁵⁹, fiind prompt înăbușită de armată, nu a dat în vileag adevăratele intenții ale conspiratorilor (după unii martori, se urmărea înlăturarea din domnie a lui Cuza care se afla în străinătate, la Ems, pentru a-și căuta sănătatea) și nu a lăsat — din cauza dibăciei cu care se lucrase — nici urme ale vinovăției lor. De aceea, C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu și alți suspecți arestați în ziua răscoalei au fost eliberați peste trei săptămîni de domnitor.

Dar dacă în țară „falsa revoluție populară” — cum a denumit-o atît de potrivit N. Iorga ⁶⁰ — a rămas fără efecte imediate, în schimb peste hotare ea a avut consecințe importante ce vor influența decisiv evoluția ulterioară a evenimentelor. Astfel, la insistențele reprezentanților Rusiei și Angliei de la Constantinopol, marele vizir Fuad pașa a trimis lui Cuza Vodă la 2/14 septembrie 1865 o scrisoare care, încălcînd uzanțele diplomatice și nesocotind autonomia noastră internă, caracteriza eronat cele întimplate la București ca fiind „expresiunea brutală a unei nemulțumiri generale” ⁶¹. Fără a se grăbi, domnitorul a respins categoric toate alegațiile, apărînd cu multă demnitate drepturile țării.

O profundă îngrijorare a produs asupra domnitorului nu atît faptul că o parte a presei franceze — înrîurită ori stipendiată de adversarii săi —

⁵⁶ P. Henry, *op. cit.*, p. 40–41.

⁵⁷ Din întrevederile și discuțiile avute în Apus, A. Panu trăsese concluzia că cei nemulțumiți de guvernarea lui Cuza nu trebuiau să se adreseze străinătății pentru că „dacă ne plîngem, se va trimite o comisie în țară și atunci rămas bun autonomiei!” (A. D. Xenopol, *Istoria românilor*..., vol. XIV, p. 20).

⁵⁸ Vezi, de pildă, articolele publicate în numerele din 1 și 15 august 1865 ale „Clopotului” ce aveau imprimate ca loc de apariție Craiova, respectiv București (Arh. St. Buc., Fond P. P. Carp, dos. 78/1865, f. 1–5, unde se păstrează ambele numere).

⁵⁹ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856–1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București, [1944], p. 582.

⁶⁰ N. Iorga, *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă*, p. 54.

⁶¹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 353.

critica aspru situația din Principate și chiar persoana sa, cât mai ales convingerea ce începuse să și-o formeze că oficialitățile franceze care-l susținuseră în toate momentele grele nu mai erau dispuse să-i acorde în continuare același sprijin. Aceste reflecții îi erau întărite de articolul apărut la 22 august (st. n.) în oficiosul guvernului francez „Moniteur du soir” unde se scria că tulburările de la București „erau cu siguranță, simptomul unei boli regretabile. Numeroase sînt criticile îndreptate împotriva domniei lui Cuza. Ele nu sînt lipsite de temeii”⁶². Impresiile lui erau confirmate de un alt articol publicat în același oficios, precum și de cererile ministrului afacerilor străine francez expuse agentului român la Paris ca domnitorul, bizuindu-se numai pe propriile mijloace, să ia măsurile necesare pentru a lichida nemulțumirile din țară⁶³. Dezamăgit de schimbarea survenită în atitudinea Franței și oarecum dezorientat, Cuza Vodă a scris la 1 octombrie 1865 o dramatică scrisoare protectorului său; lui Napoleon al III-lea, în care, după ce enumera realizările din timpul domniei sale, recunoscîndu-și lipsa de experiență și atribuindu-și unele greșeli, îi solicita pe mai departe pentru România înalta sa protecție. În ceea ce-l privea, el adăuga că dacă se considera că n-ar mai putea stăpîni situația, iar soarta țării trebuia încredințată „fără pericol pentru autonomia ei unor miini mai dibace decît ale mele”, el era gata să coboare de pe tron. În încheiere, domnitorul declara limpede: „Voi reentra bucuros în viața privată părăsind un tron pe care nici nu l-am visat, nici nu l-am căutat, pe care nu l-am datorat decît stimei compatrioților mei și pe care nu l-am acceptat din prima zi decît ca o grea sarcină”⁶⁴. Trimisă imediat printr-un om de încredere, scrisoarea nu a putut fi înmînată Împăratului decît la 2/14 februarie 1866, domnitorul văzînd în tergiversarea acceptării ei un semn al răcelii ce cuprinsese Franța oficială față de persoana sa.

În toamna anului 1865 situația din țară se agravase mult. Încurajată de scrisoarea marelui vizir și, mai ales, de noua atitudine a Franței, „monstruoasa coaliție” și-a strîns rîndurile, și-a intensificat activitatea. În octombrie-noiembrie între membrii ei și cei ai societății opoziționiste „Progresul” înființată înaintea lui 2 mai s-a produs o fuziune, constituindu-se comitete și strîngîndu-se fonduri⁶⁵. C. A. Rosetti și Ion Ghica au preluat conducerea întregii activități interne, în timp ce Ion C. Brătianu a fost trimis în apus mai ales spre a vedea dacă marile puteri și îndeosebi Franța vor accepta noul fapt împlinit al detronării lui Cuza fără pericolul unei intervenții armate. Concomitent cu pregătirile conspirative, ținute în cel mai strict secret, ei și-au intensificat campania de critică și ponegrire a domnitorului. Astfel, i se imputa starea gravă a finanțelor, slăbiciunile administrației, influența detestabilă a camarilei, apropierea de politica țaristă, nesuținerea popoarelor vecine ce luptau împotriva imperiilor autocrate, intenția de a fonda în familia sa dinastia autohtonă, legăturile cu Maria Obrenovici⁶⁶ și încă multe altele. După cum se vede, în această

⁶² T. W. Riker, *op. cit.*, p. 595.

⁶³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 354—355.

⁶⁴ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 386.

⁶⁵ Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremburg. Omul și faptele lui*, Brăila, 1894, p. 108—116.

⁶⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 365—380; „Calendarul Românului pe anul 1866”, editat de C. A. Rosetti, București, 1866, p. 123—127.

luptă nimic nu era lăsat la o parte, nici chiar viața particulară a domnitorului. Caracteristica acestei campanii dusă cu o rară violență, consta în aceea că se amestecau deliberat câteva adevăruri ce erau ele înșile răstălmăcite cu calomni, ținându-se abil în jurul domnitorului o atmosferă care nu putea rămâne fără efecte. Ea nu dezvăluia însă decît o parte — și încă nu aceea esențială — a lucrurilor, fiindcă, în realitate, după cum am văzut, cauzele profunde ale nemulțumirii față de Cuza Vodă erau altele.

Pe de altă parte, tot în acea perioadă statul nu mai găsea credite pentru a efectua plățile absolut necesare, în timp ce abuzurile se înmulțeau. Domnia personală, din cauza destrămării bazei sale politice, își pierduse energia și autoritatea; ea „nu mai putea face față situației”⁶⁷. Obosit, hărțuit neîncetat de opoziția care unise împotriva lui, exceptîndu-l pe M. Kogălniceanu, toate personalitățile proeminente, rău sfătuit și servit de oamenii care-l înconjurau, fără un sprijin ferm în exterior, Cuza Vodă a intuit că domnia sa nu mai putea continua multă vreme. Avînd sănătatea serios zdruncinată, el era profund îngrijorat de viitorul țării, de „luptele și poftele ce se pot întîmpla după moartea sa”⁶⁸. În cugetul său și-a făcut astfel loc ideea că sosise momentul retragerii de la cîrma statului. După înfăptuirea unirii, secularizarea averilor mănăstirești, decretarea reformei agrare, reorganizarea statului pe baze moderne, nu mai rămăsese de îndeplinit din programul Adunărilor ad-hoc decît punctul privitor la aducerea pe tronul țării a unui principe străin. În vederea realizării acestui ultim deziderat domnitorul vrea să se știe clar că era hotărît să-și țină promisiunea făcută la urcarea sa pe tronul Principatelor. În acest scop, din proprie inițiativă⁶⁹, s-au intercalat la sfîrșitul mesajului de deschidere a Camerei din 5/17 decembrie 1865 următoarele fraze: „Împrejurarea aducînd a vorbi despre persoana mea, eu vă declar în această ocasiune solemnă că singura mea ambițiune este de a păstra dragostea poporului român, este în adevăr de a fi folositor patriei mele, de a menține drepturile ei neatînse. Fiți convinși că eu n-aș vrea o putere care nu s-ar întemeia decît pe forță. Fie în capul țării, fie alături de D-voastră, eu voi fi totdeauna cu țara pentru țară, fără altă țintă decît voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui”⁷⁰.

Dacă din punct de vedere politic se pot formula obiecții asupra oportunității, rostului și eficienței acestei declarații, făcute într-un moment cînd nu se întrevedea perspectiva obținerii unui principe străin printr-un acord cu Puterile garante — așa cum năzuia Cuza Vodă —, în schimb, sub raportul convingerilor sale intime, ea ne arată cît erau de neîntemeiate imputările aduse în privința intențiilor sale viitoare, dîndu-ne întreaga măsură a patriotismului său.

⁶⁷ *Istoria României*, vol. IV, p. 393.

⁶⁸ Alexandru Papadopol Calimah, *Amintiri și istorie. 1853—1888*, la Biblioteca Academiei, mss. rom. 864, f. 438. Într-o seară domnitorul „se găsea în mijlocul Consiliului (de Miniștri) atît de rău încît crezusem că se sfîrșește și consemnasem armata” (Ibidem).

⁶⁹ În ședința Consiliului de Miniștri din 2/14 decembrie 1865 Cuza Vodă însuși a adus o schiță a pasajului din mesajul ce urma a fi adresat Camerei (Ibidem, f. 436—437).

⁷⁰ „Monitorul oficial” nr. 270, 5/17 decembrie 1865, p. 1179.

Trebuie observat că nu pentru prima oară Cuza Vodă amenințase Puterile garante cu retragerea sa din fruntea statului; o făcuse de mai multe ori cu intenția de a obține anumite concesiuni⁷¹. De data aceasta însă, decizia lui era irevocabilă: la 10/22 ianuarie 1866 el telegrafia la Paris cerind să se asigure Împăratul că ultima parte a mesajului adresat Camerei constituia „expresia unei hotărâri nestrămutate”⁷². Poetul Vasile Alecsandri cunoștea, probabil din gura domnitorului, că „era decis să abdice la 8 mart”⁷³. Chiar și adversarii săi, care între timp aflaseră despre eșecul demersului întreprins pe lângă Napoleon al III-lea⁷⁴, nu aveau nici un motiv să pună la îndoială adevărul celor cuprinse în mesajul din 5/17 decembrie, știind că domnitorul nu se înțeșta cu orice preț de domnie⁷⁵.

După toate cîte se întimplaseră nu mai putea fi vorba ca în așteptarea rîndirii pînă atunci despre o acțiune concertantă a tuturor oamenilor politici, inclusiv ai opoziției, avîndu-l în frunte ori alături pe domnitor în vederea înlăturării provizoratului de la cîrma statului prin înscăunarea unui principe străin ereditar. Prea erau mari divergențele de opinii, prea erau înrădăcinate deosebirile de interese sociale și prea erau adînci resentimentele personale pentru a se trece peste ele. Problema urma, deci, să fie soluționată de una din cele două părți aflate în conflict, între ele existînd — după cum va aprecia mai tîrziu însuși Cuza — diferențe doar în privința alegerii momentului și a metodei de înfăptuire.

Din moment ce știau că domnitorul intenționa să se coboare singur de pe tron, de ce conducătorii „monstruoasei coaliții” n-au așteptat ca el să-și încheie misiunea și să abdice benevol? În atmosfera vindicativă a epocii au existat numeroase motive personale, adversarii lui Cuza Vodă nutrind de mult timp planuri de răzbunare împotriva celui care-i ținuse departe de putere sau îi lovise în interesele lor individuale ori de clasă. Deși puternice, ele nu au avut totuși o pondere determinantă în precipitarea evenimentelor. Hotărîtor era faptul că ei se temeau, și pe drept cuvînt, că dacă domnitorul ar fi avut răgazul ca, prin tratative cu puterile garante, duse în noua conjunctură internațională ce părea a oferi oarecare șanse de reușită, să-și îndeplinească și făgăduiala privind prințul străin, el ar fi părăsit domnia (însă nici într-un caz țara) cu un mare prestigiu, cu o popularitate imensă. În plus, ar fi exercitat timp îndelungat o înrîurire considerabilă asupra destinului țării prin intermediul noului domnitor. Or, tocmai acest lucru nu convenea celor din opoziție. De aceea eforturile lor s-au îndreptat în două direcții aflate în strînsă corelație: 1) continuarea criticării și ponegririi domnitorului printr-o susținută campanie propagandistică menită să-l compromită în ochii compatrioților săi și pe lângă cabinetele europene; 2) înlăturarea lui cît mai curînd posibil din fruntea statului pentru a pune încă odată „concertul” european în fața unui nou fapt împlinit prin aducerea în țară a unui principe străin care, îndatorat,

⁷¹ Al. Lapedatu, *loc. cit.*, p. 324.

⁷² Al. Papadopol Calimah, *op. cit.*, p. 440.

⁷³ Bibl. Academiei, msse, mss. rom. 3349, f. 30 v. (scrisoare din 20 martie 1866 adresată lui Al. Hurmuzachi; publicată, cu greșeli de Il. Chendi, *Corespondența lui V. Alecsandri cu bucovinenii*, în „Convorbiri literare”, XL (1906), p. 955—959).

⁷⁴ Generalul Th. Văcărescu, *Venirea în țară a regelui Carol*, în „Convorbiri literare”, XLVIII (1914), p. 962.

⁷⁵ Al. Lapedatu, *loc. cit.*, p. 325.

ar fi apelat la sfaturile și la serviciile lor în opera de guvernare. Așadar, problema majoră care apăruse la ordinea zilei : cine, când și cum va rezolva dezideratul ultim al Adunărilor ad-hoc ? căpătase o acuitate deosebită. În ultimă instanță ea era o expresie nouă a luptei dintre diverse fracțiuni ale claselor dominante pentru a-și asigura rolul preponderent în conducerea afacerilor publice, a consolida pe plan intern și extern edificiul național.

Liderii „monstruoasei coaliții” și-au făcut cunoscute public intențiile prin intermediul „Revistei Dunării”. În primul număr al publicației se scria că programul redactorilor, colaboratorilor și susținătorilor foii (numele lor figurau pe prima pagină) era „realizarea pe deplin a voturilor Divanurilor ad-hoc”⁷⁶, adică, cu alte cuvinte, înlocuirea domnitorului cu un principe străin. În același timp ei au trecut, în cel mai mare secret, la desăvârșirea pregătirii conspirației. Pentru a paraliza o eventuală ridicare a maselor populare în apărarea domnitorului și a anihila o reacțiune din partea armatei care-i dovedise fidelitatea în toate împrejurările (înăbușirea promptă a răsmeriței din 3/15 august 1865 era un avertisment) conjurații au căutat să atragă de partea lor un pumn de ofițeri ce îndeplineau misiuni importante la Palat și dețineau posturi conducătoare în garnizoana București, cu ajutorul cărora să dea lovitura. Tentativa, temerară numai în aparență, a fost repede încununată de succes, fiindcă ofițerii vizați de ei fie că proveneau din rîndurile moșierimii nemulțumite de reforma agrară, fie că erau rude ori simpatizanți ai radicalilor (căpitanul C. Pilat pe spatele căruia domnitorul a semnat actul de abdicare era gine-rele lui C. A. Rosetti)⁷⁷. Starea materială grea a oștirii (din lipsa de fonduri, trupa era prost îmbrăcată și hrănită iar soldele nu se plăteau cu lunile), sentimentele ostile ale ofițerilor față de C. Librecht⁷⁸, au fost speculate abil de Ion Ghica și C. A. Rosetti. Ca să-i determine să le dea concursul, ei le-au făcut unor ofițeri promisiuni ademenitoare în privința carierei militare (nu au fost însă cumpărați cu bani așa cum li se imputa în 1866⁷⁹), iar altora le-a măgulit vanitatea arătându-le că fără ei nu se putea înlăptui ultima dorință a națiunii, inducîndu-i în eroare asupra situației politice externe a țării și asupra voinței maselor populare. Printr-o asemenea urzeală ei au reușit să tempereze scrupulele citorva ofițeri (mai ales ale col. N. Haralambie de care se temea pentru că avea popularitate în armată) și să-i decidă să ia parte la complot, călcîndu-și astfel jurămîntul militar și trădînd pe domnitorul ce era și comandantul lor suprem. Din acel moment, pregătirile fiind încheiate, nu se mai aștepta decît clipa prielnică pentru a se trece la acțiune.

Împrejurările interne le erau favorabile. După ce aflase cu consternare despre intențiile domnitorului, oamenii politici devotați lui — și cercul lor era foarte restrîns — „crezură a se compromite mai ținînd cu o domnie osîndită la moarte de ea însăși și înturnară ochii în acea parte

⁷⁶ „Foaia Dunării”, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 1.

⁷⁷ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 284.

⁷⁸ Gen. Th. Văcărescu afirma că C. Librecht era „urlt de toți ofițerii demni și serioși” pentru că abuză de încrederea domnitorului (*Discursurile generalului Th. Văcărescu (1868—1906)*, colecționate și cu o introducere biografică de B. Mangru, București, 1915, p. 394). La rîndul său, col. N. Haralambie, confesîndu-se tatălui său, scria în 1866, avînd în vedere camarila, despre țara „sugrumată de valeți” (Arh. St. Craiova, arh. gen. Gh. Magheru, pachet LV/2 bis, nr. 7).

⁷⁹ „Românul”, an XVII, 6 mai 1873, p. 400.

de unde putea veni noa viață. Puțini nu îl trădară”⁸⁰. În Corpurile Legiuitoare — atît de docile pînă atunci — se formase sub imboldul „monstruoasei coaliții” și creștea pe zi ce trecea o opoziție care, ne-luînd în dezbatere proiectele de legi și atacînd guvernul, sporea dificultățile puterii executive. Credite nu mai puteau fi procurate, în timp ce în multe locuri administrația lincezea. Atmosfera politică confuză, înveninată de patimi, apăsătoare, împiedica o activitate cît de cît normală. Domnitorul însuși, profund deprimat de vehemența campaniei îndreptate împotriva sa și nemulțumit de starea grea a țării căreia nu-i întrevădea posibilități de îndreptare, își pierduse energia cu care lucrase altădată. Asigurările oficiale ale Franței și Angliei că îl vor sprijini în vederea menținerii și consolidării domniei, au avut asupra lui un efect contrariu, din ele desprinzînd cu îndreptățire concluzia că aceste puteri nu aveau de gînd să-l ajute, așa cum sperase, să rezolve chestiunea prințului străin⁸¹. Din luarea în considerare a acestor elemente a derivat hotărîrea sa de a nu se opune celor ce ar fi încercat să-l facă să părăsească tronul, deși continua să subaprecieze capacitatea de acțiune a adversarilor săi pe care îi considera „mai mult turburenți decît periculoși”⁸². Lucrul se vădise public la sfîrșitul lunii ianuarie 1866 cînd el a scos din guvern pe generalii I. Em. Florescu și Savel Manu ce dețineau ministerele de interne și de război, adică elementele cele mai hotărîte și devotate lui⁸³. Mai mult decît atît : cu toate că încă de pe la jumătatea lunii ianuarie 1866 se zvonise că va fi detronat și chiar în seara zilei de 10/22 februarie fusese înștiințat de cele ce aveau să se petreacă în acea noapte, domnitorul nu a luat măsuri suplimentare de siguranță.

Complotiștii s-au decis să acționeze în noaptea de 10/11—22/23 februarie cînd batalionul de vînători comandat de maiorul D. Lecca — cel mai activ agent al „monstruoasei coaliții” printre militari — era de gardă la Palat. Cître orele 4, pe o vreme cu lapoviță și vînt puternic, sub pretextul unui exercițiu de noapte, trupele regimentului 7 de linie și două baterii de artilerie au fost masate în preajma Palatului de pe Calea Victoriei. Un grup de ofițeri, forțînd ușa încăperii unde dormea domnitorul, l-au somat să abdice. Acesta nu s-a opus și a semnat următorul „act de abdicare” adus de militari : „Noi Alexandru Ioan I, conform dorinței națiunii întregi și angajamentului ce am luat la suirea mea pe tron, depun astăzi 11/23 februarie 1866 cîra guvernului în mîna unei Locotenențe Domnești și a ministerului ales de popor”⁸⁴. Expresia „ministerul ales de popor” era, de bună seamă, o mistificare, căci poporul, masele populare de la sate și orașe își manifestaseră în repetate rînduri simpatia față de domnitor.

În acest fel s-a pus capăt domniei lui Alexandru Ioan Cuza care, timp de șapte ani, lucrase cu multă energie și patriotism la crearea și consolidarea României moderne. Se încheie astfel una din cele mai reprezentative etape de transformări naționale, politice și sociale din istoria noastră. În același timp, se inaugura o altă perioadă, cu alte probleme și cu alte

⁸⁰ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 144.

⁸¹ Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12 (Turquie, vol. 27), c. 20 (raport din 9/21 ianuarie 1866 al consulului Tillos).

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 384.

⁸⁴ Actul original se păstrează la Arh. St. Buc. mss. 1363, f. 7.

nevoi care-și cereau rezolvarea. Ele erau impuse de legile progresului social și național, avîndu-și fundamentul în existența trainică, definitivă a statului român unificat pe baze moderne pe care nici o forță nu va putea să-l destrame în vîltoarea evenimentelor din 1866 și nici să-l abată, odată cu trecerea timpului, de la lupta pentru dobîndirea neatîrnării și desăvîrșirea unității sale.

LES PRÉLUDES ET LES CAUSES DE L'ÉVICTION DU TRÔNE D'ALEXANDRU IOAN CUZA

RÉSUMÉ

Le règne d'Alexandru Ioan Cuza — pendant lequel fut constitué l'Etat national moderne comme suite de l'Union des Principautés et de l'accomplissement de réformes qui ont remplacé les vieilles structures économiques et politiques — se situe parmi les plus importants de l'histoire de la Roumanie. Les profondes mutations enregistrés durant celle période sur le plan national, politique et économique avaient profondément pénétré dans la conscience nationale, réunissant l'adhésion des plus larges catégories sociales. Néanmoins, le prince Cuza, élu en 1859 par le vote des assemblées électives, au milieu de l'enthousiasme du peuple tout entier, fut obligé d'abdiquer six ans plus tard et de passer en exil ses dernières années d'existence. Comment fut-ce possible qu'il soit évincé de la direction de l'Etat? Et, surtout, au nom de quelles idées, de quelles forces sociales? Dans l'intérêt de qui? Ce sont là des questions auxquelles l'auteur, synthétisant les résultats de toutes les investigations effectuées jusqu'à présent, ce a qui il a ajouté des informations moins connues ou inédites, a essayé de répondre.

Prenant pour point de départ les nécessités de l'époque et tenant compte des possibilités de réalisation de celles-ci, il a insisté notamment dans son étude sur les positions et les intérêts des classes sociales, sur l'évolution des rapports entre le prince et ses adversaires.

Un ample espace est consacré à l'examen de l'origine et des implications de l'idée de l'avènement au trône d'un prince appartenant à l'une des maisons princières d'Europe Occidentale (idée embrassée par tous les hommes politiques roumains de l'époque qui précéda l'Union des Principautés); on visait de la sorte, d'une part, à renforcer la stabilité et la continuité de la vie politique intérieure conformément aux principes de la monarchie constitutionnelle, et d'autre part, à assurer une sécurité accrue en ce qui concerne l'existence libre de la nation roumaine, à mettre un terme aux essais réitérés des grandes puissances d'impieéter sur l'autonomie du pays.

Dans les conditions de l'aggravation des divergences d'intérêts et de conceptions entre les diverses fractions des classes dominantes au sujet de l'accomplissement des principales réformes internes (agraire, électorale etc.), de l'intensification des mécontentements envers le règne autoritaire du prince Cuza — les deux aspects étant amplement présentés dans l'article — à l'automne 1865, le problème de la succession au trône

de la Roumanie se posa avec acuité. Déjà malade, constamment harcelé par l'opposition qui avait réuni contre lui, exception faite de M. Kogălniceanu, toutes les personnalités marquantes du pays, mal conseillé et servi par des hommes inférieurs, sans la possibilité d'améliorer la situation précaire des finances de l'Etat; Al. I. Cuza était décidé à tenir sa promesse, notamment à transmettre le pouvoir à un prince étranger. Les différences de vues existant entre le prince Cuza et ses adversaires portaient uniquement sur le moment et la voie pratique à suivre, le but poursuivi étant le même : l'instauration de la dynastie étrangère. Privé d'un appui extérieur ferme (dans l'attitude de la France qui l'avait soutenu jusqu'alors étant intervenue une certaine froideur), sachant bien que les négociations avec les Puissances garantes n'allaient aboutir à aucun résultat, le prince Cuza n'avait pas l'intention de s'opposer à ceux qui, poursuivant le même objectif que lui, auraient essayé de le faire abandonner le trône. Ainsi s'explique la facilité avec laquelle le 11/23 février 1866 il fut évincé de la direction de l'Etat. Certes, le moment 1866 a été difficile et empreint de graves responsabilités tant pour Cuza que pour le pays. Ce moment marque le passage à une autre période historique comportant d'autres problèmes et nécessités (la conquête de l'indépendance d'Etat, le parachèvement de l'unité nationale) dont la solution constituait un impératif.

RĂSCOALA ANTIOTOMANĂ BULGARĂ DIN APRILIE 1876

DE

CONSTANTIN N. VELICHI

Răscoala din aprilie 1876 reprezintă culmea mișcării revoluționare bulgare de eliberare națională. Ea a pus problema bulgară în fața opiniei publice și diplomației europene și a dus, un an mai târziu, prin ecoul și urmările ei, la eliberarea parțială a țării în urma războiului ruso-românoturce din 1877—1878. Nici un alt eveniment din istoria Bulgariei nu a avut un ecou mai larg în opinia publică din Europa și din afara ei. Este de ajuns să menționăm că în perioada lunilor aprilie—decembrie 1876, circa 200 de ziare și reviste europene au publicat aproximativ 3 000 de materiale — de la simple telegrame la corespondențe și articole de fond — legate într-un fel sau altul de această răscoală. La ele trebuie să adăugăm și presa turcă, precum și cea bulgară din Imperiul otoman și din afara lui, aici fiind vorba de cele cinci ziare bulgare care apăreau în România. Gazetele bulgare din Imperiul otoman și din România — 12 la număr — au publicat în același interval (aprilie—decembrie) peste 400 de materiale referitoare la răscoala din aprilie.

Cea dintii lucrare de mari proporții asupra acestei răscoale a fost aceea a istoricului bulgar I. D. Strașimirov, *Istoria na aprilskoto vāstanie*, Plovdiv, 1907, monografie considerată și azi ca una din marile realizări ale istoriografiei bulgare în primul rînd prin bogata ei documentare. Ea a servit și va servi mereu drept bază pentru lucrările ulterioare, în ciuda unor interpretări ideologice și lipsuri metodologice, proprii istoriografiei burgheze¹. Desigur de atunci și pînă azi au apărut o serie întregă de memorii, amintiri, documente și materiale și, ceea ce este mai important, numeroase studii care au dat interpretarea științifică cuvenită acestui important eveniment.

Dintre publicațiile documentare amintim aici cele trei volume de documente intitulate *Aprilskoto vāstanie 1876*, Sbornic ot dokumenti, care au apărut la Sofia între 1951—1955, sub redacția lui Al. Burmov, documentele turcești din volumul al III-lea fiind publicate în traducere bulgară de Boris Nedkov. Amintim apoi culegerea de studii publicată de Academia Bulgară de Științe cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la răscoală — *Aprilskoto vāstanie 1876—1966*, Sofia 1966. Lucrările cele mai

¹ Hristo Gandev, *Aprilskoto vāstanie, 1876*, Sofia, 1974. Vezi aici și analiza lucrării lui I. D. Strașimirov (p. 181—184). Vezi de asemenea principala bibliografie a izvoarelor și lucrărilor referitoare la răscoală de la p. 208—213.

noi în acest domeniu sînt cea a lui Hristo Gandev, citată aici, și monumentală monografie semnată de Ivan Ungiev și Tsveta Ungieva, *Hristo Botev, Jivot i delo*, Sofia 1975. Nu insistăm asupra altor lucrări trimițînd cititorul la întinsa bibliografie publicată în 1966 de Biblioteca Națională din Sofia (sub redacția lui K. Văzvazova-Karateodorova și A. Vălceva) și intitulată *Aprilsco vâstanie 1866 god. Preporăcitelna bibliografia po sluciai 90 godišnina na vâstanieto*.

Deși răscoala a fost pregătită în România de către Comitetul de la Giurgiu, deși un mare număr de cetași au trecut îndată la sud de Dunăre și cu tot ajutorul moral și material acordat de guvernul și poporul român, în limba română s-a scris foarte puțin despre această mișcare. Despre *Răscoala din aprilie 1876 și ecoul ei în România* a scris pentru prima oară un studiu de proporții mai mari acad. Petru Constantinescu-Iași în culegerea sa de *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956, p. 137—170. Lucrarea sa se referă însă aproape exclusiv la ecourile ei în opinia publică românească. Acest gol urmărește să-l umple articolul de față, alcătuit în primul rînd pe baza documentelor epocii și, acolo unde a fost cazul, pe studii și materiale de presă.

Din primii ani de la căderea lui sub stăpînirea otomană poporul bulgar n-a încetat să lupte pentru redobîndirea libertății și refacerea statului său. Dintre diferitele forme pe care le-a îmbrăcat această luptă în secolele XV—XVIII, haiducia, răscoala și emigrarea au fost dintre cele mai cunoscute. Desigur, locul cel mai accesibil pentru aceasta din urmă a fost Țara Românească. Cum poporul român a militat neconținut pentru păstrarea independenței sale, iar după căderea sa sub suzeranitatea otomană, pentru limitarea și înlăturarea ei, a fost foarte firesc ca deseori cele două popoare vecine să lupte împreună. Așa s-a întîmplat de pildă în 1404, în timpul răscoalei lui Constantin și Frujin, răscoală ajutată de Mircea cel Bătrîn, pe vremea expedițiilor conduse de Ioan de Hunedoara ș.a. În acest sens culmea a fost atinsă de eroica luptă a lui Mihai Viteazul, care a dat speranțe tuturor popoarelor balcanice, dar cînd bulgarii nu s-au putut ridica în masă și fuziona cu forțele voievodului român în încercarea lor de răscoală de la Tîrnovo din 1598. Importante au fost planurile făcute de bulgarii catolici cu speranțe în ajutorul Austriei, Poloniei și Venetiei, dar care îl vedeau pe Matei Basarab drept adevăratul „principe del’Oriente” și „il primo capo” în lupta antiotomană, ca și cele ale bulgarilor ortodoksi ce așteptau ajutorul, pe atunci foarte depărtat, al Rusiei, încercări soldate cu cele două răscoale nereușite — Tîrnovo 1686 și Ciproveț 1688. Noi speranțe și noi visuri, concretizate în diferite planuri, s-au făcut în legătură cu voievozii români Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, iar mai tîrziu cu războaiele ruso-turce de la finele secolului al XVIII-lea. În ciuda tuturor acestor încercări poporul bulgar nu și-a putut îmbunătăți soarta, asupra otomană a sporit peste măsură și una din consecințele cele mai importante a fost emigrarea bulgarilor în Țara Românească² și în sudul

² Pentru emigrarea bulgarilor în Țara Românească vezi Constantin N. Velichi, *La contribution de l’émigration bulgare de Valachie à la Renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Bucarest, 1970, p. 19—89.

Rusiei³, unde au putut duce o viață mai bună și unde s-au bucurat de numeroase privilegii. Se poate spune că în prima jumătate a secolului al XIX-lea a început să se pună capăt acestei lupte spontane și că poporul bulgar, pentru care exploatarea otomană a fost mai grea decât pentru toate celelalte popoare balcanice, a făcut o nouă încercare legând lupta sa de eliberare de aceea a tuturor popoarelor din sud-estul Europei, atașându-se și luând parte la unele dintre aceste mișcări. Dar dacă răscoalele sîrbilor, Eteria și războiul ruso-turc din 1828—1829 au dus la crearea statului sîrb autonom, iar mai târziu a celui grec independent, bulgarii nu au obținut nimic în urma tratatului de la Adrianopol.

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis în timpul și după războiul Crimeii, lupta de eliberare a poporului bulgar a luat o formă organizată și a ajuns la o ideologie proprie, ambele merite revenind democratului revoluționar Gheorghi Stoikov Rakovski. Desigur această ideologie a evoluat, fiecare dintre marii democrați revoluționari bulgari de mai târziu — Liuben Karavelov, Vasil Levski și Hristo Botev adăugând elemente prețioase atât în strategia cât și în tactica luptei. Dacă Rakovski a fost autorul primului „Plan de eliberare al Bulgariei”, inițiind acele societăți secrete și așteptînd ca răscoala generală să izbucnească odată cu speratul conflict sîrbo-turc din 1861, dacă Ivan Kasabov, Liuben Karavelov ș.a. au încercat formarea unor comitete cu caracter burghezo-liberal sau revoluționar, Levski a fost acela care a creat organizația revoluționară internă în Bulgaria. Scopul acesteia se vede clar în statutul său în care se prevedea: „Transformarea radicală printr-o revoluție generală a actualului sistem de stat despotic și tiranic și înlocuirea lui printr-o republică democratică... făcînd loc înțelegerii, frăției și desăvîrșitei egalități”...

Se recunoaște astăzi în mod unanim că în deceniile șapte și opt ale secolului trecut centrul mișcării bulgare de eliberare națională a fost România. Aici au luat ființă cele mai numeroase organizații ale emigrației bulgare, aici au apărut cele mai importante cărți și periodice și în special ziarele lui Karavelov și Botev și tot de aici au trecut cele mai multe cete înarmate pentru a declanșa o răscoală generală în Bulgaria. Aceasta deși prin firmanul din 11/23 octombrie 1866, prin care Poarta îl recunoscuse pe principele Carol, se prevedea clar ca teritoriul țării noastre să nu servească drept „punct de întrunire urzitorilor de tulburări de natură a aduce atingerea liniștii în Imperiul otoman”, aluzie clară la mișcarea de eliberare bulgară⁴.

Desigur emigrația bulgară neavînd un caracter omogen, nici ideologia, strategia și tactica diferitelor organizații nu a fost comună, chiar dacă toate urmăreau același scop — eliberarea țării și refacerea statului bulgar liber sau măcar autonom.

Astfel, spre deosebire de curentul revoluționar al „tinerilor”, cel al „bătrînilor” și organizația lor cunoscută sub numele de Societatea de binefacere (Dobrodetelna drujina) grupînd marea burghezie conservatoare era împotriva eliberării țării printr-o revoluție, deoarece aceasta ar fi adus la

³ *Ibidem*, p. 21, unde se află bibliografia referitoare la emigrarea bulgarilor în sudul Rusiei.

⁴ Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii”, XX, 1967, nr. 3, p. 428—429.

conducere pe reprezentanții maselor populare. Țara trebuia eliberată pe cale diplomatică sau prin război de către Rusia, care ar fi creat aici un stat în care puterea avea să aparțină marii burghezii. Răscoala putea fi admisă numai în extremis, ca un ajutor dat armatelor rusești prezente în Bulgaria gata să impună, la nevoie prin forță, organizarea noului stat. Alte organizații militau pentru un stat dualist turco-bulgar⁵ sau serbo-bulgar⁶ ș.a.

Urmind în mod permanent politica sa de limitare și la momentul oportun de înlăturare a suzeranității otomane, România a ajutat în mod constant mișcarea de eliberare bulgară sub diferite forme: făcându-se a nu vedea înarmarea unor cete, înființarea sau dezvoltarea unor organizații cu caracter radical sau revoluționar ș.a. Ea a acordat azil unor fruntași revoluționari și a admis tipărirea ziarelor lor, dintre care unele considerau că răsturnarea regimului sultanului era singura cale de rezolvare a problemei bulgare. Deoarece România se declarase neutră și faptele menționate mai sus contraveneau acestei politici, guvernele țării au făcut uneori cu greu față protestelor ce li s-au adresat nu numai de către puterea suzerană ci și de altele⁷. În ciuda acestor presiuni, România nu a desființat nici o organizație bulgară și nu a predat autorităților turcești pe nici un fruntaș revoluționar bulgar, chiar dacă aceasta i s-a cerut în mod expres de către sultan.

Deși toate organizațiile bulgare de la București și-au avut în mișcarea de eliberare națională locul și rolul lor, mai mult sau mai puțin însemnat, importanța cea mai mare în organizarea, conducerea și coordonarea ei revine Comitetului central revoluționar bulgar, din care au făcut parte Levski, Karavelov și Botev, ziarele celor doi din urmă fiind cele mai de seamă organe de presă ale mișcării. Din nefericire moartea lui Levski (1873), neînțelegerile dintre Hristo Botev și Liuben Karavelov și abandonarea de către ultimul a publicisticii revoluționare (oct. 1874) au rupt unitatea partidului revoluționar din emigrație, ceea ce, printre altele, a dus și la slăbirea organizației interne din Bulgaria. Așa se explică faptul că în 1875, după izbucnirea și extinderea răscoalei din Bosnia și Herțegovina, eveniment care a redeschis criza orientală, poporul bulgar nu s-a găsit pregătit de a ridica steagul de luptă în măsura în care îl socotea a fi Comitetul central revoluționar de la București de sub conducerea lui Hristo Botev. În ceea ce-l privește pe acesta din urmă el a conceput toate măsurile necesare pentru reușita mișcării. Dar de la hotărârile luate pe hîrtie și pînă la traducerea lor în practică, distanța a fost prea mare. Zadar-nic susținea Botev în ziarul „Zname” ca bulgarii să se răscoale imediat arătînd, mai ales în numerele din iulie și august 1875, că dacă se va scăpa și acest prilej forțele celor de sub robia otomană vor rămîne mereu dezbi-

⁵ Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955, p. 22; Constantin N. Velichi, *Relațiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866, înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 4, p. 843—867.

⁶ Mihail Dimitrov, *Comitetul na startite*, în *Bălgaria 1000 godini*, Sofia, 1930. Vezi în special p. 762 și urm.

⁷ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 24—25. Dealtfel în nota adresată de fruntași bulgari Conferinței de la Paris din 1869 se afirma: „Guvernul român nu poate face nimic, dat fiind că aproape toată populația de pe malul Dunării este complice acestor cete”... (*La Nation bulgare devant la Conférence de Paris* (Ruscuk f.a.), 1869, p. 8).

nate. Pregătirea insuficientă a făcut ca răscoala ce urma să izbucnească la Stara Zagora în septembrie 1875 sub conducerea lui St. Stambolov, Nikola Obretenov ș.a. trimiși de Botev la fața locului, să nu reușească. Conducătorii ei au izbutit însă „să scape peste Dunăre în sfînta și binecuvîntată Romînie liberă, leagănul renașterii noastre politice”, după cum scria Zahari Stoianov, cunoscutul memorialist bulgar care a închinat o carte, rămasă clasică, răscoalelor poporului său ⁸.

Situația deosebit de grea prin care trecea Imperiul otoman — datorită Porții se ridicau în 1875 la cinci miliarde franci și mai bine de jumătate din bugetul său mergea la amortizarea împrumuturilor, creșterea impozitelor, iernile grele și anii secetoși consecutivi 1874 și 1875 — acest tragic tablou al sărăciei oglindit în presa vremii (pînă și unele ziare străine considerau răscoalele țărănești ca inevitabile) toate acestea nu puteau scăpa unor observatori politici destul de abili ca aceia din Societatea de binefacere. De aceea, cu o lună înainte de încercarea de răscoală de la Stara Zagora, reprezentanții marii burghezii conservatoare de la București au înființat „Societatea filantropică bulgară” (Bălgarsko celovekoliubivo nastoiatelstvo) cu scopul afișat de a ajuta pe cei ce suferiseră în răscoala din Bosnia și Herțegovina. Cel real era însă folosirea tuturor forțelor emigrației și mai ales a celor revoluționare pentru interesele lor de clasă. Din noua organizație făceau parte Evloghie Gheorghiev, M. Koloni, Dr. Atanasovici, Dr. Protici ș.a., adică fruntașii cunoscuți ai vechii Societăți de binefacere, dar și personalități cu prestigiu revoluționar ca Liuben Karavelov și cei din jurul său, Kiriak Tankov ș.a. ⁹ Într-adevăr răscoalele din Bosnia și Herțegovina, ca și încercarea de răscoală de la Stara Zagora confirmau ideea că momentul decisiv se apropia. În consecință Serbia și Muntenegru, sigure de un ajutor rusesc, au început a se pregăti pe față de război în ciuda avertismentelor diplomației țariste. La rîndul lor membrii Comitetului revoluționar bulgar în frunte cu Botev începură să analizeze cauzele nereușitei de la Stara Zagora, pentru a nu scăpa un moment atît de propice și a pregăti o a doua încercare. Din nefericire analiza dădu loc și unor acuzații reciproce, ceea ce a dus la dezbinare. Era tocmai momentul pe care-l aștepta partidul „bătrînilor” condus de Evloghie Gheorghiev. Profitînd de neînțelegerile din partida revoluționară, de insuccesul de la Stara Zagora și hotărît să ia în mîna sa conducerea tuturor acțiunilor, el atrase o serie de fruntași ai emigrației citați mai sus, la care se alăturară Dumitru Tenovici ș.a., ca și cei mai renumiți căpitani de cete ca Panaiot Hitov și Filip Totiu, reușind să compromită prestigiul Comitetului central revoluționar. În fața acestei situații Botev își dădu demisia și cum el era sufletul Comitetului, acesta se descompuse. Atunci Evloghie Gheorghiev începu să explice unora din partida revoluționară că, potrivit instrucțiunilor Rusiei, răscoala trebuia organizată de gruparea sa, altora că această răscoală va începe cînd Serbia va declara război Porții, forțele emigrației urmînd să fie grupate acolo. Pe acei fruntași care nu numai că nu puteau fi convinși, dar protestau împotriva acestor înșelătorii, Gheorghiev, a cărui influență în cercurile politice românești era cunoscută și care lucra mină în mină cu consulatul rusesc, îi amenința cu expulzarea din Romînia.

⁸ Zahari Stoianov, *Iz Zapiski po bălgarskite vāstanita*, Sofia, 1972, p. 41.

⁹ Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 95—96.

Din această cauză unii revoluționari părăsiră Bucureștii stabilindu-se la Giurgiu. Pe de o parte de aici puteau fi informați mai bine asupra a tot ce se petrecea în Bulgaria, iar pe de alta scăpau de intrigile și vrajba pe care le semănau în mijlocul lor „bătrînii”. În acest fel se poate spune că la București ultimii deveniră stăpîni pe situație.

Foștii membri ai Comitetului central de la București stabiliți acum la Giurgiu, militau și mai puternic pentru o nouă răscoală. Cel dintîi a sosit aici Nikola Obretenov, care era originar din Rusciuk. Îndată după el veniră Stoian Zaimov, Panaiot Volov, Gheorghi Benkovski, Gheorghi Ikonov, Gheorghi Obretenov ș.a. așa încît pînă la 11 noiembrie 1875, cînd a avut loc și prima consfătuire¹⁰, se aflau aici acei fruntași care au pus bazele *Comitetului de la Giurgiu*, căruia i-au zis tot central și revoluționar. Președinte a fost ales St. Stambolov, iar secretar St. Zaimov¹¹. Sarcina era pregătirea și dezlănțuirea unei răscoale generale în Bulgaria. Aceasta se vede și din scrisoarea pe care Nikola Obretenov a scris-o din Giurgiu mamei sale la Rusciuk : . . . „spuneți țăranilor să-și pună deoparte hainele și armele ce le mai au, căci le vor trebui la primăvară; oricum ar fi, noi nu vom lăsa Turcia în pace: ori vom muri toți, ori vom elibera Bulgaria”¹².

Deoarece adunarea, seară de seară în odăița lui N. Obretenov a celor 12 oameni și lungile lor discuții băteau la ochi, doi negustori giurgiuveni D. Gorov și Ivan Stoianov găsiră și închiriară cu banii lor o casă la marginea orașului, unde se mutară toți revoluționarii, fapt pentru care o numiră „cazarma”¹³. Aici s-au făcut planurile răscoalei, care după părerea tuturor urma să izbucnească în Bulgaria în primăvară și care trebuia pregătită în amănunt¹⁴. Cei 12 membri care au înființat Comitetul de la Giurgiu și la care s-au mai adăugat și alții au lucrat în mare taină, deoarece se temeau în primul rînd chiar de conașionali lor și anume de oamenii lui Ev. Gheorghiev, iar în al doilea rînd de spionii lui Asim bei, guvernatorul vilaietului cu reședința la Rusciuk, care mișunau prin porturile dunărene. Ambele temeri s-au dovedit a fi întemeiate. Astfel s-a stabilit documentar spionajul întreprins de Evloghie Gheorghiev prin Dr. Ciobanov și temporar prin D. Ţenovici, ca și încercarea turcilor de a-i prinde pe revoluționari, în decembrie 1875 și a-i duce noaptea, pe furiș, la Rusciuk pe Dunărea înghețată. De această ultimă primejdie i-a scăpat procurorul orașului Giurgiu în împrejurări dramatice pe care Nikola Obretenov însuși le-a evocat mai tîrziu, după eliberarea Bulgariei, arătînd ajutorul dat de autoritățile românești¹⁵. Avînd concursul acestora din urmă, revoluționarii au lucrat în liniște. Singura precauție luată a fost aceea

¹⁰ N. Obretenov, *Spomeni za bălgarskite vāstantia*, Sofia, 1942, p. 246.

¹¹ St. Zaimov, *Minaloto, Eitudi vārhu „Zapitskite” na Zahari Stotanov*, Sofia 1895, p. 73, apud Ivan Ungiev, *op. cit.*, p. 676.

¹² Ivan Ungiev și Ţveta Ungieva, *Hristo Botev, Jivot i delo*, Sofia, 1975, p. 673 (în continuare se va cita Ungiev, Hr. Botev).

¹³ Totuși lipsa de bani era atît de mare încît uneori membrii Comitetului rābdau de foame, *Vezi Aprilsko vāstantie 1876*. Sbornic ot documenti, sub redacția prof. A. Burmov, vol. I—III, Sofia, 1951—1955. În continuare se va cita *Ap. vāst.*, *Documenti*. Citatul de mai sus se află în vol. I, p. 53.

¹⁴ Cea mai bună lucrare asupra Comitetului de la Giurgiu este articolul lui Al. Burmov, *Crizata v Bālgarskita revoliușionen Ţentralen comitet prez esenta na 1875 i sāzdavaneto na Ghturghevskita Ţentralen comitet*, în revista „*Istoriciski Pregled*”, XIII, Sofia, 1957, fasc. 3, p. 40—64.

¹⁵ N. Obretenov, *op. cit.*, p. 249—250.

de a nu alcătui nici un fel de hotăriri, instrucțiuni sau alte documente scrise. De aceea aceste planuri au fost restabilite mai târziu prin mărturiile celor care au scăpat din crincena răscoală. Dealtfel hotăriri prea amănunțite nu s-au luat și nici nu se puteau lua, deoarece accentul cădea pe pregătirea pe care revoluționarii urmau s-o facă la fața locului în cele patru luni pe care le aveau la dispoziție. Bulgaria a fost împărțită în patru regiuni revoluționare: Tirnovo, Sliven, Vrața și Plovdiv. Fiecare din ele trebuia organizată de câte un „apostol”, (cum își ziceau revoluționarii după numele sub care fusese cunoscut Levski), ajutat de alți doi sau mai mulți adjuncți. Acțiunea se ducea *exclusiv în numele Comitetului de la Giurgiu* și trebuia să constituie o ridicare în masă a întregii populații bulgare, pentru a nu se mai putea susține că ar fi opera unor agenți străini. Nu se prevedeau lupte în cîmp deschis cu armata otomană, care dispunea de efective numeroase și armament modern. Dealtfel în sînul Comitetului de la Giurgiu numai Gh. Obretenov și Gh. Izmirliiev — iuncheri în armata rusă, ca și N. Slavkov subofiter în aceeași armată — aveau o pregătire militară. Ei fuseseră chemați de Botev să ia parte la răscoala de la Stara-Zagora, ajunseseră prea târziu și erau de mare folos acum.

Conducătorii fiecărei regiuni urmau să ia legătură cu vechile comitete întemeiate încă de Levski. Răsculații și, după posibilități populația, trebuiau să se concentreze în locuri sau tabere bine întărite spre care urmau să se îndrepte bătrînii, femeile și copiii, pentru a se sublinia caracterul de masă al mișcării. Din munți, detașamente armate aveau să acționeze rapid dezarmînd populația otomană, a cărei viață, avere și onoare trebuia respectată în caz de supunere. În aceste regiuni muntoase se prevedeau și acțiuni ofensive. Linia ferată dintre Adrianopol și Belovo urma să fie întreruptă în mai multe locuri pentru a împiedica deplasarea trupelor. La fel comunicațiile telegrafice¹⁶. Conducătorii regiunilor urmau să țină o strînsă legătură între ei, după cum cîțiva membri ai Comitetului trebuiau să rămînă în România în primul rînd pentru a furniza arme — ceea ce s-a și făcut¹⁷ —, pentru a-l reprezenta, după începerea răscoalei, în fața emigrației, a autorităților românești și a agenților diplomatici. De asemenea tot ei urmau să pregătească și să trimită peste Dunăre în ajutorul răsculaților cîteva cete formate și înarmate de numeroasa emigrație din țara noastră.

Hotăririle Comitetului de la Giurgiu fiind ținute în secret, emigrația bulgară a aflat de pregătirile ce se făceau în Bulgaria pentru o nouă răscoală, abia la începutul primăverii anului următor (1876) cu excepția lui Botev care a fost mereu în legătură cu acest Comitet și mai ales cu St.

¹⁶ Toate aceste probleme au fost analizate pe larg de B. Ciolpanov, *Văstaneska strategiai tactica prez april 1876 godina*, în culegerea citată *Aprilskoto văstanie 1876—1966*, Sofia, 1966, p. 87—116. În continuare această culegere de articole va fi citată *Sbornik A. V.*

¹⁷ Vezi contractul semnat între 14—19 ianuarie 1876 dintre negustorul giurgiuvean D. Gorov, amintit mai sus și negustorul Rosenfeld, prin care ultimul se obligă să-i predea primului „500 puști sistemul „Spahis”, cu baionete, luate de la arsenalul românesc, cu cîte 200 gloanțe fiecare și 1 000 capsule de fiecare pușcă, contra sumei de 500 lire turcești din care am primit acout 200 napoleoni”... *Ap. Văst. „Documenti I*, p. 70. Pentru alte arme cumpărate din România vezi I, p. 79—80, 87, 131, 133, 145, 149) (revolvere și cartușe) 157, 159, 160, 161, 163, 169, 176—177, 179—180 ș.a. Și țărani din părțile Rusciukului au trecut la Giurgiu pentru a cumpăra arme, I, p. 88.

Stambolov și St. Zaimov¹⁸. Bineînțeles nu este vorba aici de mării negustori și bogătași din partida „bătrînilor”, ci de o parte a intelectualității — cîtă era — de meseriași și muncitori, de negustorii mărunți și de sărăcimea orașelor. Unii dintre aceștia participaseră la diferitele cete de haiduci și ardeau de dorința de a lupta din nou. Este cazul celor aproape de 100 de muncitori bulgari, care lucrau la construcția liniei ferate Ploiești—Predeal¹⁹ și care printr-o scrisoare comună căutau acea organizație care să-i ajute să formeze o nouă ceată. Bulgarii din diferite orașe ale țării cereau să se convoace o adunare generală a emigranților, cu delegați din fiecare oraș, în vederea luării unor măsuri corespunzătoare. Ea a și avut loc la Brăila la 6 martie 1876²⁰, hotărîndu-se ca fiecare din comunitățile de la Galați, Brăila, București, Ploiești, Giurgiu, Alexandria, Zimnicea ș.a. să strîngă bani²¹, să organizeze și să trimită în Bulgaria cîte o ceată bine înarmată. Doi vestiți căpitani de haiduci, preotul Hariton și Nikola Haincenin au și fost puși, fiind chemați de tirnoveni²², la dispoziția Comitetului revoluționar din Tirnovo. De asemenea alți bulgari, agitatori sau simpli cetasi au trecut Dunărea, singuri sau în grupuri mici, îndreptîndu-se fie spre regiunile Tirnovo și Sliven sau spre satele și orașele din celelalte regiuni. Documentele turcești confirmă multe asemenea treceri²³. Marea majoritate a celor ce voiau să lupte a fost însă înșelată de conducerea organizației lui Evloghie Gheorghiev. Pretextele au fost numeroase. Unora li s-a spus că România nu admitea deocamdată trecerea cetelor, altora că se așteptau directive din Rusia. În sfîrșit, cei mai stăruitori au fost grupați și trimiși dintr-un oraș într-altul sub diferite pretexte. S-a ajuns pînă acolo încît cetasi, în disperarea lor, au făcut o plîngere în scris, reclamînd la Ministerul de interne pe Evloghie Gheorghiev, Dr. Protici, Dr. Atanasovici ș.a., cerînd ca să li se ia din mînă fondurile emigrației²⁴. În sfîrșit Ev. Gheorghiev a ventilat ideea că este mai bine să se acționeze prin Serbia, iar cei doi voievozi (căpitani de haiduci) cu mare experiență și prestigiu, Panaiot Hitov și Filip Totiu, au fost aduși la București. Aceasta voia să arate emigrației că în sfîrșit se va acționa. Pregătirile au început, dar în primele zile ale lunii mai, cînd răscoala era încă în toiul ei și cînd trebuia să se facă trecerea „ambii voievozi, după ce au primit sume importante de la „bătrîni” și de la „Societatea” lor (în orig. *Nastoiatelstvo*) au renunțat dintr-o dată să mai conducă cetele pregătite și au plecat în Serbia”²⁵. Într-un cuvînt marea burghezie bulgară din România a împiedicat majoritatea emigranților care voiau să lupte cu

¹⁸ Ungiev, *Hr. Botev*, p. 680—684. Unii revoluționari aflaseră totuși de la finele lui ianuarie 1876 că mai mulți dintre foștii membri ai C.C. R.B. din București erau la Giurgiu, unde pregăteau o nouă acțiune. *Ap. vîst., Documente*, I, p. 78.

¹⁹ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, Vol. I partea a II-a, București, 1954, p. 216; Hristo Gandev, *op. cit.*, p. 103. În continuare culegerea va fi citată *D.I.R., Răzb. independenței*.

²⁰ *Ap. vîst., Documente*, I, p. 130, 138, 165.

²¹ Pentru banii colectați la Brăila, *Ibidem*, I, p. 78.

²² *Ibidem*, I, p. 134—135.

²³ Vezi documentele turcești privitoare la răscoala din aprilie publicate în vol. III al colecției amintite, de către Boris Nedkov la p. 29, 30, 39, 40, 100 (venit de la Galați) p. 111, 128, 142, 165 ș.a. În continuare Vol. III al colecției va fi citat *Documente turcești*.

²⁴ *Hr. Gandev, op. cit.*, p. 98.

²⁵ *Ibidem*, p. 103. Citatul dat mai sus se află la p. 98.

arma în mână să participe la răscoală. Abia târziu când ea a fost înăbușită „bătrînii” au început să recruteze voluntari pentru a-i trimite în Serbia, care la 19/30 iunie a declarat război Turciei fiind însă repede înfrîntă. Pe drept cuvînt afirma D. Ţenovici contelui Ignatiev în februarie 1877, că dacă voluntarii bulgari care au mers în Serbia ar fi trecut din România în Bulgaria, azi țara ar fi fost aproape liberă²⁶. Singurele cete care au trecut peste Dunăre și de care va fi vorba mai jos au fost acelea conduse de Taniu Stoianov și Hristo Botev.

La fel, ba săvîrșind o trădare și mai mare, a acționat marea burghezie bulgară de la Constantinopol. Pe de o parte, prin ziarele ei, dădea pe față acțiunea comitetelor din Bulgaria, iar pe de alta a cerut partidului bătrînilor de la București, printr-un trimis special care a intrat în țară prin Turnu Măgurele, să împiedice formarea și trecerea cetelor²⁷. Marea burghezie bulgară de la Constantinopol „lupta” prin redactarea și înaintarea unor memorii către sultan, memorii pe care, la îndemnul ei, le-au trimis și unele orașe bulgare, deși inutilitatea lor era dinainte cunoscută.

La mijlocul lui ianuarie 1876, „apostolii” pleacă fiecare în regiunea lor pentru a face pregătirile. Vremea de iarnă, lipsa de bani, dezorganizarea unor comitete, pe alocuri neînțelegerea între fruntași, lipsa de arme, atitudinea negativă sau chiar trădarea unor ciorbagii, vigilența și arestările făcute de poliția otomană ș.a. au împiedicat o adevărată pregătire în regiunile Vrața, Tîrnovo și Sliven. În regiunea Tîrnovo, Stambolov reuși totuși să formeze cîteva cete conduse de preotul Hariton, trimis de brăileni, de învățătorul Bacio Chiro Petrov, fie de alți căpitani. Deși tîrnovenii la cererea lui Stambolov, încă pe cînd acesta se afla la Giurgiu²⁸, însărcinaseră un om special să meargă la București ca să cumpere un număr mai mare de arme, acesta nu reuși decît parțial. Totuși, în cantități mici ele s-au adus, așa cum o atestă documentele turcești²⁹. Alte arme urmau să fie trecute pe la Siștov³⁰, după cum documentele atestă trimiterea unor cartușe de la Giurgiu³¹.

În regiunea Sliven, „apostolul” Ilarion Dragostinov nu s-a înțeles cu voievodul Stoil, care conducea o ceată de haiduci și pînă la urmă s-a făcut în munți o tabără întărită. Dar de o pregătire pentru o ridicare în masă a populației, așa cum se hotărîse la Giurgiu, nici nu putea fi vorba.

Cea mai slabă pregătire a fost aceea din regiunea Vrața³², care era și cea mai întinsă ca suprafață cuprinzînd aproape tot vestul Bulgariei. Încă de la început N. Slavkov, ajutorul lui St. Zaimov a fost arestat³³, autoritățile începură să cerceteze pretutindeni și stăruitor pe orice nelocalnic, așa încît alte patru ajutoare ale lui Zaimov fură silite să fugă în România unde, după cum se va vedea mai jos, s-au înrolat mai târziu în ceata lui Botev. Astfel la începutul lui aprilie N. Obretenov și Gh. Apostolov

²⁶ *Arhivele Bibliotecii Naționale Kiril și Metodie* din Sofia, II, A, 7375 (scrisoarea lui D. Ţenovici către Ignatiev din 9 februarie 1877).

²⁷ Hr. Gandev., *op. cit.*, p. 101–102.

²⁸ *Ap. vâst.*, *Documenti*, I, p. 79 (21 ianuarie 1876)

²⁹ *Documente turcești*, III, p. 41, 44, 101.

³⁰ *Ap. vâst.*, *Documenti*, I, p. 140.

³¹ *Ibidem*, p. 76

³² Ţvetana Pavlovska, *Voennata podgotovka za vâstanie prez 1876 god. vâv Vraçtanskia ocrăg*, în „*Voennostoriceski sbornik*”, XLI, Sofia fasc. 3, p. 105 și urm.

³³ *Ap. vâst.*, *Documenti*, I, p. 123

au trecut Dunărea la Bechet ³⁴. Deși comitetul din Vrața transportase și vinduse în România o cantitate destul de mare de seu cumpărând cu acești bani arme, ele nu puteau fi trecute decât prin intermediul unei numeroase cete, pe care, după multe promisiuni, Panaiot Hitov ar fi venit s-o conducă.

Comparativ cu pregătirile făcute în aceste trei regiuni, cele din regiunea revoluționară Plovdiv au fost cu mult mai consistente, deși, luate izolat, nici aici nu se poate spune că au fost suficiente. Oricum le-am aprecia, fapt este că aici s-a lucrat cel mai mult și cel mai bine și că de aici a și pornit răscoala din aprilie 1876, care poartă și numele de răscoala de la Panaghiuriște. Într-adevăr, față de cele hotărâte la Giurgiu s-au făcut unele schimbări. În primul rând „apostolul” regiunii, Panaiot Volov, își dădu repede seama de marile calități ale primului său adjunct Gheorghii Benkovski și-i cedă locul. Este adevărat că acesta posedea ca organizator, și nu numai din acest punct de vedere, aproape toate însușirile lui Levski. Capabil să ridice masele și să se înconjoare de luptători cu aceleași calități, el întemeie principalul comitet revoluționar la Panaghiuriște, mutînd aici centrul regiunii. Orașul, așezat în munți, era locuit numai de bulgari, avînd vechi tradiții revoluționare, față de Plovdiv mare punct administrativ cu numeroasă populație grecească și turcească și cu un puternic aparat polițienesc. S-a făcut o oarecare instruire militară a țărănilor, dar dintre cei 73 000 de bărbați care, în cel mai bun caz, ar fi putut lupta, nu aveau arme decât vreo 7-8 000, iar în realitate numai 4-5 000, deoarece nu toate satele s-au ridicat. Multe arme erau cu cremene, cumpărate de la populația turcească ce le posedea din abundență ca și praful de pușcă, pe care tot aceasta îl făcea. Cînd cantitățile cerute au fost prea mari, turcii au început să-l falsifice. S-a cumpărat însă și din cel bun de la Constanti-nopol. În schimb, un transport de arme adus din România a fost descoperit de poliția turcească³⁵. Pentru cunoașterea tuturor pregătirilor și pentru unele măsuri comune, ca și pentru a ști ce s-a făcut în celelalte regiuni, Benkovski i-a convocat pe toți la 14 aprilie la o adunare într-o pădure cu totul izolată și cunoscută numai de localnici sub numele de „Oboriște”. Cei 300 de participanți s-au intitulat „Marea adunare Națională”, au trecut în revistă pregătirile făcute, au discutat tactica aleasă și au hotărît ca răscoala să izbucnească la 1 mai. Deoarece în privința planului tactic nu s-a ajuns la o înțelegere deplină, s-a însărcinat cu alcătuirea lui o comisie, care trebuia să-l comunice la Panaghiuriște. El este astăzi bine cunoscut, deoarece a căzut pînă la urmă în mîinile turcilor. Se prevedeau aici pentru fiecare sat acțiunile ce-i reveneau : concentrarea în anumite locuri, tăierea unor căi de comunicație, incendierea unor orașe etc. Tot la Oboriște s-a hotărît ca în cazul cînd pregătirile și data izbucnirii vor fi descoperite de autoritățile turcești sau vor fi trădate, mișcarea să pornească imediat, anunțîndu-se în grabă și celelalte regiuni. Într-adevăr acesta a fost și cazul, un trădător strecurat la Oboriște dezvăluind totul poliției din Pazargik. Imediat două unități de poliție călare au fost trimise una la

³⁴ *Ibidem*. De altfel pe la Bechet, prin bulgarul Andrei Matev, trecea toată corespondența răsculaților spre România sau invers.

³⁵ Pentru înarmarea acestei regiuni vezi Tvetana Pavlovska, *Văorajavanelo na IV Panaghiurski revoljuționen ocrăg za Aprilskoto văstantie 1876* în „*Izvestia na Voennostoriceski naucino drujestvo*”, XV, Sofia, 1973, p. 120.

Panaghiuriște, alta la Koprivștița, socotite drept principalele centre ale răscoalei. Aici, în această din urmă localitate a izbucnit focul ³⁶. S-a crezut la început că totul nu ar fi decît simple răzmerițe provocate de abuzurile poliției. Negep aga, trimis la Koprivștița, a sosit aici la 20 aprilie și a încercat să aresteze pe membrii comitetului revoluționar. În fața acestei situații Todor Kableskov, președintele comitetului, după o scurtă consfătuire deslănțui răscoala prin semnalul convenit — tragerea clopotelor bisericilor. În cîteva ore răsculații au fost stăpîni pe orașel, Negep aga scăpînd cu fuga. S-a anunțat îndată totul la Panaghiuriște, unde Ahmed aga cu trupa lui nu mai îndrăzni să ajungă. Se alcătui aici un guvern provizoriu sub conducerea lui Benkovski. Imediat ultimul porni cu o ceată de călăreți să răscoale satele de la vestul orașului, după cum Panaiot Volov porni spre cele dinspre răsărit. În cîteva zile zeci de localități, între care Batak, Brațigovo, Peruștița și altele erau eliberate. Dar totul a fost de scurtă durată. Volov nu a reușit să ridice decît cîteva sate, căile de comunicație nu au fost tăiate, iar cetele înarmate de bașibuzuci și circazieni s-au năpustit asupra localităților bulgare, jefuind și ucigînd, fără deosebire dacă acestea se răsculaseră sau nu ³⁷. În același timp o armată turcească cu trupe de infanterie, cavalerie și artilerie, comandată de Hafâz pașa atacă Panaghiuriște, pe care Benkovski, chemat în grabă, nu l-a mai putut apăra. La 30 aprilie, după două zile de lupte grele, orașul a fost cucerit și ars. În bătăliile din munți își găsiră moartea Benkovski și alți conducători, iar Kableskov se sinucise în închisoare. Cele mai crîncene lupte s-au dat la Peruștița, la minăstirea Dreanovo ³⁸, la Batak ș.a. Pretutindeni ciorbagiile au trecut de partea turcilor ducînd tratative și înlesnindu-le ocuparea unor poziții favorabile sau chiar înconjurarea satelor și taberelor răsculaților, așa cum s-a întîmplat mai ales la Peruștița și Batak. La Peruștița ³⁹ în ultima fază, fiind înconjurați de turci, au luptat cot la cot bărbații, femeile și copiii. Cînd au terminat muniția ultimii apărători și-au ucis ei înșiși soțiile și copiii, după care s-au sinucis. La Batak unde ciorbagiile au ușurat pătrunderea armatei lui Ahmed pașa, care promisese cruțarea locuitorilor, întreaga populație — 3 000 de bărbați, femei și copii — a fost decapitată.

În regiunea Sliven arestările fiind masive, lupta a fost dusă mai ales de ceata voievodului Stoil, care a rezistat pînă la 10—12 mai. Nici mica ceată condusă de Taniu Stoianov, formată în România și care a trecut peste Dunăre, nu a reușit să ajungă la Sliven fiind descoperită și nimicită la Osman Pazar.

În regiunea Tirnovo, Stefan Stambolov, în loc să conducă răscoala a stat ascuns pînă în august în satul Samovedene, care nu se ridică, izbutind apoi să treacă în România. Lupta a fost condusă aici mai ales de preotul Hariton care a murit eroic la minăstirea Dreanovo, de Bacio Kiro Petrov ⁴⁰ ș.a. Din Gabrovo se formă o ceată de peste 100 de inși, care

³⁶ Vezi raportul lui Naiden Gherov, consulul rus de la Plovdiv, din 22 aprilie în *Ap. văs., Documenti*, I, p. 248—249. Imediat însă, la 23 și 24 aprilie, afirma printr-o telegramă că este vorba de o adevărată răscoală. *Ibidem*, p. 256—259.

³⁷ *Ibidem*, I, p. 268—269, 274—275.

³⁸ *Ibidem*, I, p. 363.

³⁹ *Ibidem*, I, p. 288, 295—296, 329—335.

⁴⁰ *Ibidem*, I, p. 376—379.

a ajunsă în munți s-a dublat. Împărțită în grupe, ea a luptat pînă la 16 mai cînd principalul ei conducător T. Diustabanov fu prins și ucis. Lupte și frămîntări izolate s-au dus și în alte părți ale Bulgariei. La mijlocul lunii mai răscoala era înăbușită pretutindeni, dar cetele de bașibuzuci, tătari și cerchezi continuau jafurile și uciderile.

Așa cum s-a arătat mai sus, emigrația bulgară din România hotărîse prin adunarea de la Brăila ca fiecare comunitate bulgară să înarmeze o ceată. Aceasta cerea însă destulă vreme și nici toți oamenii nu se grăbeau, deoarece nu se știa cînd se va declanșa răscoala. Cum aceasta izbucni înainte de vreme și fu înăbușită în mai puțin de o lună, multe din comitetele din interiorul țării nu au putut traduce în faptă hotărîrea luată. Cu totul alta a fost situația în orașele de la Dunăre, unde zilnic soseau refugiați. Astfel comunitatea de la Bechet făcuse unele pregătiri și alesese chiar locul trecerii — între Rahova și Lom, după cum la 27 aprilie 200 de cetași îl așteptau zadarnic pe Panaiot Hitov. În acest stadiu au găsit lucrurile la începutul lui aprilie N. Obretenov și G. Apostolov, cele două ajutoare ale lui St. Zaimov, conducătorul regiunii Vrața, care fuseseră trimiși să organizeze o ceată și să cumpere arme. Deocamdată însă armele nu se puteau trece și nici nu erau suficiente, căci sumele din vînzarea seului erau mici — 4 000 de franci față de circa 18 000 cît ar fi trebuit. Ca urmare banii au fost completați de cei din Craiova (circa 4 500 franci) și din alte orașe. Printre donatori găsim și un român anume Petrescu, care a dat 1 710 franci⁴¹. În acest scop Obretenov și Apostolov au plecat la Craiova. Aici l-au găsit pe Taniu Stoianov care era decis să treacă singur cu ceata sa, deoarece Panaiot Hitov refuzase și plecase în Serbia. Obretenov și Apostolov au venit atunci la București și i-au propus lui Botev să le fie conducător. Independent de aceasta Botev începuse să alcătuiască el însuși o ceată pe care urma s-o conducă Filip Totiu. Trecerea ei în Bulgaria ar fi dat un nou impuls răscoalei⁴², iar pe de altă parte ar fi prelungit rezistența poporului. Cum și acest experimentat căpitan a refuzat s-o facă, Botev și-a asumat întreaga răspundere⁴³.

Toate aceste frămîntări nu puteau rămîne necunoscute autorităților românești și nici spionilor turci. A fost nevoie ca la 28 aprilie, Mihail Kogălniceanu, noul ministru de Externe al României (în guvernul adus la putere la 27 aprilie și condus de Em. Costake Epureanu) să sublinieze politica de neutralitate a țării⁴⁴, iar la 29 aprilie să asigure Turcia de dorința României „de a dezvolta legăturile existente în cadrul celei mai perfecte armonii și a celei mai desăvîrșite înțelegeri”⁴⁵.

Încă de la 28 aprilie Apostolov plecase după bani la Craiova⁴⁶ și de acolo la Bechet. Aici armele s-au dat pe față, iar spionii lui Asim bei au raportat totul la Rusciuk. Deși Kogălniceanu dăduse o circulară către

⁴¹ Nu știm cine este acest Petrescu. Pentru lista tuturor celor ce au dat bani, vezi Zahari Stoianov, *Hristo Botev*, Ruse, 1888, p. 344—345.

⁴² Al. Burmov, *Formirano na Botevata ceta*, în „Istoriceski Pregled”, XII, Sofia, 1956, fasc. 4, p. 41.

⁴³ Vezi detalii la Ungiev, *Hr. Botev*, p. 685—687.

⁴⁴ *D.I.R., Răzbd. Independenței*, I, partea a II-a, p. 144.

⁴⁵ Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, p. 39 și urm.

⁴⁶ Despre armele și munițiile necesare cetei lui Botev vezi Z. Stoianov, *op. cit.*, p. 308. Amănunte și date suplimentare la Ungiev, *Hr. Botev*, p. 700

căpitanii de porturi ca să împiedice înarmarea și trecerea oricăror cete, aceștia ca și celelalte autorități au închis ochii, după cum au afirmat mai târziu, după răscoală, chiar cetașii bulgari⁴⁷. Nu intrăm în detalii asupra pregătirii și trecerii cetei lui Botev, amintind aici doar elementele esențiale. La 4 mai Botev îl anunța pe agentul diplomatic al Serbiei că va trece în Bulgaria cu ceata sa pe la Rahova (Oreahovo⁴⁸), iar la 11 mai consulul rus de la Rusciuk anunța la Petersburg că în Bulgaria vor trece două cete dintre care una condusă de Botev⁴⁹. Cetașii mișunau prin porturi⁵⁰, așa încît spionii turci aflaseră că la noi se înarma o ceată. Astfel la 3 mai valiul Rusciukului anunța Poarta de pregătirea unei cete în România, iar comandantul de porturi de pe malul drept al Dunării cereau întăriri. Mai mult, la 9 mai, același valiu scria la Tirnovo despre o ceată condusă de „dascal Hristo” (Hr. Botev) care are oameni înarmați cu carabine Winchester, susțin că sînt grădinari și pleacă în Serbia, dar în realitate vor trece în Bulgaria⁵¹. La 10 mai același valiu se plîngea lui Mihail Kogălniceanu că la hotelul Basarab din Giurgiu se recrutează cetași și că 7-800 inși ar fi adunați în satul Petroșani, lângă Zimnicea, gata să treacă Dunărea. Kogălniceanu ordonă o anchetă sumară la Giurgiu și în trei zile Asîm bei și Poarta erau asigurați că nu există nici un fel de cete. Nu mai vorbim de „severele” instrucțiuni date de Kogălniceanu autorităților și căpitanilor de porturi. Cît de stricte au fost măsurile o arată mărturiile cetașilor și bulgarilor înșiși, martori oculari ai îmbarcării cetei lui Botev la Giurgiu și în alte porturi românești⁵². Acesta, care plecase la 13 mai din București la Giurgiu (la gara Filaret a fost condus de Gherea, Doctorul Russel⁵³ ș.a.) s-a îmbarcat la 16 mai neoprit de nimeni, împreună cu o parte din cetași, considerați ca „grădinari” care pleacă în Serbia cu lăzile lor de unelte (în realitate lăzi cu arme pe care poliția vamală de la Giurgiu nu le-a controlat — faptul repetîndu-se în toate porturile românești în care s-au urcat pe rînd alți cetași⁵⁴) debarcînd cum se știe, la 17 mai la Kozlodui. Deși am arătat într-o altă lucrare citată mai sus toate amănunțele mai importante legate de trecerea cetei, vom aminti aici doar cele scrise de Zahari Stoianov după spusele unui martor ocular (Andreolu): „Cetașii adunîndu-și una-alta de pe la hanuri sau din port la schelă, din cîțiva saci se iveau întîmplător fie țeava unei puști, fie tocul altei arme. Comisarii de poliție atrăgeau atenția cîte unui bulgar,

⁴⁷ Vezi date amănunțite asupra acestor afirmații la Constantin N. Velichi, *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev (27 aprilie—15 iunie 1876)* (în continuare se va cita *Atitudinea...*) în „Romanoslavica” IV, București 1960, p. 251—265 (în special p. 260—264).

⁴⁸ Ungiev, *op. cit.*, p. 690.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 695. Vezi și alte numeroase amănunte în acest volum și în bogata sa bibliografie din aparatul critic. Vezi de asemenea teza lui Ungiev asupra rolului pe care l-a avut o mică parte a burgheziei bulgare la trecerea cetei lui Botev, ca și atitudinea lui Filip Totiu și Panaiot Hitov, precum și părerile celor mai de seamă istorici bulgari care s-au ocupat cu problema formării și trecerii cetei lui Hristo Botev, *op. cit.*, p. 683 și urm.

⁵⁰ La 11 mai Sava Mladenov scria de la Turnu Măgurele unor prieteni că pleacă curînd cu ceata lui Botev *Ap. vds., Documente*, I, p. 368.

⁵¹ Vezi *Documentele turcești* citate, III, p. 176, 181 și Ungiev, *op. cit.*, p. 716.

⁵² Constantin N. Velichi, *Atitudinea...*, p. 251—265. Vezi și Al. Burmov *Hristo Botev, prez pogleda na savremenniŭite si*, Sofia, 1945.

⁵³ Ungiev, *op. cit.*, p. 722.

⁵⁴ *Documente turcești*, III, p. 219.

dar puneau degetul la gură, adică voiau să spună că văd totul, dar sînt gata să-i ajute”⁵⁵. Iar Ivan Vazov, care se afla atunci la București scria mai tîrziu : „Toți emigranții din București și din alte orașe se făceau că nu știu nimic (despre ceata lui Botev — C.V.) pentru ca să nu afle și autoritățile românești și să-i împiedice. Dar acestea știau totul mai bine decît oricine. Ordine secrete fuseseră trimise prefectilor (Brătianu conducea treburile politice atunci) ca să se prefacă a nu vedea nimic”⁵⁶.

Trecerea cetei lui Botev nu a putut duce la răscularea regiunii Vrața din cauza nepregătirii ei de către St. Zaimov. Țăranii nu s-au alăturat cetei — cu excepția a 9-10 inși. În schimb turcii au adus repede numeroase potere și după cîteva lupte ceata a fost risipită, Botev însuși căzînd vitejește în fruntea ei. Dar încă de pe vasul Radetzki adresase telegrame ziarului francez „La Republique Française” și celui elvețian „Journal de Genève”⁵⁷, voind să se știe și în apus că răscoala era departe de a fi înăbușită. Dealtfel autoritățile turcești din porturile dunărene s-au temut că și alte cete bulgare vor trece Dunărea. La 21 mai se așteptau ca 200 de inși să treacă pe la Islaz⁵⁸ sau la 25 mai pe la Turnu Severin⁵⁹.

Desigur debarcarea cetei lui Botev la 17 mai, adică tocmai în momentul cînd Savfet pașa, ministrul de Externe al Turciei primea prin generalul Ghica, agentul nostru diplomatic la Poartă, asigurarea că s-au luat cele mai energice măsuri etc.⁶⁰ a pus guvernul român într-o situație mai mult decît dificilă. Nu insistăm aici asupra ei⁶¹, dar menționăm că Botev și-a dat seama de aceasta și a făcut totul pentru a nu-l compromite. Așa se explică și afirmația cuprinsă în scrisoarea sa înmînată lui Dagobert Englender căpitanul vasului Radetzki, scrisoare de care poetul era sigur că avea să ajungă la cunoștința autorităților austriece și apoi otomane. În ea se preciza în mod categoric că trecerea s-a făcut „fără știrea autorităților din România și în ciuda vigilenței acestei țări, a cărei neutralitate o respectăm”⁶². Din fericire Poarta nu a putut acționa imediat și energic, deoarece tocmai cînd Botev și ceata sa au debarcat la Kozlodui (17 mai), în aceeași noapte — 17 spre 18 mai, sultanul Abdul Aziz a fost detronat și înlocuit cu Murad V.

Ultimele episoade ale răscoalei le-au format răzmerițele din sud-vestul țării — regiunea Bansko-Razlog, care au încheiat această inegală ciocnire de forțe.

Gîndindu-ne la cei ce au pregătit și au declanșat răscoala, aceștia nu au fost alții decît tinerii intelectuali, învățători, preoți proveniți din mediul orășenesc și sătesc, ba uneori și din rîndurile marii burghezii, dirijați însă de revoluționari de profesie ca aceia care au format comitetul

⁵⁵ Zahari Stoianov, *op. cit.*, p. 331.

⁵⁶ Ivan Vazov, *Odinoară*, trad. de Constantin N. Velichi, în culegerea Ivan Vazov, *Apostolul în primejdie*, București, 1970, p. 245.

⁵⁷ Ungiev, *Hr. Botev*, p. 726.

⁵⁸ *Documente turcești*, III, p. 215; *D.I.R. Răzb. independenței*, Vol. I. p. II-a p. 161, 180, 181.

⁵⁹ *Documente turcești*, III, p. 234, 237; Și mai tîrziu se semnalează asemenea grupe de cetăși, dar de fapt aceștia erau voluntari bulgari ce se îndreptau spre Serbia.

⁶⁰ *D.I.R. Răzb. independenței*, Vol. I partea a II-a, p. 155—157.

⁶¹ Constantin N. Velichi, *Atitudinea...* p. 257 și urm. Vezi mai ales părerea contemporanului K. Tankov, bazată pe documente (p. 258—259). Vezi și Ungiev, *op. cit.*, p. 714—715.

⁶² *Ap. vâst., Documenti*, I, p. 390—400.

de la Giurgiu, aproape toți emigranți și foști căpitani de haiduci. Bineînțeles și de astă dată circa două-treimi din numărul celor ce s-au răscolat au fost țărani⁶³, mai ales cei săraci, dar și unii mai înstăriți. Lor li s-au alăturat burghezia mică, meseriașii, micii negustori ca și sărăcimea orașelor. Pe alocuri și mai ales în perioada de pregătire și la auzul primelor victorii s-au alăturat răscoalei elemente ale burgheziei mici, ba chiar și ale celei mari. Este adevărat că la primele însucese și mai ales în momentele hotărîtoare, aceasta din urmă, ca și înaltul cler⁶⁴ au trădat, au capitulat și au silit și pe alții să capituleze. Privind situația în totalitatea ei se poate spune că răscoala a urmărit scopurile unei revoluții burghezo-democratice formînd cea de-a doua etapă a revoluției naționale bulgare. Dacă prima etapă — lupta pentru o cultură și o autodeterminare națională, la care a luat parte întregul popor a fost condusă de burghezie, cea de a doua etapă a început cu organizarea mișcării național-revoluționare de către Rakovski și a atins punctul culminant cu răscoala din aprilie. Desfășurarea ei a fost întîrziată de sistemul feudal otoman. El a influențat și ideologia și atitudinea burgheziei bulgare, care a rămas pînă în ajunul eliberării țării nu prea puternică din punct de vedere economic, limitată din punct de vedere politic și gata de compromis cu puterea otomană. Am arătat la începutul acestui articol de ce ea a fost împotriva unei răscoale, fapt care a determinat-o să nu ajute cu fondurile ei pregătirea unei asemenea mișcări. Or fără banii, legăturile și posibilitățile burgheziei nu s-au putut procura armele necesare și nici nu s-a reușit a se face o adevărată pregătire a răscoalei. Acestea sînt de altfel și cele două principale cauze care au dus la înfrîngerea ei. În fața celor care luptau înarmați mai ales cu puști cu cremenese și cu tunuri de cireș s-au aflat trupele turcești, de zeci de ori mai numeroase, bine instruite și echipate cu armament modern. Răscolaiții au înlocuit lipsa acestui armament cu patriotismul lor, cu eroismul celor de la Peruştița, Panaghiuriște ș.a. și în aceasta constă latura cea mai luminoasă a răscoalei⁶⁵.

Deși înfrîntă, răscoala din aprilie a avut o mare importanță nu numai prin faptul că a zdruncinat bazele sistemului feudal otoman din Bulgaria, ci și pentru că a pregătit calea eliberării ei și a pus această problemă în fața Europei. Chiar dacă a durat numai o lună (20 aprilie — 20 mai), represiunile s-au prelungit aproape toată vara anului 1876. Ele au fost mai crunte decît oricînd și au fost ordonate de Poartă, care a răsplătit pe cei mai sîngeroși călăi și a pedepsit pe cei care au dat dovadă de oarecare omenie. Această sălbatică represiune și ecoul răscoalei în întreaga Europă a silit guvernul otoman și pe susținătorii lui să admită cercetările unei comisii de anchetă. Ea a fost formată de doi funcționari ai ambasadei engleze dintre care unul (Baring) o și conducea, de consulul american E. Schuyler căruia i s-au alăturat ziaristul Mac Gahan și consulul Rusiei la Plovdiv, contele Țeretelev. În special Schuyler și Mac Gahan, fiind conduși de bulgarul P. Dimitrov, au reușit să vadă totul. Baring promise

⁶³ Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 176.

⁶⁴ Vezi circulara mitropolitului de Plovdiv din 24 aprilie 1876, care califică răscoala drept opera unor nebuni și îndeamnă populația să rămînă credincioasă sultanului. *Ap. vâst., Documente*, I. p. 265—266. Pentru cazuri similare în alte eparhii, *Ibidem*, p. 289—290, 315—318.

⁶⁵ D. Kosev, *Aprilskoto vâstanie — vrâhna tocika na naționalnata revoluția*, în *Sbornik A. V.*, p. 14—17.

ordin să acopere pe cât posibil realitatea, ambasadorul englez de la Constantinopol Henri Elliot declarînd textual : „Pentru Anglia nu contează dacă numărul bulgarilor uciși este de 10 000 sau de 20 000, importanță are doar apărarea intereselor engleze prin menținerea integrității Turciei”⁶⁶. După calculele comisiei Baring, ca și după altele, pînă în septembrie 1876 au fost uciși circa 30 000 de bărbați, femei și copii, 10 000 de inși au fost arestați și trimiși în surghiun, 80 de sate au fost total arse, altele 200 jefuite luîndu-se din ele peste 300 000 de capete de vite⁶⁷. Pe baza acestor date W. Gladstone a scris două broșuri, una din ele fiind intitulată „Bulgarian Horrors and the Question of the East” (London 1876) care a fost tradusă în același an și în franțuzește și publicată la Paris⁶⁸.

Așa cum am afirmat mai sus ecoul răscoalei din aprilie a fost uriaș și aceasta în primul rînd în Rusia⁶⁹. Se poate spune că niciodată opinia publică rusească nu s-a ridicat mai masiv în apărarea cauzei drepte a poporului bulgar, toate ziarele, de la cele mai conservatoare ca „Moskovskie vedomosti” sau „Grajdanin” la cele panslaviste ca „Ruskii mir” și pînă la cele mai progresiste publicînd corespondențe și articole. Menționăm pe cele din „Vestnik Evropi”, „Novoe vremia” ș.a. Democrații revoluționari și întreaga intelectualitate rusă în frunte cu scriitorii Lew Tolstoi, F. Dostoievski, Ivan Turgheniev, chimistul D. Mendeleev, pictorii Veresciaghin și Makovski și mulți alții și-au ridicat glasul lor de protest. Celebră a rămas poezia lui Turgheniev „Croket la Windsor”, puternic act de acuzare împotriva guvernului englez și a reginei Victoria. S-au colectat de asemenea ajutoare în bani pentru victimele răscoalei⁷⁰.

În Anglia, sub influența lui Marx și Engels au avut loc numeroase mitinguri în principalele orașe ca Londra, Manchester, Glasgow ș.a. la unele din ele luînd parte personalități de seamă ca Darwin sau Eleonor Marx. S-au constituit comitete muncitorești și studențești pentru ajutarea victimelor, iar lady Strandford a vizitat locul masacrelor de la Batak. Apărarea cauzei bulgare au luat-o nu numai ziarele conservatoare ca „Daily Telegraph”, „Globe” ș.a. dar mai ales cele liberale „Spectator”, „Daily News”, „Times” ș.a. ca și periodicele din provincie („Edinburgh daily Review”, „Birmingham Daily post” ș.a.)⁷¹.

Ca și în Anglia, guvernul francez a păstrat la început o strictă neutralitate față de evenimentele din 1876. Totuși sub presiunea opiniei publice și după asasinarea celor doi consuli de la Salonic, ca și după uciderea a doi negustori francezi la Peruştița, o serie de ziare au luat apărarea poporului bulgar. Oameni politici și publiciști ca Emil Girardin prin ziarul său „La France” și Auguste Vacquerie, fondatorul ziarului „Le Rapel” ca și alte ziare ca „Le Figaro” au informat obiectiv publicul, pe cînd ziarele reacționare, fie că erau ale monarhiștilor („Journal des Debats”, „La

⁶⁶ Idem, *Lecții po nova bălgarska istoriia*, Sofia, 1951, p. 253.

⁶⁷ Hr. Gandevev, *op. cit.*, p. 169; *Ap. vâst.*, *Documenti*, I, p. 463—464, 509, 521, 533.

⁶⁸ Dr. Nikola Mihov, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe s.*, II, Sofia, 1924, p. 319.

⁶⁹ G. D. Todorov, *Sozialno-politiceskata obuslovenost na Aprilskoto vâstante. Otvuk na Aprilskoto vâstante v Rusta*, în *Sbornik A. V.* p. 117—30.

⁷⁰ Kirila Văzvazova-Karateodorova, *Bălgarskiiat i ciujdia peceat ot 1876 godina t Aprilskoto vâstante*, în *Sbornik V. A.*, p. 191—192.

⁷¹ *Ibidem*, p. 194—195. Pentru ceea ce au scris ziarele românești în legătură cu ecourile răscoalei în Anglia, vezi P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 156—160.

Presse" ș.a.) sau ale republicanilor moderați, căutau să scuze Turcia. Ziarul de dreapta „Le Soir” susținea chiar că este vorba de exagerări ce întreceau orice măsură. La 8 iunie Emil Girardin scria în ziarul său că „trebuie să se termine odată cu integritatea Imperiului otoman”. Victor Hugo însuși a luat apărarea răsculaților printr-o remarcabilă cuvîntare în parlamentul francez ⁷².

Și în Belgia peste 25 de periodice și mai ales „Le Nord”, „L'indépendance belge”, din care se reproduceau texte și în ziarele noastre, dar și altele ca „La Belgique”, „Gazette de Liège” și multe altele au publicat în lunile mai și iunie 1876 aproape 100 de corespondențe și telegrame despre evenimintele din Bulgaria ⁷³.

Foarte puternic a fost ecoul răscoalei în Italia. Mitinguri de protest au avut loc în marile orașe italiene: Roma, Milano, Florența, Bologna, Torino ș.a. În ultimul oraș în prezidiul de onoare a fost și Garibaldi. Mai târziu declarațiile lui au fost reproduse și de unele ziare străine ca „Daily News”. Comitetul central revoluționar din București i-a adresat o scrisoare de mulțumire la care Garibaldi a răspuns la 10 octombrie ⁷⁴. Numeroase ziare ca „Il Cittadino”, „Il Diritto”, „Gazzetta d'Italia” ș.a., dar mai ales ziarul muncitoresc „La Libertà”, din Neapole, au redat pe larg evenimintele din Bulgaria.

În Germania numeroase ziare au scris pe larg despre răscoală. Din „Kölnische Zeitung”, care a trimis în Bulgaria un corespondent special în persoana Dr. Schneider, aflăm de ceata lui Hariton, venit de la Brăila, și de trecerea cetei lui Botev. Cele mai multe ziare au scris însă despre represiunile din Bulgaria. Așa au fost „National Zeitung”, „Europa”, „Frankfurter Zeitung”, „Allgemeine Zeitung”, „Neue Social-Democrat” ș. a. ⁷⁵.

Desigur puternic a fost ecoul în ziarele țărilor și popoarelor slave. Ziarele sîrbești — officiosul „Srpske novine” ca și „Zastava” din Novisad au scris mult despre ceata lui Botev. Toate celelalte ziare sîrbești („Istok”, „Granicear” ș.a.) au deschis rubrici speciale cu titluri ca „Din Bulgaria”, „Răscoala din Bulgaria” ⁷⁶, „Glasuri din Bulgaria”, sub care publicau desfășurarea evenimentelor informîndu-se și din presa germană. Cehii, care se găseau sub stăpînirea Austro-Ungariei, au privit cu deosebită simpatie cauza bulgară. În primul rînd unii cehi stabiliți în Bulgaria au devenit corespondenți, dînd informații de primă mîna unor ziare și reviste ca: „Narodni listy”, „Slovanske listy”, „Pražsky deník” ș.a.

Un mare rol l-au jucat aici articolele tinărului învățat Constantin Jireček, care a publicat numeroase articole în ziare ca „Politik” marea și influenta gazetă din Praga, „Obzor”, „Světovor” ș.a. Poeti și scriitori cehi, sloveni ș.a. ca: Ian Neruda, Anton Aškerc, Eliška Krasnogorska ș.a. și-au ridicat glasul în apărarea poporului bulgar.

⁷² Simeon Damianov, *Otnošenieto na frenskata diplomačija i obštevnenost căm Aprilskoto vđstanie prez 1876 g.*, în „Istoriceski Pregled”, XXII, Sofia, 1966, fasc. 2, p. 36—64. Vezi mai ales p. 50 și urm.

⁷³ Văzvázova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 196.

⁷⁴ Amănunte și textul scrisorii lui Garibaldi la Iono Mitev, *Otrajenteto na Aprilskoto vđstanie v. Italia*, în *Sborník A. V.*, p. 161—180.

⁷⁵ Văzvázova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 196, 197.

⁷⁶ Krumka řarova, *Aprilskoto vđstanie v. borbata za osvobodjenje na drughite iujnosla-neanski narodi*, în *Sborník A. V.* p. 131—150.

Alte ecouri le găsim în Grecia în ziare ca „Palighenesia”, „Neologos Atinon” ș.a. Ultimul dădea amănunte asupra răscoalei și considera că politica Greciei față de bulgari trebuia revizuită. Alte ziare ca „Stoa” exagera afirmând la 20 iulie 1876, când răscoala era de mult înăbușită, că 40 000 de bulgari s-ar fi retras în munți așteptând primele victorii ale sîrbilor ⁷⁷.

Deși Austro-Ungaria era interesată și ea în parte în menținerea Imperiului otoman și clasa dominantă a privit cu adversitate răscoala bulgarilor, ziarele austriece și maghiare au publicat date despre ea, menținându-se însă pe poziții pur informative și căutînd să minimalizeze și să subaprecieze evenimentele, considerînd totul ca o răzmeriță obișnuită. Uneori cele maghiare au luat chiar deschis partea Turciei. Fiind însă bine informate și dînd numeroase amănunte, ziarele din Austro-Ungaria ca : „Die Presse”, „Wiener Tagblatt”, „Fremdenblatt”, „Neue Freie Presse” ș.a. au servit drept izvor de informații pentru presa din alte țări. Discuțînd pe larg cazul vasului Radetzki, ele au furnizat, fără voia lor, material pentru presa occidentală și au popularizat evenimentele din Bulgaria ⁷⁸.

Este interesant de semnalat că presa românească ⁷⁹ de pretutindeni a sesizat din vreme situația încordată din Balcani și mai ales iminenta izbucnire a unei răscoale în Bulgaria. Astfel în ziare ca „Stindardul” din 14 aprilie 1876, deci înainte de declanșarea răscoalei se scria că poporul bulgar, care se află în aceeași situație cu bosniacii și herțegovinenii este în frămîntare și că în Bulgaria „există elementele unei insurecțiuni mai favorabilă încă decît aceea care a izbucnit în anul trecut” (adică la Stara Zagora — C.V.). Ziarul încheia afirmînd că în cazul în care situația ar rămîne aceeași, Bulgaria „nu ar întîrzia de a fi în foc”. La fel „Albina” din 16 aprilie publica o telegramă din Ruscuiuk potrivit căreia situația din Orient devenea tot mai încordată afirmîndu-se printre altele „Bulgaria este peste tot subminată de comitete revoluționare și izbucnirea răscoalei va să urmeze cît ce Serbia va păși în acțiune”.

Cele dintîi ziare românești care au anunțat izbucnirea răscoalei au fost „Românul” și „Telegraful din București” ca și „Telegraful român” din Sibiu, toate purtînd data de 29 aprilie (stil vechi). „Știri particulare și directe ale noastre ne spun că Bulgaria s-a răscolat... insurgenții sînt numeroși, bine înarmați, bine comandați și ocupă un punct strategic important” — scria „Românul” după cum „Telegraful” vorbea despre tulburările și ciocnirile de la Tatar Pazargik. A doua zi, la 30 aprilie, și alte numeroase ziare anunțau declanșarea răscoalei („Timpul”, „Stindardul”, „Alegătorul Liber” ș.a.). Bineînțeles știrile erau luate din gazetele străine

⁷⁷ N. Todorov, *Aprilskoto vŭstanie i grăčcata obŭstestvenost*, în *Sbornik* A. V. p. 151—158.

⁷⁸ Văzvăzova Karateodorova, *op. cit.*, p. 195.

⁷⁹ Despre ecoul răscoalei din aprilie în România, în afară de lucrarea citată mai sus a acad. Petru Constantinescu-Iași, au scris în limba bulgară K. Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 198, care citează și un articol al lui V. Hristu publicat într-o foaie jubiliară la Sofia la 24 aprilie 1966. Vezi de asemenea E. Bantea și C. Căzănișteanu, *Otrajenielo na Aprilskoto vŭstanie 1876 g. v Rumăntia*, în „Voennioistoriceski sbornik”, XLII, Sofia, 1973, fasc. III, p. 36—54.

— engleze, austro-ungare, cehe ș.a. Din acest moment și pînă în toamnă, întreaga presă românească va ține la curent publicul cu cele mai variate știri despre desfășurarea răscoalei. Mai mult, unele ziare nu s-au mulțumit încă de la început cu ceea ce se putea culege din presa străină, ci au căutat pe parcurs și alte mijloace, mai directe și mai autorizate. Unele din ele ca „Românul”, „Telegraful”, „Stindardul”, „Constituționalul” ș.a. afirmau că au trimis la fața locului corespondenți speciali și aceasta a fost aproape totdeauna adevărat. Destule au fost și ziarele care își culegeau informațiile de la bulgarii care se refugiau la noi — și aceștia nu erau puțini și nici neinformați — după cum altele le obțineau de la fruntașii emigrației bulgare. Mai mult, spre finele perioadei, „Telegraful” a publicat o serie de corespondențe speciale ca din partea unor trimiși ai săi, dar în realitate măcar unele din ele au fost scrise de către Kiriak Tankov la București, fost membru al Comitetului central revoluționar bulgar de la București și apoi al Comunității bulgare de binefacere.

Materialele publicate aveau un conținut complex. Pornind de la simple știri, ziarele au insistat, așa cum era și firesc asupra extinderii răscoalei, „Albina” din 8 mai scria de pildă că „întreaga regiune de la Filipopol la Tatar Pazargik, toate ridicăturile cu munții Rodopi și Balcani în centru” erau în mîinile răsculaților ^{79a}, și asupra ciocnirilor cu trupele turcești. Astfel în multe ziare românești găsim mențiuni sau descrieri succinte, iar altele foarte întinse despre luptele de la Panaghiuriște și Peruştița („Telegraful” din 20 și 21 mai), de la Batak („Românul” din 6 august), de la mînăstirea Dreanovo („Albina” din 16 mai). Gazetele românești au arătat apoi cauzele răscoalei, au făcut aprecieri elogioase asupra eroismului celor ce luptau pentru eliberarea lor subliniind în acest fel scopul urmărit. În acest sens unele ziare ca „Telegraful” din 12 mai afirma că răsculații voiau autonomia Bulgariei, după cum mai tîrziu „Telegraful român” scria clar la 1 iulie că scopul răscoalei a fost obținerea „independenței Bulgariei”. Toate ziarele au protestat împotriva atrocităților comise de trupele de cerchezi și bașibuzuci cu prilejul înăbușirii răscoalei și mult după aceea ⁸⁰. În sfîrșit multe ziare au dezvăluit cauzele mai adînci ale răscoalelor din Balcani prezentînd în culori reale regimul otoman și condamnînd pe susținătorii săi apuseni. Desigur, la început s-a dat cea mai mare atenție desfășurării răscoalei, luptelor propriu zise și numai în lipsa acestor date se făceau celelalte comentarii menționate. Parcurgînd astăzi aceste ziare observăm ușor tendința lor generală care nu s-a redus la simpla informare a cititorului. Cauza pentru care lupta poporul bulgar nu era numai a lui și nici numai a noastră, ci a tuturor popoarelor care se aflau sub stăpînire străină. De aceea ea a fost susținută cu căldură și în mod permanent. Foarte curînd multe ziare și-au format rubrici speciale „Tulburările din Bulgaria” în „Românul”, „Insurecția bulgară” sau „Cruzimile din Bulgaria” în „Telegraful”, „Răscoala din Bulgaria” în „Albina” ș.a.

Apărarea cea mai caldă a răscoalei au luat-o ziarele liberale în frunte cu „Românul” și „Telegraful”, ca și ziarele și revistele românilor din Transilvania („Albina”, „Gazeta Transilvaniei”, „Transilvania” ș.a.), ziarele mai mult sau mai puțin independente și în sfîrșit cele conservatoare

^{79a} P. Constantinescu Iași, *op. cit.*, p. 142—144.

⁸⁰ „Românul” din 29 mai 1876, „Telegraful” din 30 mai 1876.

„Timpul”, „Pressa” ș.a.), care au avut un ton mai moderat. Printre ziarele românești în afară de cele menționate mai sus au apărut materiale referitoare la răscoala din aprilie în „Trompeta Carpaților”, „Le journal de Bucarest”, „Imparțialul”, „Fanalul lui Diogen”, ca și gazetele provinciale : „Curierul” și „Apărătorul legii” din Iași, „Curierul de Galați” și „Vocea Covurluiului” din Galați, „Semănătorul” și „Provincialul” din Birlad, „Corespondența provincială” din Piatra Neamț, „Vocea Prahovei” din Ploiești, „Mititelu” din Craiova, „Prezentul” din Călărași ș.a.

La 26 iunie, când răscoala era de mult înăbușită, ziarul „Timpul” publica un „Apel din partea luptătorilor bulgari din Balcani” datat „În Balcani luna iunie 1876” și semnat de Hristo Botev (care era de mult mort la aceea dată) St. Stambolov și alți membri ai Comitetului de la Giurgiu, apel redactat în România probabil de Kiriak Tankov, cerînd tuturor popoarelor : „Ridicați vocea și brațul vostru în apărarea intereselor celor mai sacre ale umanității”⁸¹.

Gazetele românești au înțeles că amplificarea succeselor răscoalei, a duratei și menținerii ei în atenția opiniei publice și diplomației europene și mai ales apusefe constituia un mare serviciu adus poporului bulgar. Așa se explică unele exagerări, ca cea de mai sus și ca altele care apar în numeroase ziare referitor la extinderea răscoalei, la numărul insurgenților, la înarmarea lor etc. Astfel „Albina” din 8 mai exagera scriind la aceea dată că numărul insurgenților „trece deja peste 10 000, bine înarmați și cu toate cele de lipsă prevăzuți”. Același ziar scria de prima ciocnire a bulgarilor „la 8 mai cu Hafáz pașa carele comanda un corp de 2 600 turci și fu mai de tot nimicit”... „la 10 și 11 mai raportară alte două victorii asupra aceluiași”, că „răsculații bulgari au nu numai destule arme și munițiuni și bani”... „că toți călugării sînt înarmați nu numai cu crucea ci și cu pușca și hanțeru” sau că armata otomană de 15 000 de oameni pe care o aveau atunci în Bulgaria „nici pe departe nu ajunge pentru a înfrînge răscoala”. La rîndul său „Telegraful român” din 16 mai afirma că răsculații dispuneau de „o mulțime de arme de sistem nou, puști care dau 25 împușcături pe minut”, deși se știe că tocmai ce a lipsit insurgenților au fost armele moderne. De asemenea, deși răscoala era de mult înfrîntă ziarele continuau să vorbească de diferite lupte. În schimb ele nu au exagerat deloc atunci cînd au descris atrocitățile săvîrșite cu prilejul reprimării și după aceea⁸². În acest sens ziarele noastre au reprodus știri din presa progresistă apuseană. Afirmațiile, discursurile, scrisorile etc., ale unor mari personalități europene ca V. Hugo („Constituționalul” din 22 aug.), Gladstone („Trompeta Carpaților”, „Curierul” ș.a.) interpelările din Camera Comunelor („Românul” din 2, 4 și 6 iulie) pasaje din publicațiile comisiei de anchetă Baring au apărut în mare măsură și în ziarele noastre. Altele au publicat expuneri generale asupra mișcării de eliberare din Bulgaria („Telegraful român” din 20 mai, și „Constituționalul” din 19 august). Semnificativă este grija ziarului „Telegraful român” (16 mai) ca și a altora de a ascunde două adevăruri și anume faptul că răscoala a fost inițiată în România și că de la noi proveneau și armele moderne — fapte ce ar fi compromis

⁸¹ P. Constantinescu Iași, *op. cit.*, p. 164.

⁸² Pentru cele petrecute la Batak și Peruștița, vezi largi extrase din ziarele „Românul” și „Telegraful” la P. Constantinescu Iași, *op. cit.*, p. 149—152.

neutralitatea României. Ziarul citat afirma că acest rol ar fi revenit Rusiei și că armele ar fi fost „sîrbești și rusești”. În sfîrșit cele din Transilvania au făcut deseori paralele cu revoluția românilor de la 1848 și nu s-au sfiit, în ciuda cenzurii, să condamne atitudinea binevoitoare a guvernanților maghiari față de Imperiul otoman.

Foarte multe ziare au arătat adevărata cauză a răscoalei și au criticat aspru politica de menținere a integrității Imperiului otoman. Din numeroasele exemple reproducem unul singur din ziarul „Albina” (1 august). Arătînd atrocitățile comise și susținînd că ele formează pentru sultan nu ceva extraordinar, ci un sistem politic, ziarul se întreba cum de se mai puteau petrece asemenea lucruri în Europa și dădea singur răspunsul: „Domnii amici ai barbarilor turci ne spun că susținerea Turciei este o necesitate europeană; deci oricine este împotriva dominației turcești este dușmanul celui mare interes, al echilibrului european, și Europa trebuie să admită Turciei a-și apăra existența și dominația acolo unde se cere și prin cruzimi!

Ați auzit vorbă de diavol și logică de Satană?!

Și ce ați crede, stimabili cititori, în ce se cuprinde acea necesitate europeană, acel echilibru al puterilor pentru care neapărat cu orice preț trebuie să susținem Turcia în Europa în circa popoarelor? În nimic altceva decît ca nu cumva prin trîntirea turcului să se înceapă procesul de trîntire în contra „turcilor”, adică a jefuitorilor și impilatorilor popoarelor de jur împrejur! Va să zică, pentru ca domnii despoți și tirani din lume să-și poată minca în pace, cu ticneală jaful, pentru ca popoarele creștine din Orient să rămînă turme de vite date turcului pentru junghiere! Iată la aceasta a ajuns cultura umanistică în bătrîna noastră Europă”.

Nu mai insistăm asupra celor cinci ziare bulgare ce apăreau în România. Dintre ele „Nova Bălgaria” redactat de Hr. Botev, și „Bălgarski glas” au apărut pe vremea răscoalei și au exprimat chiar ideile emigrației revoluționare care a pregătit-o. În special articolele lui Botev constituie tot ce poate fi mai valoros din publicistica poetului. Ziarele bulgare care au apărut în România au fost poate cele mai bine informate ⁸³.

Dar atitudinea României față de răscoală nu s-a redus doar la cele scrise în presă. În primul rînd s-a dat adăpost numeroșilor refugiați ⁸⁴. Ziarul „Telegraful” aprecia la 11 august cifra de circa 20 000 de familii care-și găsiseră adăpost la noi. Arătînd ajutorul oferit de stat și de comunitățile bulgare din țară se cita cazul lui D. Anghel, mare proprietar din Iași, care oferea cite 40 de prăjini de pămînt, o vacă cu vițel sau patru galbeni, pentru un număr de 300 de familii. Dr. Davila, în colaborare cu unele ziare a distribuit în țară liste de subscripții ⁸⁵.

Cunoscută este apoi atitudinea oficială a guvernului român, precizată în circulara ⁸⁶ trimisă la 20 iulie 1876 de către Mihail Kogălniceanu,

⁸³ Amănunte la Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 187—189.

⁸⁴ *D.I.R., Războiul Independenței*, I, partea a II-a, p. 305. Printre refugiați sînt nu numai bulgari, ci și români. Ei trec în județele Ialomița, Romanai și a. Acești refugiați nu au fost extrădați. Pentru refuzarea extrădării celor ceruți de turci vezi Arh. St. Buc., fond M.A.I. Divizia administrației centrale, Dos. 72/1876 f. 184, 216—217. Pentru refugieri vezi și dosarele 73 — 75.

⁸⁵ Arh. St. Buc., microfilme Bulgaria, rola 9/717, 716, 714 ș.a.

⁸⁶ *D.I.R., Războiul Independenței*, I, partea a II-a, p. 294. Vezi și comentariile la P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 161 și urm., Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării Independenței României*, p. 42—43.

ministrul de Externe al țării, agenților diplomatici acreditați pe lângă marile puteri, în favoarea cauzei drepte a poporului bulgar, document reprodus de ziarele românești.

Se poate spune în concluzie că România a sprijinit puternic și multilateral răscoala din aprilie din Bulgaria — preludiul războiului care a dus la eliberarea ultimei și la independența celei dintii. Bulgarii au fost siguri de acest ajutor și de aceea în „Apelul luptătorilor din Balcani”, citat mai sus, se spune clar despre români : „De voi ne-au legat totdeauna simpatiile cele mai vii și niciodată aceste simpatii nu au fost tulburate prin neînțelegeri. De la voi, ca de la niște vecini buni așteptăm un ajutor eficace și frățesc”⁸⁷. Într-adevăr răscoala din aprilie reprezintă pe drept cuvânt una din paginile cele mai elocvente ale colaborării și prieteniei româno-bulgare.

L'INSURRECTION ANTIOTTOMANE DES BULGARES (AVRIL 1876)

RÉSUMÉ

Dans la première partie de son article, l'auteur présente les causes et le déroulement de l'insurrection d'avril 1876 de Bulgarie, conséquence de l'essai échoué de Stara-Zagora de septembre 1875. Analysant l'idéologie des divers courants et organisations des émigrés bulgares en Roumanie dans la question touchant la libération de la Bulgarie, ainsi que leurs actions politiques, on insiste sur le Comité de Giurgiu qui a initié et organisé l'insurrection d'avril et on relève l'appui accordé par les autorités roumaines.

Dans la seconde partie de l'article on présente les causes de l'insuccès et l'importance de la révolte, point culminant du mouvement révolutionnaire bulgare avant la libération du pays. Précisant les forces motrices de l'insurrection ainsi que l'attitude des différentes classes et couches sociales de Bulgarie pendant la préparation et le déroulement de celle-ci on souligne qu'elle a poursuivi les buts d'une révolution bourgeoise-démocratique, représentant le deuxième étape de la révolution nationale bulgare.

Dans la partie finale de l'article on traite de l'écho suscité par l'insurrection dans les principaux pays européens, étant relevés l'attitude de la Roumanie et l'appui qu'elle a accordé à ses voisins du sud du Danube dans leur lutte de libération, la Roumanie poursuivant elle aussi la liquidation de la suzeraineté ottomane, si formelle qu'elle fût.

L'article s'appuie sur les documents bulgares, turcs et roumains publiés ces deux dernières décennies, sur des matériaux d'archive et de presse ainsi que sur les dernières études de spécialité.

⁸⁷ Reprodus după Timpul din 26 iunie 1876 la P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 164—165.

FRĂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI RADU PAISIE

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

Într-o notă publicată acum câțiva ani ne-am ocupat de două personaje boierești, un bărbat și o femeie, zugrăvite în naosul bisericii fostei mănăstiri Stănești, din apropiere de Drăgășani (jud. Vâlcea)¹. Cu ace prilej am căutat să completăm descifrarea inscripției care însoțește portretele. Ceea ce lipsea era numele boierului, pe care și alți cercetători ai monumentului încercaseră a-l citi, fără succes, înaintea noastră². Am reușit să stabilim că este vorba de Tudor fost logofăt și de — lucrul acesta era cunoscut din lecturile anterioare, împreună, de altfel, și cu funcția ce deținuse bărbatul — jupanița lui, Dimitra. Ulterior am aflat de o lectură veche de un secol a inscripției tabloului din naosul de la Stănești, datorată lui Al. I. Odobescu, în care figura numele „Tudor”³. Ea a fost „uitată” sau mai bine zis a rămas neutilizată de toți cei ce mai târziu au studiat frescele de la Stănești. Ne-am numărat și noi printre aceștia.

Oricum, dincolo de confirmarea — inversă în timp! — concluziei noastre, însemnările despre Stănești ale lui Al. I. Odobescu nu mai aduc nimic nou în problema portretelor amintite. În schimb însă, în ce ne privește, în aceeași notă din 1968 am izbutit, în plus față de Odobescu, să identificăm cele două personaje. Boierul este Tudor din Drăgoiești, mare logofăt al Țării Românești, stăpîn al unui întins domeniu, cu o carieră foarte bine cunoscută pentru perioada 1523—1536, cînd este prezent aproape continuu în sfatul domnesc⁴. Uneori, în ultimii ani ai acestui

¹ Ștefan Andreescu, *Identificarea portretelor din naosul bisericii de la Stănești (Vâlcea)*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XX (1968), nr. 1—2, p. 77—80 (cu 4 ilustrații în afară de text). Anterior, în revista „Amfiteatru”, an. II, nr. 20, august 1967, p. 331, sub titlul *Portrete laice necunoscute din veacul al XVI-lea*, am publicat un rezumat al concluziilor analizei efectuate asupra portretelor de la Stănești.

² Bibliografia completă a așezămîntului de la Stănești, la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I—Țara Românească*, vol. II, edit. de Mitropolia Olteniei, 1970, p. 594—595.

³ Al. I. Odobescu, *Monastirile inchinate din districtele Argeșul și Vâlcea*, III, *Stănescii*, în „Columna lui Traian”, an. IV (1873), nr. 11, p. 207.

⁴ Pentru biografia lui Tudor din Drăgoiești, vezi Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni: Boerii Drăgoiești*, Craiova, 1944 (extras din „Revista de istorie bisericească”, 1943, nr. 3), p. 6—13; mai nou, Ștefan Andreescu, *Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului*, în „Glasul Bisericii”, an. XXVI (1967), nr. 7—8, p. 819—820 și Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971, p. 98—99.

răstimp, el primește în hrisoave epitetul „cel Bătrîn”, ceea ce ne arată că avem de-a face cu un om în vîrstă, cu mare experiență politică⁵. Numai așa se explică de fapt cum s-a menținut în sfatul domnesc, cu sau fără dregătorie, atîta vreme, sub nu mai puțin de șapte domni (Vladislav III, Radu Bădica, Radu de la Afumați, Moise, Vlad Inecatul, Vlad Vintilă de la Slatina și Radu Paisie). A fost deci un reprezentant de frunte al marii boierimi din Țara Românească în prima jumătate a veacului XVI.

În sfîrșit, cu același prilej am oferit și un început de interpretare a semnificației pictării portretelor lui Tudor din Drăgoiești și soției sale pe pereții ctitoriei de la Stănești. Într-adevăr, ceea ce ne-a atras atenția a fost dispoziția lor specială, pe zidul vestic al naosului, care poate fi considerată drept privilegiată în raport cu celelalte portrete laice din biserică, ale înseși familiei ctitorilor (pentru care nu s-a găsit loc decît în colțul nord-vestic al pronaosului). O asemenea așezare nu putea fi dictată meșterului zugrav decît, cu un motiv temeinic, chiar de către ctitori, Giura logofătul și soția lui, Vilaia. Pe de altă parte, data isprăvirii lucrărilor de pictare a bisericii este 28 octombrie 1536, iar cea a celui din urmă act cunoscut care-l atestă pe Tudor din Drăgoiești în viață este din 4 ianuarie 1536⁶. Documente posterioare anului 1536 și cronica Țării Românești arată că voievodul Radu Paisie (1535—1545) a poruncit să fie uciși doi mari boieri, Tudor logofătul și Toma banul, fără a indica însă și momentul execuției. Ori, prin faptul că Toma banul din Pietroșani⁷ dispăre și el din acte la începutul lui 1536, este vădit că moartea celor doi s-a întîmplat concomitent, în prima jumătate a acestui an. Portretele de la Stănești au fost așadar zugrăvite după pieirea lui Tudor din Drăgoiești sub securea călăului, sub impresia pe care evenimentul a produs-o asupra boierului Giura și jupaniței Vilaia. Realizarea lor a avut neîndoiehnice înainte de toate sensul unui protest tăcut față de gestul domnului.

Consemnarea imediată în această formă neobișnuită a unui fapt de natură evident politică are caracterul de unicat în istoria artei medievale din țările române. Nicăieri altundeva nu mai întîlnim ceva similar. Reamintim totodată că inscripția tabloului de la Stănești, „Dumnezeule, miluiește pe robul tău Tudor fost logofăt și jupanița lui Dimitra”, nu lasă să se întrevadă în nici un fel motivul pictării lui. Mai mult, în pisania bisericii se pomenește, după formula curentă, numele domnului, adică tocmai al celui vinovat de moartea boierului, lăcașul fiind zugrăvit „în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului” voievod Radu Paisie... Numai poziția excepțională a portretelor dă de bănuț, arătînd că este vorba de un gînd, de un mesaj. Ne găsim astfel în prezența unui model de mentalitate medievală care merită a fi examinat în profunzime.

⁵ Vezi, de pildă, hrisovul din 3 aprilie 1534 (*Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. III (1526—1535), București, 1975, nr. 176, p. 288 și 289. Mai departe colecția va fi citată prescurtat: *D.R.H.*, B.).

⁶ Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904, p. 290 (data pisaniei); *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, vol. II (1526—1550), București, 1951, nr. 191, p. 198 (mai departe se va cita: *D.I.R.*, B.).

⁷ Pentru biografia lui Toma din Pietroșani, vezi Ștefan Andreescu, *Observații...*, p. 818—819; N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 97—98. Ultimul hrisev care-l menționează numele printre membrii sfatului domnesc este tot cel din 4 ianuarie 1536 (vezi nota precedentă). Asupra identității momentului morții celor doi boieri a atras mai întîl atenția Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 10—11.

Singura cale spre a duce mai departe deslușirea semnificației tabloului de la Stănești constă, după părerea noastră, în determinarea cauzei ce a pricinuit executarea marelui logofăt Tudor din Drăgoiești. În acest scop vom transcrie mai întâi un fragment din lucrarea lui Nicolaus Olahus intitulată *Hungaria*, redactată chiar în 1536 : „Petru de la Argeș, unchiul meu . . . , mi-a scris zilele acestea din Ungaria că a fost pus domn în Transalpină, de către Mahumet, pașă al sultanului turc. Când era pe tron, după citva timp, a fost trimis cu armată de către turci, un alt domn din familia adversă ca să ia tronul, după ce-l va fi alungat pe el. Dar el, aflându-se între cele două armate, l-a provocat la duel pe adversarul său, l-a rănit și l-a dat jos de pe cal, însă, când voia să-l omoare, baronii (*barones*) munteni . . . , recurgând la perfidie, au eliberat pe cel învins, l-au prins pe el însuși, i-au tăiat nasul și l-au izgonit. Totuși el speră în îndurarea lui Dumnezeu, că, alungînd pe uzurpator, va spăla rușinea cu armele și va pune iar mina pe tron prin vitejia lui”⁸. Petru de la Argeș este Radu Paisie voievod, fiu al lui Radu cel Mare (1495—1508), care în perioada ce a precedat suirea sa în scaunul domnesc al Țării Românești a fost egumen al mănăstirii Argeșului, numele călugăresc „Paisie” înlocuind desigur pe cel mirean „Petru”. În această calitate de egumen al Argeșului el este înregistrat într-un hrisov al lui Vlad Vintilă voievod din 10 aprilie 1535⁹. Îndată ce a devenit domn, între 10 iunie—12 iulie 1535¹⁰, el a adoptat însă numele „domnesc” *Radu*. Cum ne spune cronica : „Apoi boierii au venit la sfînta mănăstire Argeșul de au luat pre egumenul Paisie și l-au rădicat domn. Și i-au schimbat numele, de i-au zis Radu vodă”¹¹.

Ce credit se poate acorda totuși în continuare informației lui Nicolaus Olahus ? Fiindcă, dacă într-adevăr în cursul primului an de domnie al lui Radu Paisie a avut loc o tentativă de răsturnare — precizăm din nou că Olahus și-a scris lucrarea în 1536 —, atunci execuția celor doi mari boieri, Tudor logofătul din Drăgoiești și Toma banul din Pietroșani, ar putea să fie asociată acestui eveniment. La 24 septembrie 1545 și 20 septembrie 1547, Mircea Ciobanul întărea fiilor lui Tudor logofătul — Radu mare logofăt, Pirvu pîrcălab și Vlad comis —, stăpînirea peste ocine în Voinigești și Golești, ocine pe care familia boierilor din Drăgoiești le pierduse „în zilele lui Radul voievod”, „pentru că a tăiat Radul voievod pe pîrintele lor, Tudor logofăt”¹². Asemenea tăieri de boieri, urmate de confiscarea posesiunilor, se întîmplau de obicei numai în cazuri de „rea hiclenie”

⁸ Cea mai recentă ediție critică a acestui pasaj, în antologia *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1969, p. 258. Titlul complet al lucrării lui Olahus este : *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni, Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis*, ed. A. F. Kollar, Viena, 1763 (pasajul respectiv la p. 58). Epistola lui „Petru de la Argeș”, după rezumatul întocmit de Nicolaus Olahus la Bruxelles, a fost inclusă, sub anul 1536, de Gh. Șincai, în a sa *Hronica românilor*. (reprodusă recent în Gh. Șincai, *Opere*, vol. II, ed. îngrijită de Fl. Fugariu și M. Neagoe, Edit. pentru Literatură, București, 1969, p. 228).

⁹ *D.R.H., B*, vol. III, nr. 195, p. 325 și 327.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 201, p. 336—338 (ultimul hrisov cunoscut emis de Vlad Vintilă de la Slatina) și nr. 202, p. 338—339 (cel dintîi hrisov datat al noului domn Radu Paisie, care se intitulează : „. . . Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul prea bunului și marelui Radul voievod”).

¹¹ *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopiseșul Cantacuznesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Edit. Acad., București, 1960, p. 48 și 207.

¹² *D.I.R., B*, veae. XVI, vol. II, nr. 340, p. 331 și nr. 386, p. 368—369.

termen sinonim cu „înalță trădare”. Coincidența datei execuției lui Tudor logofătul și Toma banul cu data informației lui Nicolaus Olahus—1536—, oferă în mod firesc posibilitatea conjugării celor două evenimente. Putem deci presupune, cu suficient temei, că după ce a revenit în țară din Transilvania și și-a recăpătat tronul, Radu Paisie a pus să fie tăiat capul principalilor vinovați de trădare în lupta menționată mai sus. Probabil că în ultimă instanță Tudor logofătul și Toma banul au fost cei ce au decis soarta luptei, prin trecerea lor de partea pretendentului sosit de la turci și prin prinderea lui Radu Paisie.

Există însă în textul lui Olahus un element care stârnește nedumerire și care ar putea pune sub semnul întrebării veracitatea tuturor afirmațiilor lui. Ne referim la pomenirea faptului că și Radu Paisie „a fost, pus domn” în Țara Românească de turci, și anume „de către Mahumet, pașă al sultanului”. Se conturează astfel o enigmă, ce împiedică — cel puțin aparent — explicarea atitudinii politice a celor doi mari boieri: dacă amândoi concurenții la scaunul domnesc al Țării Românești au fost numiți de turci, care a mai fost oare sensul trădării lui Tudor logofătul din Drăgoiești și Toma banul din Pietroșani? Și apoi, în strinsă legătură cu această problemă, cum poate fi interpretată refugierea lui Radu Paisie în Transilvania, din moment ce el ocupase tronul cu acordul puterii suzerane? Iată două întrebări de care depinde nu numai înțelegerea mesajului tabloului de la Stănești, ci și a unei întregi faze din evoluția mentalității politice a marii boierimi din Țara Românească. Pentru găsirea unui răspuns mulțumitor este necesar să ne întoarcem la împrejurările în care, în iunie 1535, Radu Paisie a fost ales domn.

Cronica țării arată că predecesorul lui Radu Paisie, Vlad Vintilă vodă de la Slatina (1532—1535), „cînd au fost al treilea an a domniei lui, s-au dus . . . la Craiova, să vîneze cerbi preste Jiuu, și s-au sfătuit Vintilă vodă cu oamenii lui de taină, acolo să tae alți boiari. Iar boiarii s-au gătit ei de au tăiat pre Vintilă vodă în malul Jiului”¹³. Ultimul hrisov cunoscut de la Vlad Vintilă a fost într-adevăr emis, în 10 iunie 1535, din Craiova¹⁴. Iar la 14 iunie voievodul Transilvaniei Ștefan Mailat era înștiințat că el a fost ucis¹⁵. Cronicarul sas contemporan Hieronymus Ostermayer adaugă amănuntul că Vintilă vodă — „un om viteaz, care pedepsește pe boieri” — a pierit de mîna unui „cavaler (*Ritter*), cumpărat cu bani, care l-a lovit la vinătoare cu securea”. Noul domn Radu „lasă pe boieri să facă tot ce vor” (*weil er die Boyeren nach seinem Wollen hat lassen regieren*)¹⁶. Altfel spus, un complot boieresc a pus capăt zilelor domnului prea autoritar, egumenul Paisie fiind ales în locul lui în speranța că va fi o creatură supusă și ascultătoare a marilor feudali. Dacă este să ne luăm după Olahus, acțiunea boierească a beneficiat de încuviințarea autorităților turcești de la Dunăre, în persoana lui Mehmet pașa de la Nicopole, același faimos dregător otoman care a intervenit în Țara Românească îndată după moartea lui Neagoe

¹³ *Istoria Țării Românești (1290—1690)* . . . , ed. cit., p. 47 și 207.

¹⁴ *D.R.H., B*, vol. III, nr. 201, p. 336—338.

¹⁵ I. Bogdan, *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 409.

¹⁶ Apud N. Iorga, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an. XXVI (1933), p. 31. Pentru domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina, vezi și Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea 1, București, 1937, p. 156—157.

Basarab (toamna 1521), încercînd să introducă administrația turcească în orașele țării¹⁷. Deosebit de important este faptul că Tudor logofătul și Toma banul apar în componența sfatului domnesc atît în cele din urmă hrisoave de la Vlad Vintilă, din 5 iunie (Slatina) și 10 iunie (Craiova) 1535¹⁸, cît și în primul hrisov de la Radu Paisie, din 12 iulie 1535 (Tirgovîște)¹⁹. Ei au fost fără doar și poate nu numai martori pasivi ai evenimentelor, ci participanți direct implicați în complotul boieresc.

Unul din cele dintîi acte politice majore ale lui Radu Paisie a constat în stabilirea unor bune relații cu Transilvania, mai exact cu voievodul Ștefan Mailat (1534—1540) și, prin intermediul lui, cu regele Ioan Zápolya al Ungariei (1526—1540). Despre aceste relații, în cadrul cărora domnul Țării Românești căuta prevăzător să-și asigure dreptul de azil în Transilvania, mărturisește o scrisoare redactată de Radu Paisie în Tirgovîște, la 20 iulie 1535²⁰. Dar cu mult mai gravă era problema recunoașterii și confirmării alegerii boierilor de către Poartă. Sîntem în plină domnie a sultanului Süleyman I „Kanunî” sau „Magnificul” (1520—1566), în etapa de maximă expansiune a Imperiului otoman, cînd toate statele vecine cu el erau supuse unei presiuni mereu crescînde, politice și militare. Țările române nu făceau excepție. Este cunoscută o scrisoare a sultanului din 18 aprilie—15 mai 1531 — deci cu puțin anterioară momentului de care ne ocupăm —, destinată regelui Sigismund al Poloniei; ca atare se interzicea hotărît domnilor români să mai trimită ambasadori, orice contact diplomatic cu ei trebuind făcut numai prin mijlocirea Porții²¹. Era o lezare deosebit de gravă a statutului de autonomie al țărilor române, definit cu mare dificultate și după lupte grele, în tot lungul secolului XV. Ea avea să fie succedată de o altă limitare, într-un domeniu și mai însemnat, acela al dreptului fiecăreia din țări — mai corect spus al mării boierimi — de a-și alege singure domnii. Ne aflăm, de fapt, în anii imediat premergători instaurării așa-numitului regim al dominației otomane în Țara Românească și Moldova²².

În aceste condiții se vede limpede cît de pusă sub semnul întrebării era alegerea lui Radu Paisie, atîta vreme cît Poarta nu-și dădea asentimentul. Există însă o scrisoare a lui în cuprinsul căreia făcea știute „steagul și pacea ce mi-a dat-o împăratul de la Poartă, ca să mi-o aducă domniei mele”. Vestea bună era adresată județului și celor doisprezece pîrgari din

¹⁷ *Istoria Țării Românești (1290—1690)* . . . , ed. cit., p. 43—45 și 206—207. Acest înalt dregător otoman avea în mod evident sarcina să supravegheze îndeaproape situația din Țara Românească. În decembrie 1532 el este semnalat în Transilvania, unde a fost întovărășit de Vlad Vintilă de la Slatina și de vornicul Șerban din Izvorani (vezi N. Iorga, *loc. cit.*).

¹⁸ *D.R.H., B.*, vol. III, nr. 199, p. 334 și nr. 201, p. 337 și 338.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 202, p. 338 și 339.

²⁰ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I (1527—1572), București, 1929, nr. 15, p. 13—14. La 14 iulie 1535 sosea în Transilvania un sol al noului domn (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 411).

²¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, supliment II, București, 1893, nr. IX, p. 24—27.

²² Vezi, recent, în această problemă, Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țările române*, în „*Revista de Istorie*”, t. 27 (1974), nr. 3, p. 399—412.

cetatea Brașovului la 29 noiembrie, fără ca această dată de zi și lună să fie însoțită de specificarea anului. În consecință scrisoarea poate fi desigur din 1535, dar, tot atât de bine, și din 1536²³. A doua variantă de datare deschide însă o perspectivă neașteptată în legătură cu lămurirea tentativei de răsturnare istorisite de Nicolaus Olahus. Într-adevăr, dacă recunoașterea lui Radu Paisie a venit cu atita întârziere, abia către 29 noiembrie 1536, se explică ușor cum de pretendentul menționat de învățatul umanist „a fost trimis cu armată de către turci” (Subl. noastră — Șt. A.). Putem astfel bănui, cu suficientă îndreptățire, că într-o primă perioadă alegerea lui Radu Paisie nu a fost acceptată la Poartă. Cum am spus de altfel, voievodul nu s-a bucurat inițial decît de sprijinul lui Mehmet pașa, de la Dunăre. Probabil că Poarta a numit un alt domn care, ajutat de un corp de oaste turcesc, la începutul anului 1536 a încercat să-l scoată din scaunul domnesc pe alesul boierilor. Și chiar a reușit o clipă să se impună, după mărturia lui Olahus Radu Paisie fiind silit să pribegească peste munți, în „Ungaria”, de unde-i scria. Anticipînd puțin, interpretarea de ansamblu a episodului ne îndrumă spre același fenomen semnalat mai sus, anume contestarea tot mai accentuată de către turci — în al doilea sfert al secolului XVI — a dreptului străvechi de alegere liberă a domnilor.

Un document din arhivele turcești relativ recent publicat (în fotografie), oferă un temei în plus ipotezei noastre. Este vorba de un 'arz, de o jalbă a boierilor din Țara Românească adresată padișahului, prin care se solicită tocmai confirmarea lui Radu Paisie²⁴. Actul acesta este de asemenea nedatat, dar — lucru foarte important pentru discuția noastră — se poate stabili un termen *post quem* al redactării lui, ținînd seamă de elementele pe care le conține textul. Boierii amintesc la început că sultanul „acordase Țara Românească” voievodului Vlad (Vintilă de la Slatina), „cînd măria sa marele padișah pornise expediția împărătească” și cînd „în toate părțile și împrejurimile a făcut pace cu beii și voievozii”. Este o referire la campania sultanului Süleyman contra șahului Persiei Tahmasp, inițiată în 1533, însă preparată încă din 1532, care a dus la cucerirea Tabrizului (iulie 1534), a Bagdadului (30 noiembrie 1534), a Azerbaidjanului de sud și a Irakului persan. Mai departe boierii acuză fărâdelegile lui Vlad Vintilă, care „nesfătuindu-se” cu ei, „făcea numai ceea ce singur știa, începînd unele acțiuni necugetate”; la refuzul boierilor de a i se asocia, el se mînia și porunca să fie ucis, împreună cu copiii, neamuri și prieteni, „încît de cînd există Țara Românească nimeni nu a vărsat atita sînge și nu a ucis atita lume”. În continuare este povestită asasinarea voievodului la vîntoare, „pe țarmurile Dunării”, la confluența Jiului cu fluviul, undeva în fața „zidului Islamului”. Deci foarte aproape de Nicopolul pașei Mehmet, cu care probabil boierii erau înțeleși sau care, oricum, a fost vestit îndată ! În sfîrșit, autorii jalbei arată că vîzînd „țara rămasă fără voievod”, iar „măria sa padișahul găsindu-se în Irak”, din care pricină nu a primit cere-

²³ Textul scrisorii, la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, nr. XXIV, p. 63—64. I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXII, p. 278, care a publicat-o doar în regist, a datat-o într-adevăr în 1536, pe temeiul faptului că solul voievodului, pe nume Radul — menționat în scrisoare — este atestat la Brașov numai în aprilie și decembrie 1536.

²⁴ M. Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului otoman*, în „Revista Arhivelor”, an XII (1969), nr. 1, p. 227 (comentariu scurt, la p. 226).

rea lor de a li se da un domn, s-au hotărît să-l roage pe sultan — fiindcă „s-a îngreunat stăpînirea țării fără voievod” — să-l numească voievod pe Radu. Acesta este după știrea lor „fiu de voievod” și se vedește prielnic slujbei padișahului. El este acum „ispravnic” (*maslahat gûzar*) al scaunului domnesc și așteaptă porunca padișahului, la fel cu prea supușii boieri ²⁵. Este evident, în urma lecturii atente a actului, că textul a fost compus și înaintat Porții după revenirea sultanului din expediția asiatică, menționată de altfel în două rînduri de boieri, cu scopul de a-și justifica acțiunile prin absența factorului de decizie ²⁶. Ori sultanul Süleyman a fost reținut pe frontul de răsărit în răstimpul iunie 1534—ianuarie 1536. El și-a făcut intrarea în Istanbul numai la 8 ianuarie 1536. *Arzul* boierilor Țării Românești în care cereau confirmarea ca domn a lui Radu Paisie a fost așadar întocmit ulterior acestei din urmă date.

Pe de altă parte, se pare că în jurul datei de 15 iulie 1536 Radu Paisie se afla la Istanbul, unde neîndoielnic s-a dus să se închine sultanului și să obțină mult așteptata recunoaștere. Acolo el lua contact, cu multă prudență, cu un agent al împăratului Carol Quintul (1519—1556) de la care aștepta în viitor un mesager, pentru „a găsi o formă de a-și elibera domnia și persoana, și sufletele credincioșilor săi creștini, care trăiesc în continuă servitute” ²⁷. Se vede însă că steagul domniei și „pacea”, nu i-au sosit de la turci decît pe la 29 noiembrie 1536, cînd le va anunța Brașovului.

Bineînțeles că acum înlănțuirea de evenimente, printre care se înscrie și trădarea boierilor Tudor din Drăgoiești și Toma din Pietroșani, răsare altfel în fața ochilor noștri, într-o deplină lumină : la 8 ianuarie 1536 sultanul Süleyman I revenea în Istanbul din expediția în Irak ; boierii Țării Românești îi adresează o jalbă în care, după ce dau versiunea lor asupra asasinării lui Vlad Vintilă de la Slatina, îl roagă să numească domn pe Radu Paisie, alesul țării ; sultanul însă numește un alt pretendent din familia domnească a Țării Românești, care curînd, încă în cursul aceleiași ierni 1536, trece Dunărea însoțit de un corp de oaste turcesc ; Radu Paisie, înconjurat de boierii săi, în fruntea unui alt corp de oaste, de astă dată din

²⁵ Mulțumim și pe această cale prof. M. Guboglu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție o traducere integrală a textului actului. De asemenea, ținem să adresăm aceleași mulțumiri și orientaliștilor A. Decei și Mustafa A. Mehmet, pe care i-am consultat asupra nuanțelor ce le implică unele formulări turcești în tălmăcire românească.

²⁶ Într-un sens identic s-a pronunțat și prof. M. Guboglu, în nota critică pe care a alăturat-o traducerii ce ne-a comunicat.

²⁷ Al. Ciorănescu, *Documente privilegiate la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. VII, p. 15—16. Este locul să menționăm că singura monografie dedicată pînă în prezent lui Radu Paisie, anume cea a lui St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paiste și a fiului său Marcu Voievod (13 iunie 1535—17 martie 1545)*, Craiova, 1938 (extras din „Arhivele Olteniei”, XVII (1938), p. 193—220), nu a beneficiat de elementele oferite de acest document, fiind publicată anterior culegerii lui Al. Ciorănescu. Pe de altă parte, subliniem că deși actul în chestiune nu are dată, datarea lui de către editor în 1536 este deplin justificată. În text este amintit numele marelui vizir Ayas pașa, care a ocupat această dregătorie între martie 1536—iulie 1539. În plus, în fondul arhivistic din care provine documentul și în care el poartă numărul de ordine 1312, actul următor (1313 Veneția), este datat 8 iulie 1537 (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. VIII, p. 17). Aceste repere cronologice, coroborate, confirmă datarea propusă de editor pentru actul privitor la Radu Paisie.

Țara Românească, iese în întâmpinarea pretendentului ²⁸ și trupeii lui de turci ; o luptă între cele două corpuri de oaste ar fi însemnat, practic, o declarație de război din partea Țării Românești, ceea ce trebuia neapărat evitat ; din acest motiv probabil că boierii, în acord cu reprezentanții Porții, au hotărât să aibă loc o luptă singulară, numai între cei doi rivali ; sorții luptei înclinau către Radu Paisie, care era gata să-și răpună dușmanul, când cei doi boieri, Tudor logofătul și Toma banul, au intervenit prinzindu-l și izgonindu-l ; Radu Paisie s-a refugiat în Transilvania, în virtutea dreptului de azil pe care îl avea de la voievodul Ștefan Mailat, iar de acolo s-a întors repede cu ajutor și a izbutit să-și recapete tronul ; boierii Tudor din Drăgoiești și Toma din Pietroșani, vinovați de „rea hiclenie” față de el, sînt la rîndul lor prinși și dați pe mîna călăului ; între timp la Poartă se petrecuse o importantă schimbare politică, înlocuirea marelui vizir Ibrahim pașa cu Ayas pașa ²⁹, fapt ce nu va fi lipsit să influențeze desfășurările în legătură cu situația Țării Românești ; în vara anului 1536, în jurul datei de 15 iulie, Radu Paisie face un drum la Poartă, care urma să-i aducă recunoașterea de către puterea suzerană ; aceasta i-a fost într-adevăr conferită cu oarecare întârziere, după înapoierea în țară, pe la sfîrșitul toamnei (în preajma zilei de 29 noiembrie 1536). Se împlinea aproape un an și jumătate de cînd complotul boierilor — în care, să nu uităm, au fost amestecați și boierii noștri — îl înălțase în scaunul domnesc al Țării Românești...

Odată limpezite cauzele concrete ale executării lui Tudor logofătul și Toma banul la începutul anului 1536, ar fi poate nimerit să ne aplecăm mai insistent asupra sensului profund al actului lor de trădare. În felul acesta există șansa deslușirii pînă la capăt a semnificației tabloului de la Stănești, care în fond nu este altceva decît un reflex artistic al confruntărilor ideologice din epocă. În mod firesc, calea de ales este aceea a studierii opțiunilor politice ale celor doi mari boieri — și în primul rînd ale lui Tudor din Drăgoiești — mai timpurii momentului alegerii ca domn a lui Radu Paisie. Iar acest lucru trebuie făcut, ca și pînă acum, printr-o raportare permanentă la evoluția în ansamblu a realităților politice interne și externe ale Țării Românești. Reperul cronologic la care ne oprim îl constituie sfîrșitul domniei lui Neagoe Basarab — 15 septembrie 1521.

²⁸ Semnalăm că scrisoarea lui Radu Paisie către Nicolaus Olahus asupra tentativei de răsturnare din 1536 a fost de mult cunoscută și comentată în istoriografia noastră. Vreme îndelungată însă pretendentul venit de la Poartă a fost identificat în mod greșit cu Drăghici Gogoășe, fiul lui Dancil Craiovescu (I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, f. a., p. 72—73, care totuși are meritul de a fi pus primul în legătură tăierea lui Toma banul cu lovitura contra lui Radu Paisie ; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158 ; St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu vodă Paisie...*, p. 201 ; G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, I (1389—1495), București, 1943, p. 256 ; în mod curios, această identificare a fost menținută și de către autorii recente ediții a *Hronicului* lui Gh. Șincai, vol. II, p. 228, nota, deși plasarea cronologică a episodului Drăghici Gogoășe a fost între timp definitiv schimbată). Încercarea lui Drăghici Gogoășe de a pune mîna pe tron a fost de curînd fixată, cu argumente absolut convingătoare, cîtiva ani mai devreme, în domnia lui Vlad Încetul, prin 1530 sau 1531 (Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 205—209). Prin urmare problema numelui pretendentului din 1536 rămîne deschisă. Ne întrebăm dacă el nu ar putea fi identificat cu acel Ivan Viezure, care „s-a ridicat domn, iar Radul voievod l-a prins și i-a tăiat capul”, amintit într-un act din 10 ianuarie 1546, de la Mircea Ciobanul (*D.I.R.*, B, veac XVI, vol. II, p. 334).

²⁹ Ibrahim pașa, considerat ca cel mai de seamă dintre marii viziri din istoria otomană, a fost executat prin strangulare la data de 15 martie 1536. N-ar fi exclus ca el să fi fost de fapt autorul tulburării politice din Țara Românească, prin decizia negativă în privința lui Radu Paisie și numirea altui pretendent.

După cum se știe, evenimentului morții lui Neagoe Basarab i-a succedat o perioadă de câțiva ani (1521—1524) de maximă tensiune politică, în cadrul căreia la început a fost pusă în cumpănă însăși ființa ca stat a Țării Românești. În toamna anului 1521 un adevărat carusel al pretendenților, care cu toții contestau tronul lui Teodosie, nevirstnicul fiu al lui Neagoe, i-a oferit pașei de Nicopole, Mehmet Mihaloglu — un renegat creștin —, pretextul să susțină la Poartă că situația din Țara Românească nu se mai poate controla decât dacă i se încredințează lui domnia. Aceasta însemna nici mai mult nici mai puțin decât transformarea țării în pașalic al Imperiului otoman. Cererea lui Mehmet a fost acceptată îndată după moartea lui Teodosie la Istanbul, în iarna 1521—1522, iar noul „domn” a ajuns de „au pus oameni d-ai lui subași pînă în toate orașele” Țării Românești, ceea ce echivala cu inițierea introducerii administrației de tip otoman. Reacția țării a fost pe măsura pericolului. Boierii au ales separat alt domn, pe Radu de la Afumați, alături de care — cu sprijinul activ al Transilvaniei voievodului Ioan Zápolya (1510—1526) — au purtat vreme de mai bine de un an, într-un spirit de remarcabilă solidaritate, un greu război, cu sorți schimbători³⁰. Este vrednic de reținut că printre războinicii care au luptat contra turcilor împreună cu Radu de la Afumați s-au numărat și Tudor din Drăgoiești și Toma din Pietroșani. Numele ambilor figurează în pomelnicul de la mănăstirea Argeșului și în cel de la Govora, în lista „boiarilor ostași rămași vii ai Radului voievod”³¹. Ei nu mai pot fi astfel acuzați eventual de lipsă de curaj în fața turcilor. Alta a trebuit să fie rațiunea trădării lor față de Radu Paisie. Mai ales că, după cum se pare, în episodul din 1536 ceilalți boieri din jurul domnului nu i-au împiedicat să-l prindă și să-l îndepărteze, ceea ce le-ar fi fost foarte lesne... dacă ar fi fost convingși că așa trebuie să acționeze! Cu toții s-au mulțumit însă să rămână de-o parte, pasivi, lăsînd inițiativa pe seama bătrînului logofăt și a banului Toma.

Cheia întregii probleme stă de fapt în desfășurările politice din anii 1523—1524. La sfîrșitul primăverii celui dintîi an menționat, boierii din Țara Românească, „sfătuiindu-se cu toții, au găsit aceasta: că nu vor putea să se tot bată, ei fiind puțini și țara mică, cu un împărat ce au luat și au coprins atîtea țări și are mulțime de oameni” și de aceea au hotărît să facă demersuri pentru pace la Poartă. De altă parte, după ce i s-a raportat rezistența îndîrjită a boierimii contra eforturilor pașalelor din Nicopole, Vidin și Silistra și chemarea în ajutor a lui Ioan Zápolya, sultanul Süleyman I „a început să trateze pacea cu românii, după vechile condiții oferite mai înainte, pace pe care românii... au primit-o cu voie bună; și s-a încheiat înțelegerea <aceasta> ca sultanul să numească domn pe unul dintre românii pe care i-ar avea la el, <iar> românii să plătească tribut tot ca mai înainte, și dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute să le întregescă <acum>, <iar> turcii de atunci încolo să nu aibă nici o <altă> putere în <acea> țară în afară de acestea <arătate mai sus>.

³⁰ Pentru succesiunea evenimentelor militare, vezi T. Palade, *Radu de la Afumați*, Bucu-rești, 1939, p. 16—23.

³¹ Aurelian Sacerdoteanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, în „Biserica Ortodoxă Română” an. LXXXII. (1965), nr. 3—4, p. 310; Idem, *Pomelnicul mănăstirii Govora*, în „Mitropolia Olteniei”, an XIII (1961), nr. 10—12, p. 804.

După ce s-a înțeles astfel, ei primesc pe voievodul trimis de turci”³². Într-un cuvânt s-a realizat un compromis: Imperiul otoman a renunțat o dată mai mult să transforme statul dintre Carpați și Dunăre în pașalic, dar nu a vrut să-l accepte pe Radu de la Afumați, care întruchipa lupta de rezistență, în scaunul domnesc: boierimea valahă a reușit să îndepărteze pentru moment primejdia desființării Țării Românești, ce îi amenința însăși existența ca clasă, dar a primit domnul numit de Poartă, acceptând — în subsidiar — să achite haraciul restant (pe 1522). Noul domn a fost Vladislav III, care în 11 iulie 1523 se și afla în București. Între marii boieri care-i alcătuiesc sfatul, locul al doilea — îndată după marele ban Pîrvul Craiovescu — îl ocupă „jupan Tudor mare logofăt” din Drăgoiești³³. El a fost deci unul dintre protagoniștii tratativelor de pace, deoarece acum i se atribuie înția dată înalta dregătorie de șef al cancelariei domnești. Este de fapt chiar momentul în care și-a început cariera politică, în sfatul domnesc al Țării Românești.

Boierii l-au așteptat pe vodă Vladislav cu multă circumspecție. Și-au trimis familiile „sus la vad”, adică la trecătorile spre Transilvania și erau gata, dacă se ivea „vreo nevoie”, să se pună și ei la adăpost dincolo de munți. Se temeau de o „înșelăciune a vicleniei turcilor”, fiindcă aflaseră prin iscoade că domnul de la Poartă are „mulți turci cu dînsul”³⁴. Nu s-a întâmplat însă deocamdată nimic. Vladislav III a aprobat lista membrilor sfatului, ce i-a fost probabil propusă pentru ca „țara” — citește: marea boierime! — să-l îngăduie în domnie. Curînd totuși a încercat să controleze situația, lovînd mai întîi și întîi în frunzașul feudalilor din Țara Românească, marele ban Pîrvul II Craiovescu al Olteniei. Sub pretextul că vrea „să fie în toată vremea lîngă dînsul, om de sfat”, l-a destituit din funcția de mare ban al Olteniei — dregătorie ereditară a familiei lui Pîrvul —, numindu-l de formă mare postelnic. A fost de-ajuns această scînteie ca boierimea să se coalizeze din nou, de astă dată nu împotriva turcilor, ci a omului impus de ei, și să-l izgonească pe Vladislav III (între 12 septembrie — 8 noiembrie 1523)³⁵. Cum Radu de la Afumați, care după ce abdicase se retrăsese în Transilvania, nu avea șanse să obțină investitura Porții, refuzată abia în primăvară, boierii s-au oprit asupra comisului Radu Bădica, un fiu natural al lui Radu cel Mare. S-au prevalat după tradiție de dreptul de a-și alege singuri domnul și au anunțat rezultatul sultanului, în speranța că actul lor va fi validat de suzeran. Era de fapt o revenire completă la *statu quo*-ul existent înainte de moartea lui Neagoe Basarab. Numai că turcii s-au prefăcut doar că acceptă, iar spre sfîrșitul lunii ianuarie 1524, cînd solul lor, împreună cu 300 de călăreți, s-a prezentat cu însemnele domniei, Radu Bădica a fost ucis, în chiar

³² Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, Edit. Acad., București, 1963, p. 40; *Călători străini despre țările române*, vol. I, Edit. științifică, București, 1968, p. 179.

³³ *D.R.H., B.*, vol. II, nr. 217, p. 416—417.

³⁴ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938, nr. XIX, p. 27—29.

³⁵ Din 12 septembrie 1523, din Gherghița, datează cel din urmă hrisov al lui Vladislav III din acest an, iar din 8 noiembrie 1523, unicul hrisov ce s-a păstrat de la Radu Bădica (*D.R.H., B.*, vol. II, nr. 219, p. 419—421 și nr. 220, p. 421—422).

cursul desfășurării ceremoniei de investitură ³⁶. Printre cei ce l-au ales și susținut pe Radu Bădica s-a numărat atît Tudor din Drăgoiești — tot ca mare logofăt, el este ispravnicul unicului hrisov ce s-a păstrat de la efermerul domn (8 noiembrie 1523) ³⁷ — , cît și boierul Giura, ctitorul de la Stănești, în 1536 ³⁸.

A urmat o altă perioadă de lupte grele, cu Vladislav III și cu turcii, sub conducerea lui Radu de la Afumați, rechemat din Transilvania. A durat pînă în decembrie 1524, cînd Poarta a primit în final închinarea viteazului domn, omagiul fiind prestat de Radu la Istanbul. Prețul recunoașterii lui a fost o sporire a haraciului anual de la 12 000 la 14 000 de ducați ³⁹. Astfel, cu această compensație, turcii au fost siliți să facă să reintre în vigoare statutul internațional al Țării Românești anterior anului 1521. La acest rezultat fericit va fi concurat probabil și planul pe care sultanul Süleyman I îl avea în vedere în privința Ungariei și pe care îl va pune în aplicare în vara anului 1526, la numai cîțiva ani după cucerirea Belgradului (1521). Oricum, închinarea lui Radu de la Afumați, în bunele condiții menționate, a fixat cadrul politicii oficiale și neoficiale a Țării Românești pentru nu mai puțin de două decenii, pînă la înscăunarea lui Mircea Ciobanul în primăvara anului 1545 ⁴⁰. Pe față domnia și o parte dintre boierii din acest răstimp se declarau supuși fideli ai sultanului, respectau obligațiile asumate față de Poartă și executau dispozițiile venite de la Istanbul, fie direct, fie prin intermediul autorităților otomane de la marginea Imperiului. În taină însă, nici unii nici ceilalți n-au părăsit speranța eliberării țării de sub suzeranitatea turcească, prin alăturarea la o coaliție creștină care să biruie puterea păgînă. Era vechiul proiect de cruciadă la care boierii visaseră și lucraseră împreună cu Neagoe Basarab între 1512—1521 ⁴¹. Însuși Radu de la Afumați, de abia și cu atîta dificultate instalat în scaunul domnesc, deși avea fiul ostatic la turci, în ajunul luptei de la Mohács (29 august 1526) era gata din nou să intre în luptă contra Imperiului otoman ⁴². Dealtfel, în titlul listei boierilor morți

³⁶ Cea mai bună reconstituire a sensului evenimentelor din cursul anilor 1523—1524, căreia ne-am alăturat întru totul, aparține lui Dan Pleșia, *Neagoe Basarab — Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea (II)*, în: „Studia Valachica”, Tirgoviște, 1970, p. 133—136.

³⁷ *D.R.H.*, B, vol. II, nr. 220, p. 421 și 422.

³⁸ Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vilcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, an XVII (1965), nr. 5—6, p. 409.

³⁹ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, București, 1957, p. 28.

⁴⁰ Pentru istoria Țării Românești în această perioadă, vezi monografiile: I. Ursu, *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre: Moise Vodă (1529 martie — 1530 aug.)*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., seria II, t. XXXVI (1913—1914), p. 517—528; D. Ciurea, *Domnia lui Vlad Vodă Încatul, (iunie 1530—oct. 1532)*, extras din „Cercetări Istorice”, Iași, an. XVI (1940), vol. 3—4, 17 p.; St. Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Ventilă Vodă de la Slatina (1532—1535)*, extras din „Arhivele Olteniei”, an. XV (1936), Craiova, 27 p.; St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie și a fiului său Marcu Volevod (13 iunie 1535—17 martie 1545)*, extras din „Arhivele Olteniei”, an. XVII (1938), Craiova, 27 p.

⁴¹ Vezi Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeșului*. Ed. Meridiane, București, 1967, p. 8—9; Idem, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeșului*, în „Studii și Cercetări de istoria artei”, seria *Artă Plastică*, t. 14 (1967), nr. 2, p. 191—192 și 199.

⁴² Iosif Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, *Serles Historia*, t. 12 (1967), fasc. 2, p. 13—27.

pe cîmpul de luptă cu „agarenii” în anii 1522—1524, redactată și inclusă în pomelnicul mănăstirii Argeșului în vara anului 1527, se preciza că acești boieri au pierit „pentru credința creștină”. Nu era vorba nici de cauza domnului Radu de la Afumați și nici măcar numai de aceea, mult mai importantă, a existenței Țării Românești ! Este o conștiință și o concepție politică care nu puteau dispărea brusc, odată cu închinarea din decembrie 1524 și redobîndirea statutului de vasalitate în funcție înainte de 1521. Acesta a fost, cu un termen des folosit astăzi, doar un „program minimal”. Schimbarea esențială s-a produs după urcarea pe tron a lui Mircea Ciobanul, care a făcut ca domnia, ca instituție, să renunțe total la proiectul din vremea lui Neagoe Basarab și Radu de la Afumați. Această atitudine a lui Mircea Ciobanul a solidarizat însă din nou marea boierime, la fel precum acțiunea turcilor în anii 1522—1524. La capătul a cincisprezece ani de luptă înverșunată contra lui Mircea Ciobanul și familiei sale, — cu un scurt răgaz, acela al domniei lui Pătrașcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie (1554—1557) —, în toamna anului 1559 ea s-a găsit totuși în situația de a fi fost complet înfrîntă, împreună cu ideea tradițională pe care o purta⁴³. Țara Românească a intrat de acum, de la mijlocul secolului XVI, în regimul de strictă supunere față de Poartă.

Explicația succesului lui Mircea Ciobanul și al liniei lui politice își are rădăcina atît în modificarea echilibrului de forțe din sud-estul Europei în răstimpul 1525—1545, cit și în diviziunea ideologică tot mai adîncă din sînul mării boierimi, care i-a corespuns. Lupta de la Mohács s-a isprăvit cu o mare victorie a turcilor și cu moartea regelui Ludovic II și prăbușirea regatului Ungariei. Pînă în august 1541, cînd Ungaria centrală și sudică au fost transformate în pașalicul de la Buda, politica din aceste părți a fost pusă sub semnul unui dramatic conflict pentru moștenirea coroanei Sf. Ștefan. La 17 decembrie 1526 era ales rege al Ungariei, la Pozsony, Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, susținut în Transilvania de centrele sașilor, Sibiul și Brașovul⁴⁴. Astfel se ivea la nord-vest de Țara Românească un nou factor politic, o mare putere anti-otomană — Imperiul habsburgic —, cu care în mod inevitabil trebuia să intre în contact direct⁴⁵. Dar, pe de altă parte, la 10 noiembrie 1526 era deja încoronat, în paralel, rege al Ungariei, la Szekesfehervár (Alba Regală), fostul voievod al Transilvaniei, Ioan Zápolya, care va avea, cum se știe, o orientare pronunțat filoturcească. Creșterea influenței turcești și scindarea politică din Ungaria și Transilvania — întreruptă temporar prin pacea de la Oradea din 24 februarie 1538, dar reapărută curînd, o dată cu moartea regelui Ioan Zápolya la 22 iulie 1540 — nu erau firește de natură să ușureze situația Țării Românești. Pentru a salva ideea contraponderii creștine la presiunea turcească, care a format centrul de

⁴³ Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Père*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. X (1972), nr. 1, p. 115—122; vezi și Idem, *Mircea Ciobanul — un tiran?*, în „Magazin istoric”, an. V (1971), nr. 9, p. 51—57.

⁴⁴ Florentina Cazan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, an. XXI (1972), nr. 2, p. 21—36.

⁴⁵ Vezi, de curînd, Ștefana Simionescu, *Țările române și începutul politicii răsăritene antlotomane a Imperiului habsburgic (1526—1594)*, în „Revista de Istorie”, t. 28 (1975), nr. 8, p. 1197—1214.

greutate al domniei lui Neagoe Basarab ⁴⁶, domnii din intervalul 1525—1545 au stabilit cu toții relații cu singura autoritate vecină ce o mai putea servi în mod eficient: Casa de Habsburg.

Și Radu Paisie, deși ultimele două din cele trei tentative de răsturnare din scaunul domnesc (1536, 1539 și 1544) le-a respins cu concursul turcilor, a aderat în taină la aceeași ideologie și linie politică neoficială a domniei. S-a spus mai sus că el a luat un prim contact cu diplomația lui Carol Quintul încă din vara anului 1536, la Istanbul. Doi ani mai târziu, la 11 august 1538, în vreme ce sultanul Süleyman I se îndrepta în fruntea unei uriașe oștiri împotriva Moldovei lui Petru Rareș, el scria Sibiului: „Și după acestea dau în știre domniei voastre, căci iată că s-au ridicat necredincioșii turci cu rău asupra noastră creștinilor, ca să prăpădească sfânta cinstita cruce și legea creștină. Deci așa trebuie noi creștinii, să ne unim cu toții într-un gând și o credință, căci și cu domnul nostru Ianoș craiul <regele Ioan Zápolya> am legat credință și m-am unit în cuvinte.”⁴⁷ Era un apel adresat importanței cetăți ferdinandiste de a se alătura luptei comune a oștilor Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, contra turcilor, pentru care tocmai se închegase în grabă un plan ⁴⁸. Nu s-a realizat însă nimic concret, iar izbînda expediției sultanului în Moldova, a cărei menire a fost se pare de a anihila urmările păcii de la Oradea din februarie același an ⁴⁹ și făurirea unei largi coaliții creștine, a îngreunat și mai mult poziția Țării Românești. O consecință a acestei demonstrații de forță otomane din 1538 a fost pentru ea cedarea Brăilei, străvechi și înfloritor centru comercial, care împreună cu teritoriul înconjurător a fost transformată în raia turcească prin 1539—1540 ⁵⁰. Dar Radu Paisie, în pofida condițiilor din ce în ce mai vitrege, s-a vădit pînă la capăt un veleitar al ideii de cruciadă, la 7 ianuarie 1543 încheind o alianță secretă în toată regula cu regele Ferdinand de Habsburg ⁵¹. Și, fapt vrednic de reținut, în textul actului respectiv, el făcea mențiune de bunele relații întreținute de predecesorii săi Vintilă și Vlad (Înecatul, 1530—1532) cu Ferdinand, pe care în fond nu făcea decît să le prelungească în așteptarea unei ofensive hotărîte din partea Habsburgilor. Se știe însă că atît Radu de la Afumați, spre sfîrșitul domniei lui, cît și succesorul lui Moise (1529—1530)⁵² au adoptat, în taină sau pe față, aceeași atitudine proferdinandistă. Deci se poate într-adevăr vorbi de o linie neoficială a politicii externe a domnilor

⁴⁶ Manole Neagoe, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, în „Studii”, t. 19 (1966), nr. 4, p. 745—764.

⁴⁷ Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, București, 1931, nr. 351, p. 347—348.

⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea 4, București, 1894, nr. LXXIII, p. 140—142.

⁴⁹ Cf. B. P. Hasdeu, *Desfășurarea lui Petru Vodă Rareș*, în B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. I, ed. A. Sacerdoțeanu, Ed. Albatros, București, 1973, p. 129—139 (susține că sultanul, cînd a pornit expediția în Moldova, nu ar fi avut cunoștință de existența păcii de la Oradea și ar fi încercat doar să împiedice cucerirea Transilvaniei de către Petru Rareș).

⁵⁰ Ion-Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raielii Brăila*, în „Balcania”, IV, București, 1941, p. 451—475 (datează evenimentul în 1538—1539); Constantia C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 67—68 (autorul se pronunță pentru intervalul iunie 1539—octombrie 1540).

⁵¹ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea 1, București, 1891, nr. CCX, p. 240—242. Același text a fost publicat după o copie, sub data greșită 1536, de Dr. A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, (1468—1540), Budapesta, 1914, nr. 215, p. 257—261.

⁵² T. Palade, *op. cit.*, p. 62—64; I. Ursu, *op. cit.*, loc. cit.

din Țara Românească din întreaga perioadă de după 1526, pînă în 1545, orientată către Casa de Habsburg. Cel ce a suprimat-o a fost, cum am arătat, Mircea Ciobanul și aceasta i-a adus opoziția categorică a celei mai mari părți din marea boierime în răstimpul 1545—1559.

Prăbușirea regatului Ungariei în 1526 și agravarea tot mai accentuată a presiunii turcești în Europa centrală a conturat însă în rindurile boierimii și o altă tendință politică, ce s-a manifestat în diferite împrejurări. Mișcările turcilor erau urmărite îndeaproape⁵³ și nimeni nu-și putea face iluzia că succesul rezistenței Țării Românești din anii 1522—1524 ar mai fi fost posibil de reeditat în noile condiții din sud-estul Europei. Puterea turcilor se afla la apogeu, iar problema existenței Țării Românești ca stat autonom era rezolvată dacă se respectau clauzele păcii din decembrie 1524. Așa credeau cel puțin o parte din boieri. Ei erau gata chiar la unele renunțări, la unele limitări ale vechii autonomii, numai pentru a păstra *statu quo*-ul în ansamblu. Prezența acestei tendințe, pe care o putem denumi „moderată”, s-a vădit pentru prima oară în chip dramatic în ianuarie 1529, cînd Radu de la Afumați a fost ucis din porunca sultanului de verii săi primari prin alianță, marele vornic Neagoe din Periș și postelnicul Drăgan. „Vina” lui Radu de la Afumați în ochii sultanului a fost tocmai legătura ce o făcuse cu Ferdinand de Habsburg⁵⁴, iar cei doi boieri care i-au executat porunca pot fi considerați ca reprezentînd tendința, curentul politic mai sus pomenit. Aceeași opțiune va fi adoptat și marele vornic Coadă, care înainte de a ocupa această înaltă dregătorie a fost diplomatul „artizan” al cedării Brăilei⁵⁵. Dar tot ei îi pot fi încadrați și boierii Tudor din Drăgoiești, Giura din Stănești și Toma din Pietroșani⁵⁶.

Pentru primii doi există chiar o mărturie absolut edificatoare, cuprinsă în raportul lui Aloisio Gritti — guvernator al Ungariei impus de turci — despre drumul parcurs de el prin Țara Românească între 25 iulie — 2 august 1534⁵⁷. Gritti era însoțit de 1 000 de călăreți și 1 000 de pedestrași și se îndrepta spre Buda. Odată sosit pe pămîntul Țării Românești, la Turnu (Măgurele), i s-au atașat încă 6—700 de ostași români. Cu această gardă, la 27 iulie 1534 a ajuns lângă Pitești, unde s-a trezit înconjurat de oastea voievodului Vlad Vintilă, a cărui orientare hotărît filoautriacă, proferdinandistă, îi adusese nemulțumiri și ostilitatea unei puternice grupări a mării boierimi. Aloisio Gritti avea cu el firman padișahal pentru ca voievodul Țării Românești să-i dea, în conformitate cu

⁵³ Vezi, de pildă, scrisoarea din oct. — dec. 1529 a boierului Barbu Craiovescu, prin care înștiința Sibiuul despre retragerea turcilor înfrinți la asediul Vienei (P.P. Panaitescu, *Documente slavo-române...*, nr. XX, p. 29—30).

⁵⁴ E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601)*, collected from *British Archives*, Mouton & Co., London, The Hague, Paris, 1964, nr. 14, p. 25—26.

⁵⁵ Ion Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raletii Brălla...*, p. 578. Boierul Coadă este mare vornic între 10 ianuarie 1542—28 februarie 1545.

⁵⁶ Este interesant de remarcat că atît boierul Coadă, cît și Giura din Stănești și — cum am mai spus — Tudor din Drăgoiești și Toma din Pietroșani au luptat anterior contra turcilor, alături de Radu de la Afumați, în anii 1522—1523 (Ștefan Andreescu, *Observații...*, p. 813, 818—819 și 826; Pentru biografia lui Coadă și a lui Giura, vezi și N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 45 și 60).

⁵⁷ Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soltman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533—1534)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, București, 1974, p. 101—160.

obligațiile țării față de Poartă, un ajutor de 3 000 de ostași și să-i încredințeze o parte din haraciul anual, o sumă echivalentă cu 25 000 de taleri sau 23 335 de galbeni ungurești⁵⁸. La 28 iulie s-a întâlnit cu Vlad Vintilă și au mers împreună pînă lingă reședința domnească din Tîrgoviște, loc în care și-a așezat tabăra și a așteptat executarea cererilor Porții. Dar Vlad Vintilă a izbutit să obțină de la turci un contraordin, semnat de defterdarul Mahmud Çelebi efendi, dușman al lui Gritti, în temeiul căruia nu i-a mai dat suma de bani cerută. Însă lovitura cea mai însemnată a domnului a fost aceea că, tot prin legăturile sale la Istanbul, a făcut să vină și o altă poruncă padișahală, care-i dădea mină liberă să prindă și să pedepsească pe toți boierii care nu erau alături de el și nu i se supuneau. Era vorba mai întii de boierul Peia, care în anul acela dusese la Poartă banii haraciului Țării Românești și se întorcea cu Aloisio Gritti. El transmisese înaltului slujbaş otoman, acolo, acuzațiile grupării boierești ostile lui Vlad Vintilă. În taină, cei doi aduceau cu ei și un firman de destituire a voievodului, care desigur ar fi trebuit arătat după ce Vlad Vintilă va fi fost satisfăcut cererile de bani și ostași ale Porții. Mai mult, ei transportau cu ei și un pretendent, care ar fi urmat să ocupe îndată scaunul domnesc. La Dunăre s-au înfățișat lui Gritti capii conjuraților, care erau Vîlsan logofătul și Stan pîrcălabul cetății Poienari, cu cei 700 de ostași, lucru prezentat în raportul lui Gritti ca o manifestare spontană de credință față de Poartă. Vlad Vintilă i-a lăsat să pătrundă adînc în țară prefăcîndu-se că nu știe nimic. Le-a trimis întii în cale pe marele portar Coadă, rămas credincios lui, cu alți cinci-șase boieri de seamă și cu „mai mult de două mii de ostași călări înarmați români”, iar apoi, înainte de a fi încercuți de oastea voievodului lingă Pitești, au mai fost încadrați de alți patru mii de ostași, în frunte cu spătarul Dragomir. Acesta a cerut lui Aloisio Gritti să-i predea pe cei 700 de ostași care i se alăturaseră la Dunăre și pe boierii conjurați. Interesant este, în cadrul confruntării care a avut loc, răspunsul lui Vîlsan logofătul, care precizează acuzațiile complotiștilor la adresa lui Vlad Vintilă: „Eu am fost vistiernicul voievodului nostru și pecetea lui de asemenea stătea la mine. În iarna aceasta trecută <1533—1534>, voievodul Vlad a scris și a trimis la craii Ferdinand în repetate rînduri oameni și scrisori și tratate cu pecetea sa, hotărîndu-se și pregătindu-se să se revolte împotriva Porții Fericirii. Și cînd a fost numit în voievodatul vilaietului Țării Românești a adunat de la toți oamenii din țară prin tiranie și prin forță de șase ori banii haraciului. În timp ce populația țării a înțeles poziția acestui tiran, mânia sa fericitul padișah Refugiu mondial este pe punctul de a pleca cu fericire în marea expediție augustă. Am adunat, conform poruncii padișahale, haraciul nostru ca să-l trimitem la Poarta Fericirii, îndemnînd populația țării în acest scop, și am trimis anul acesta la Poarta Fericirii dintr-o singură dată banii haraciului anual, iar restul banilor amintiți i-a trimis în țările dușmane, pregătind astfel revolta. Majoritatea boierilor care au semnat hotărîrea și alianța pentru amintita revoltă sînt cunoscuți”⁵⁹. Apar astfel limpezi motivele crizei dintre Vlad Vintilă și o parte a marii boierimi din vara anului 1534 și care, pînă la sfîrșit, un an mai tîrziu îi vor aduce pieirea. La fel de interesantă pentru înțelegerea momen-

⁵⁸ Calculul lui Aurel Decel, *op. cit.*, p. 117—118.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 150—151.

tului și pentru ceea ce s-a întâmplat mai apoi, în 1536, în legătură cu Radu Paisie, este și reacția lui Vlad Vintilă, când Gritti i-a arătat ordinul de destituire: „Nimeni nu are dreptul la asta!”⁶⁰. Era deci net contestat, pe față, dreptul Porții de a se amesteca în alegerea și înlocuirea domnilor Țării Românești, atribute ale vechii autonomii.

Se știe ce a urmat. Aloisio Gritti a fost reținut lângă Țirgoviste vreme de cinci zile, ca să asiste la represaliile voievodului. Vilsan logofăt cu un frate al lui, Stan pîrcălabul cu cei doi băieți ai săi, boierul Peia și, probabil, marele vistier Staico al lui Pîrvan și marele postelnic Barbul Datcov⁶¹ au fost cu toții arestați de oamenii voievodului și închiși în cetatea Poienari, iar după plecarea lui Gritti au fost uciși la Pitești. 184 din cei 700 de ostași, fără îndoială slugile credincioase ale principalilor conjurați, au fost mutilați pe cînd Gritti se mai afla lângă Țirgoviste. Tot atunci Vlad Vintilă, cu trupe din părțile Buzăului, care era regiunea lui de baștină, a „pacificat” Oltenia Craioveștilor („ca să facă liniște în amintita țară a băniei și ca să fie una și uniți cu el, atunci cînd se va ridica”)⁶². Alți boieri, care nu au fost direct implicați în complot, dar care își temeau capul pentru părerile lor politice, cunoscute desigur voievodului, au apucat calea pribegiei. Acesta a fost cazul lui Tudor din Drăgoiești și al lui Giura din Stănești, care s-au grăbit să treacă în Hațeg. Iată pasajul din raportul lui Gritti în legătură cu ei: „Iar vestitul boier de frunte numit Tudor logofăt, care totdeauna venea cu banii haraciului Țării Românești și-i preda la Poarta Fericirii⁶³, și un alt boier vestit numit Giura logofăt, cu toate rudele și supușii lor și cu încă mulți alți inși de seamă, din pricina prigoanelor ce le-a făcut acum voievodul Țării Românești, au ajuns acum toate aceste persoane renumite amintite în vestita țară numită Hațeg, supusă vilaietului Ardealului, și s-au refugiat acolo salvîndu-și viața. Tocmai a sosit la acest rob vestea aceasta. Dar după cum am înțeles de la supușii săi și de la alți români de seamă, marele și viteazul Tudor logofăt, care a pribegit acum în Țara Hațegului, precum și cei care au pribegit o dată cu el, odinioară în vremuri de bejenie fugeau cu supușii lor totdeauna în părțile islamului ca să-și salveze viața . . .”⁶⁴. Este deci evident că încă din 1534 cei doi boieri amintiți erau recunoscuți, atît în cercul curții domnești cît și de reprezentantul Porții, ca aparținînd orientării filoturcești. Așa cum s-a subliniat însă, ei, laolaltă cu Vilsan logofătul și ceilalți complotiști, „nu vizau destrămarea statului autonom român, ci ținteau dimpotrivă la salvarea lui”⁶⁵, prin însușirea viziunii politice care, desigur, li se părea cea mai potrivită în acest scop.

Revenind la semnificația portretelor din naosul bisericii de la Stănești, credem că ea poate fi rezumată în felul următor: actul de trădare din 1536 față de Radu Paisie al lui Tudor logofătul din Drăgoiești și Toma banul din Pietroșani nu a fost considerat ca atare de către Giura logofătul, ctitorul așezămîntului de la Stănești; în ochii lui ei căzuseră din pricina

⁶⁰ *Ibidem*, p. 152.

⁶¹ Pentru ultimii doi, vezi Ștefan Andreescu, *Observații . . .*, p. 813 și 816.

⁶² Aurel Decei, *op. cit.*, p. 152.

⁶³ Într-adevăr, în 1532, Tudor logofătul ducea împreună cu Șerban din Izvorani haraciul Țării Românești în Ungaria, unde se aflau atunci în expediție oștile lui Süleyman „Kanuni”.

⁶⁴ Aurel Decei, *op. cit.*, p. 153.

⁶⁵ Aurel Decei, *op. cit.*, p. 113.

unei acțiuni ce se încadra într-o linie politică pentru care optase el însuși — au vrut să respecte decizia Porții, care-i refuzase inițial investitura lui Radu Paisie și trimisese în țară un alt domn; totuși, în fond, Radu Paisie era alesul legitim al țării și, dacă pînă la urmă el reușise să se impună, Giura logofătul nu avea de ce să-i tăgăduiască prerogativele, între care figura și dreptul de viață și de moarte asupra supușilor săi — de aceea în pisania de la Stănești se vorbește de „zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorul” voievod Radu Paisie; tabloul din naos, înfățișându-l pe Tudor logofătul și pe soția lui Dimitra, elogia însă sacrificiul acestui boier în slujba țării — moartea lui se datora, așa cum prea bine știa Giura, încercării pe care o făcuse de a evita încă un conflict cu Poarta. Ne aflăm astfel în prezența unei mărturii culturale de cea mai mare însemnătate, care reflectă unul din complexe fenomene politice ce au precedat intrarea Țării Românești în regimul dominației otomane, la mijlocul veacului XVI. Rezistență sau supunere la măsurile de limitare a autonomiei Țării Românești de către turci? Aceasta este esența confruntării ideologice din țară în epocă, căreia i-au căzut victime pînă la urmă — în împrejurările conflictului pentru recunoașterea lui Radu Paisie —, la începutul anului 1536, Tudor logofătul din Drăgoiești și Toma banul din Pietroșani ⁶⁶.

REMOUS POLITIQUES EN VALACHIE AU DÉBUT DU RÈGNE DE RADU PAISIE

RÉSUMÉ

Dans un passage de son œuvre *Hungaria*, rédigée en 1536, l'humaniste d'origine roumaine Nicolaus Olahus rappelle une lettre qu'il venait de recevoir de la part de son oncle „Petru de la Argeș” — le voievode Radu

⁶⁶ Studiul de față ar fi nelindelelnic incomplet dacă nu am semna și o altă încercare — făcută recent — de a descifra mesajul tabloului din naosul bisericii de la Stănești și, o dată cu el, al întregului ansamblu de fresce de acolo: Carmen Laura Dumitrescu, *O reconsiderare a picturii bisericii din Stănești-Vilcea*, în culegerea de studii „Pagini de veche artă românească”, vol. II, Ed. Acad. București, 1972, p. 153—256. Pornind de la începutul de explicație în legătură cu portretele laice din naosul bisericii de la Stănești, dat de noi în 1968, autoarea s-a mulțumit însă numai să improvizeze în jurul acestei adevărate *chei*, fără a-și pune nici un moment întrebarea care a fost cauza execuției lui Tudor din Drăgoiești (vezi alte critici la adresa acestui studiu, la Radu Crețeanu, în recenzia publicată în „Biserica Ortodoxă Română”, an XC (1972), nr. 11—12, p. 1 293—1 294). Așa se face că autoarea, renunțând *ab initio* la efortul unei documentări proprii asupra situației politice din Țara Românească și folosindu-se exclusiv de concluzii din unele sinteze sau studii anterioare despre epocă, a ajuns la concluzia că Giura logofătul, ctitorul de la Stănești — și implicit, deci, și Tudor din Drăgoiești — s-au numărat „în rîndul acelor boieri care, măcar în intenții, se arătau împotriva supunerii pasive față de pretențiile turcești” (C. L. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 202). Trebuie spus și că, în „lumina” (!) acestei interpretări, autoarea studiului citat a conferit sensuri speciale unor reprezentări religioase de la Stănești, cum ar fi tema *Delsis* și sfinții militari „Inarmați pînă în dinți” din naos... (*Ibidem*, p. 202—203). Imaginea sa globală asupra momentului politic corespunzător zugrăvirii tabloului cu chipul lui Tudor din Drăgoiești este următoarea: „Țara Românească era atunci teatrul unor lupte permanente între facțiuni boierești care se constituiau și se destrămau, al căror scop mărturisit era înscăunarea sau alungarea unui domn, dar care în fond erau expresia unor mărunte interese de grup, pentru satisfacerea cărora erau folosiți înșiși dușmanii din afară ai țării” (!?). (*Ibidem*, p. 202). Nu mai avem nimic de adăugat decît, poate, că autoarea menționată ar fi putut lesne evita asemenea afirmații, dacă ar fi făcut apel direct la izvoarele de istorie politică, căutînd să-și făurească o părere personală despre ambianța perioadei care o preocupa.

Paisie (1535—1545) — où ce dernier lui relatait comment on l'avait renversé du trône de la Valachie, exprimant en même temps l'espoir qu'il réussira sous peu à récupérer son trône et à chasser l'usurpateur. En outre, d'autres sources nous apprennent que le voïévode Radu Paisie, a ordonné pendant la première moitié de l'année 1536 que soient décapités deux grands boyards, le logothète Tudor de Drăgoiești et le „ban” Toma de Pietroșani, accusés de haute trahison. Le logothète Tudor et son épouse Dimitra ont été figurés dans l'une des fresques intérieures de l'église appartenant à l'ancien monastère de Stănești, peu avant le 28 octobre 1536.

En confrontant ces trois éléments, l'auteur de l'étude aboutit à la conclusion que Radu Paisie fit exécuter les deux boyards, après avoir récupéré le trône, pour les châtier du fait qu'ils étaient passé du côté du prétendant envoyé par les Turcs et mentionné dans l'écrit d'Olahus. On essaie ensuite de reconstituer le contexte politique international dans lequel ont eu lieu les événements de Valachie de la première moitié de l'année 1536. Comme il paraît, bien qu'élu prince de Valachie par les boyards dès le mois de juin 1535, la puissance suzeraine, soit l'Empire Ottomane, n'avait pas encore reconnu Radu Paisie comme tel au début de l'année suivante. Ce qui plus est, pendant une première phase, les Turcs lui ont refusé l'investiture nommant un autre prince, à savoir l'anonyme prétendant, qui a réussi à s'imposer pour un court laps de temps et à chasser Radu Paisie. On reconnaît dans cette attitude de la Porte une transgression du droit ancestral du pays d'élire lui-même ses princes, ce qui constitue l'un des phénomènes qui ont précédé l'entrée de la Valachie, au milieu du XVI-e siècle, sous le régime de la domination ottomane.

La fresque de Stănești constitue un témoignage de ces remous politique, une preuve extrêmement importante de l'interférence entre les réalités politiques et la création culturelle du moyen-âge roumain.

PRESENTEISMUL ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ CONTEMPORANĂ

DE

PAMFIL NICHÎTELEA

Printre ideile directoare cuprinse în documentele celui de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român ne-a reținut atenția în mod deosebit importanța conferită creșterii rolului militant al științelor sociale, a contribuției lor la intensificarea activității teoretice și ideologico-educative. „Problemele diferitelor științe sociale — se precizează în Programul partidului nostru — nu sînt doar probleme de strictă specialitate ; ele sînt probleme ale teoriei și ideologiei comuniste, și de aceea activitatea în acest domeniu cere însușirea și aplicarea ideologiei, a concepției comuniste despre lume”¹.

În acest context se impune studierea într-o măsură sporită a problemelor teoretice și metodologice ale istoriei, probleme care fac obiectul unor vii dezbateri și controverse în gîndirea contemporană. Ca o garanție a ridicării nivelului calitativ al activității în această direcție, documentele de partid relevă cerința prezenței active în confruntarea și circuitul mondial de idei.

Concepția materialistă asupra istoriei a fost și va fi receptivă la tot ce este viabil, pozitiv în alte curente de gîndire, însușindu-și „tot ceea ce este mai valoros și progresist în gîndirea și experiența pe plan internațional”². În același timp, afirmarea dialogului cu concepțiile nemarxiste trebuie să se desfășoare printr-un act de critică partinică, de disociere și depășire dialectică, atît prin valorificarea elementelor viabile, de autenticitate teoretică, cît și prin combaterea fermă a concluziilor sau concepțiilor idealiste și deformatoare de orice fel. „Aceasta — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — cu atît mai mult cu cît, în prezent, în lume se formulează tot felul de interpretări denaturate, falsificatoare ale unor procese și realități istorice, în scopul justificării unor stări de lucruri inechitabile atît din trecut, cît și din prezent”³. Ca urmare, analiza critică a unor orientări și tendințe din gîndirea istorică contemporană este deosebit de actuală și necesară. Acestor cerințe își propune să răspundă și studiul de față consacrat uneia dintre cele mai răspîndite concepții subiectiv-relativiste în istoriografia contemporană.

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 155.

² *Ibidem*, p. 156.

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, Edit. politică, 1975, p. 379.

Pornind de la înțelesul etimologic, de lexicon al termenului (de la cuvântul englez *present* — actual, contemporan), o seamă de cercetători marxști includ sub denumirea de *presenteism* un complex de concepții și tendințe istoriografice care au comună tendința de a nega obiectivitatea trecutului istoric și de a reduce știința istorică la o simplă reflectare a „situațiilor” contemporane, a unor fapte și evenimente „recreate”, actualizate⁴. În această accepție cuprinzătoare și elastică a vocabulei sint apreciate drept „presenteiste” laolaltă, „actualismul” lui Giovanni Gentile și „immanentismul absolut” al lui B. Croce sau „raționalismul spiritualist” al lui R. G. Collingwood cu școala istorică relativistă nord-americană, precum și concepțiile unor reprezentanți ai intuiționismului filozofico-istoric ca Paul Ricoeur, H. J. Marrou sau subiectivismului sociologic (Raymond Aron), neopozitivismului și existențialismului⁵. În sprijinul acestei maniere de a defini presenteismul se invocă faptul că toți acești gânditori transformă ideea evaluării faptelor istorice prin prisma raportului dintre trecut și prezent, idee justă în sine, într-un principiu, un mod de a teoretiza „modernizarea” trecutului, de a nega obiectivitatea și posibilitatea cunoașterii faptelor istorice revoluate. Acest considerent este în mare măsură adevărat. Bunăoară, după părerea cunoscutului filozof spaniol Jose Ortega „Trecutul nu este acolo, la data sa, ci aici, în mine. Trecutul sînt eu, viața mea”⁶. Tot atît de clar se exprimă și Eric Dardel, un filozof francez de nuanță existențialistă. „Istoricul care se ocupă de fapte, scrie el, operează o mutație în timp; el schimbă în trecut timpul concret al istoriei. El părăsește prezentul pentru a vizita ruine. Trecutul nu există. El n-a existat niciodată. Cînd exista era aceea ce se petrece acum. Războiul galilor este pentru contemporanii lui Cezar „războiul actual”. În prezentul evenimentului rezidă toată ființa sa, acolo el capătă un sens și-și asumă o valoare”⁷.

Dar cel care a contribuit mult la a acredita și a răspîndi ideea că istoria are în permanență un caracter actual, contemporan a fost Benedetto Croce. „Orice istoriografie despre trecut — scrie el — caută să unească ceea ce a fost cu prezentul, căci există un interes viu, prezent, care ne face să scriem istoria trecutului”⁸.

Condiția primordială pe care Croce o impune istoriografiei este ca aceasta să rețină ceea ce este general în multitudinea faptelor particulare, să reprezinte „gîndirea” faptelor și nu doar consemnarea brută a evenimentelor. Croce distinge între „cronică” și istorie, dar identifică istoria cu istoriografia. După părerea lui B. Croce, obiectul științei istorice nu-l

⁴ Cf. I. S. Kon, *Filosofskii idealism i crizis istoriceskoi misli* Soțekghiz, 1959; vezi și Adam Schaff, *Presentism — reakcionata metodologia burjuaznoi istoriografii*, în „Komunist”, nr. 16, 1955, p. 68—82.

⁵ Vezi, de pildă, Ștefan Georgescu, *Pozitivismul logic și teoria adevărului*, București, Edit. politică, 1964, p. 151—152; Alfred Laesdau, *Der Präsentismus in der bürgerlichen Historiographie der S.U.A.*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr. 7, 1966, p. 1069—1092; Adam Schaff, *Histoire et vérité — essai sur l'objectivité de la connaissance historique*, Paris, Editions Anthropos, 1971, p. 203—214.

⁶ Jose Ortega y Gasset, *Obras completas*, vol. VI, p. 45. După A. Stern „La philosophie de l'histoire et les problèmes des valeurs”, Paris, 1962, p. 10.

⁷ Eric Dardel, *L'Histoire-science du concret*, Paris, PUF, 1946, p. 8—9.

⁸ Benedetto Croce, *Teoria e storia della storiografia*, Bari, 1954, p. 4.

constituie trecutul istoric, ca realitate dată, obiectivă, ca ceva „mort”, mumifiat sub forma mărturiilor și a documentelor, ci o realitate socială vie, reflectată în istoriografia contemporană a celui trecut, istoriografie care nu este simplă „cronică” (altfel n-ar trezi interes științific), ci interpretare a acelei vieți. Pentru a reda cât mai autentic adevărul despre trecut, istoria trebuie să fie mereu contemporană cu sine, întrucît regîndește nu evenimentul ca atare, ci gîndirea, interpretarea care vine cu acel eveniment. „Istoria — scrie Croce — este istorie vie, cronică este istorie moartă; istoria este istorie contemporană, cronică istorie trecută; istoria este esențial un act de gîndire, cronică un act de voință”⁹. De aici și concluzia sa potrivit căreia „orice istorie autentică este istorie contemporană”¹⁰.

Prin concepția sa, denumită în mod curent nehegelianism, B. Croce urmărește să dezvăluie legătura dintre istorie și nevoile contemporaneiității, să evidențieze necesitatea ca istoriografia să abordeze o problematică de actualitate. Numai că însemnătatea și actualitatea diferitelor evenimente ale trecutului nu sînt determinate nemijlocit de gîndirea sau interesele teoretice ale prezentului. În istorie, ca în orice altă știință, există o anumită ierarhizare în importanța și actualitatea temelor de cercetare, decurgînd din însăși desfășurarea logică, procesuală, a evenimentelor istorice, din locul și semnificația lor istorică obiectivă în cadrul acestui proces. Evenimentele și faptele istorice care se remarcă ca atare prin „profunzimea acțiunii istorice” (cum scria Marx) pe linia progresului social, posedă întotdeauna un grad înalt de actualitate. De pildă, este de la sine înțeles că pentru cunoașterea procesului de trecere de la feudalism la capitalism în societatea din țara noastră, cercetarea evenimentelor revoluționare din 1848 este mai importantă decît, bunăoară, cercetarea legislației lui C. Mavrocordat, tocmai ca urmare a consecințelor și repercusiunilor lor de mare profunzime asupra realizării acestui proces, fapt ce determină și o frecvență sporită a unei asemenea teme în problematica actuală a investigațiilor istorice.

Desigur, viziunea filozofică generală a lui B. Croce este idealistă și sfîrșește prin a substitui istoria reală formelor subiective ale cunoașterii, imaginației și intuiției istoricului. El afirmă explicit: „tot ce nu este gîndit și substanță gîndită nu este istorie. Spiritul însuși este istorie; în fiecare moment el este în același timp creatorul istoriei și rezultatul întregii istorii premergătoare”¹¹. În aceste condiții trecutul își pierde semnificația și însemnătatea sa reală, se subiectivează, se ajunge la negarea existenței lui obiective.

Cu toate acestea, în planul teoriei cunoașterii, Croce înlătură scepticismul și pesimismul, evită relativismul istoric. Gîndirea istorică a lui Croce se înscrie în tradiția istorismului italian, presenteismul său fiind o expresie a „istorismului absolut” care extrapolează perspectiva diacronică¹². Dacă prin elaborarea conceptului de „istorie contemporană” Croce poate fi considerat unul din inspiratorii presenteismului istoric, prin concluziile sale epistemologice se îndepărtează însă de această orientare.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ *Ibidem*, p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹² Cf. *Il giudizio su Croce consuntivo di un centenario*, în „Giornale di Metafisica”, nr. 6, 1967.

De fapt, după părerea noastră, utilizarea termenului de „presenteism” pentru orice concepție care neagă obiectivitatea trecutului istoric este neadecvată, improprie. În acest fel, sensul termenului s-ar dilata la maximum, pierzându-și semnificația specifică, întrucât contestarea obiectivității trecutului nu este o trăsătură proprie presenteismului, ci și a oricărei concepții subiectiviste despre istorie.

Presenteismul—ca o varietate a relativismului în metodologia și epistemologia contemporană a istoriei—este un produs al gândirii americane. În acest sens, „Micul dicționar filozofic” menționează printre promotorii concepției presenteiste pe Charles A. Beard, Carl L. Becker, enumerarea putând fi, desigur, continuată și cu alte personalități marcante ale teoriei istorice americane ca John Dewey, H. E. Barnes, Sidney Hook, Conyers Read, Frederik R. Sanborg etc. Totodată, se precizează că presenteismul este o „tendință sau orientare în filozofia istoriei care se manifestă ca formă a *relativismului* gnoseologic prin negarea posibilității unei cunoașteri istorice obiective și autentice și prin reducerea științei istorice la o proiectare în trecut a mentalităților și năzuințelor prezentului, la o inevitabilă „prezentificare” a trecutului”¹³.

„New History” și presenteismul. În sensul strict al noțiunii, presenteismul este o concepție istorică cu un pronunțat caracter subiectiv-relativist, conjuncturist, pragmatic și apologetic. Ea poartă amprenta particularităților societății americane contemporane și a preocupărilor istoriografiei transatlantice. De aceea, pentru a înțelege mai temeinic sensul acestei concepții socotim necesară o succintă incursiune asupra condițiilor apariției sale.

După acea epocă tumultuoasă care a culminat cu revoluția din 1865, S.U.A. cunoaște un proces de reînnoire socială deosebit de complex. A urmat perioada industrializării, denumită și „Gilded Age”, care a determinat o efervescență socială specifică ascensiunii unei societăți spre maturizarea rînduieiilor sale capitaliste. Era o „epocă progresistă”, după cum susțin istoricii Allan Nevins și H. S. Commager, însemnată de modificări și reforme aproape în toate domeniile vieții americane”¹⁴. Era epoca tinerei burgheze reformiste care idealiza democrația burheză și, în scopul consolidării ei, inițiasse o largă mișcare revendicativă. Cum remarcă Henry Steele Commager cu privire la formarea spiritului american, cele mai importante acțiuni și procese de reînnoire socială din acea epocă erau strîns legate de interesele noii generații. Ca expresie a intereselor materiale, sociale, democratice, liberale¹⁵ ale acestei generații și a inițiativelor ei, se remarcă și în istoriografie un suflu înnoitor, o schimbare a unghiului de a privi istoria, o lărgire a bazelor sale, evidențiindu-se efortul de interpretare

¹³ *Mic dicționar filozofic*, București, Edit. politică, ed. a II-a, 1973, p. 450. O definiție a presenteismului ca fiind proprie gândirii istorice americane găsim și într-un „Dicționar istoric”. „Presenteismul este concepția existentă în teoria istorică americană contemporană, după care valoarea faptului istoric este determinată de referirea sa la contemporaneitate” (Vezi *Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke*, editat de Erich Bayer, ed. a II-a, Stuttgart, 1965, p. 407).

¹⁴ A. Nevins și H. S. Commager, *Istoria Statelor Unite*, București, Edit. Cartea românească, ed. a II-a, 1946, p. 328.

¹⁵ H. S. Commager, *L'Esprit Americain*, PUF, Paris, 1965, p. 355.

social-economică a trecutului, de incitare la reflecție, de transformare a istoriei, ca disciplină, într-un instrument de cunoaștere și orientare a acțiunii sociale.

În aceste condiții, a apărut în istoriografia Statelor Unite curentul, denumit de întemeietorii săi, *New History*¹⁶. El grupa cele mai prestigioase nume din istoriografia americană ca Frederik J. Turner, James Harrey Robinson, Charles A. Beard, W. A. Dunning, Carl L. Becker, A. Simons, A. Hart și altele. Deși diferiți prin pozițiile lor politice și teoretice, adepții acestui curent erau uniți printr-o problematică comună. Ei au introdus în gândirea istorică americană doctrina *determinist-economică*, au făcut din noțiunea de *conflict* un principiu explicativ al fenomenelor social-istorice, ajungînd la o caracterizare realistă a unor evenimente și procese din istoria Americii.

Prin cele două mari monografii ale sale, *O interpretare economică a constituției Statelor Unite* (1913) și *Originile economice ale democrației lui Jefferson* (1915), Ch. Beard este considerat întemeietorul curentului numit în istoriografia americană „determinism economic”¹⁷. În plus, Beard a legat strîns interpretarea economică a fenomenelor social-istorice cu ideea luptei dintre diferitele grupări sociale bazate pe interese opuse. „Întreaga istorie a interpretării economice — scrie el — se bazează pe principiul că progresul social este, în general, rezultatul unor interese rivale din societate”¹⁸.

New History s-a remarcat printr-o lărgire considerabilă a sferei cunoștințelor istorice, dar noul material factual a fost subordonat unor aprecieri teoretice și politice apriorice. În plus, acest curent nu a mers pînă la a dezvălui factorii social-economici obiectivi, determinanți, cum ar fi rolul forțelor și relațiilor de producție în dezvoltarea istoriei. Suportul său teoretic nemijlocit îl constituie filozofia pragmatismului și utilitarismului¹⁹, sub influența cărora a conservat modalitățile idealiste de înțelegere și interpretare a tezelor și noțiunilor de bază ale științei istorice.

Acest eclecticism al fundamentelor sale teoretice a îngăduit ca în noua epocă de mari frămîntări și de criză prin care trecea societatea americană pe la sfîrșitul deceniului al treilea al secolului nostru, *New History* să se transforme într-o concepție apologetică și relativistă. Acest moment a fost marcat printr-o dispută semnificativă ce s-a produs în cadrul „Asociației istoricilor americani” între Beard și Smith. Rezultatul acestei

¹⁶ Termenul „New History” a fost formulat prin anii 1890 de Frederik Turner. Prelundu-l James H. Robinson și-a intitulat în acest fel lucrarea sa din 1912, de la care și-a tras apoi denumirea întregul curent. (vezi H. J. Robinson, *The New History. Essays Illustrating the Modern Historical Outlook*, New York, 1912).

¹⁷ Richard B. Morris, *Encyclopedia of American History*, Harper and Row, New York, 1965, p. 611.

¹⁸ Ch. Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, New York, 1913, p. 6.

¹⁹ Izvoarele teoretice ale presenteismului sînt mult mai diverse, un loc important avînd în acest sens, cum am mai precizat, gîndirea istorică a lui B. Croce. Dealtfel, filozoful napolitan a avut strînse legături cu Charles Beard, între care a existat un schimb de corespondență. Într-una dintre scrisorile adresate acestuia, Croce afirma că „... Necesitatea practică, pe care se bazează orice judecată istorică, conferă istoriei trăsături de *istorie actuală*, deoarece ea are întotdeauna (indiferent de faptul că datele cronologice respective aparțin unor timpuri foarte vechi) conțințe cu imperativele contemporaneității, cu situația actuală” (vezi Ch. A. Beard, *Written history is an act of faith*, în „The American Historical Review”, vol. XXXIX, 1934, p. 230—231. În continuare, trimiterile la această revistă vor fi menționate prescurtat „A.H.R.”).

dispute a fost lucrarea lui Ch. Beard publicată în 1935 și intitulată *That Noble Dream* (Nobilul vis), din care se desprinde lupta lui Beard împotriva istorismului lui Ranke și a năzuinței lui Smith de a reda adevărul istoric în mod obiectiv. În această lucrare, ca și în articolele publicate de el în acest timp, Ch. Beard, urmat apoi de Carl Becker²⁰, accentuează laturile subiective ale cunoașterii istorice, semnificând trecerea pe pozițiile relativismului prin care pun la îndoială posibilitatea cunoașterii adevărului istoric obiectiv. „Orice selecție și clasificare a faptelor — scrie Beard — în legătură cu o perioadă importantă a istoriei sau cu chestiuni etnice sau sociale, sînt în mod necesar dominate de sistemul de referințe propriu spiritului celui care selectează și clasifică”²¹. Și întrucît istoricul nu se poate elibera de spiritul epocii sale, de prejudecățile politice, religioase, sociale și locale, de cele etnice și de clasă ale timpului său, de idealurile sale morale și estetice, precum și de propriul său „eu”, acesta, consideră Ch. Beard, mai degrabă „crează evenimentele” decît să le redea „așa cum au fost în realitate”. Pornind de aici, Beard a formulat ideea presenteistă a inevitabilității „modernizării” istoriei, ea devenind mereu altceva în funcție de interese și problemele noastre contemporane.

Odată cu această trecere a *New History* pe pozițiile subiectivismului și relativismului, putem vorbi despre începutul concepției presenteiste, care, după cel de al doilea război mondial, devine orientarea dominantă din istoriografia americană²².

Eforturile reprezentanților actuali ai presenteismului sînt orientate cu precădere în direcția adaptării practicii istoriografiei americane la concepția lor subiectivă. În acest scop, ei s-au sprijinit pe metoda pragmatismului și au transpus în istoriografie principiile filozofiei pragmatice. Însuși John Dewey a devenit unul dintre cei mai fervenți susținători ai ideilor presenteiste în istoriografie. De aceea, concepția lor mai este denumită de către unii cercetători marxiști și „presenteism pragmatic”²³.

Presenteismul și-a concentrat activitatea în cadrul lui Social Science Research Council. „Comitetul de istoriografie” din acest consiliu a publicat culegerea „Teoria și practica studiului istoric”, care poate fi considerată un fel de manifest al direcției actuale a presenteismului.

²⁰ Carl L. Becker publică în 1935 o lucrare intitulată sugestiv „Fiecare om, istoric al propriei sale istorii” în care este expusă concepția sa subiectiv-relativistă asupra istoriei. A se vedea Carl L. Becker, *Everyman his own historian*, New York, 1935.

²¹ Ch. Beard, *op. cit.*, p. 243.

²² Ideile progresiste ale *New History* nu au fost însă date uitării. Prin deceniul al șaselea un număr remarcabil de istorici, e drept foarte eterogen, s-au grupat sub denumirea de *New left History*, dînd naștere la o orientare opusă tendințelor conservatoare și lipsite de angajament pe planul luptei de idei din istoriografia americană postbelică. „Noua stîngă”, cum se mai numește această orientare, reflectă atît tensiunile interne din viața socială a S.U.A. legate de politica rasială, de mișcările tineretului și ale clasei muncitoare, cît și tensiunile externe determinate de politica imperialistă expansivă a Americii. „Noua stîngă” declară deschis legătura cu tradiția istorică progresistă a *New History*, punînd din nou în circulație ideea de conflict în explicarea fenomenelor social-istorice. (Cf. A. Ungart, *The „New left” and American History*, în „A.H.R.”, nr. 4, 1967.) De asemenea, „Noua stîngă” se proclamă ca o tendință descinzînd din marxism, dar fără a se constitui într-o concepție istorică bazată consecvent pe principiul luptei de clasă, (vezi și Claude Fohlen, *A travers quatre générations d'historiens américains*, în „Revue d'histoire économique et sociale”, nr. 1, 1970).

Pentru alte orientări și tendințe din istoriografia americană postbelică, a se vedea Eliza Campus, *Curențe noi în istoriografia Statelor Unite ale Americii*, în „Studii” nr. 5, 1968, p. 937—938.

²³ I. S. Kon, *op. cit.*, p. 138.

Titlurile unor studii din această culegere vizează o seamă de concepte și probleme importante pentru știința istorică, cum ar fi problema cauzalității și legității, conceptul de progres social ș.a. Dar acestea sînt supuse unor analize simpliste, ajungîndu-se la concluzii eronate. Sidney Hook, de pildă, interpretează principiul cauzalității în istorie doar prin prisma relațiilor de succesiune, de implicație nemijlocită între cauză și efect. După părerea lui, fiecare eveniment istoric ar avea cauza sau cauzele sale, dar acestea au, la rîndul lor, alte cauze astfel încît, în fond, nu există decît un „punct de plecare relativ” și nu „punct final relativ”²⁴.

Legăturile istorice cauzale nu ni se dezvăluie decît superficial, dacă rămînem doar la nivelul relațiilor liniare, univoce între cauză și efect. Înțelegerea complexității acestora presupune luarea în considerare a legității și necesității istorice. Analiza cauzalității prin prisma legilor istorice permite desprinderea cauzelor determinante, necesare în raport cu cele subordonate sau accidentale și face posibilă explicitarea trecerilor dialectice dintre cauză și efect, a logicii desfășurării lanțului istoric cauzal. Sidney Hook contestă însă acțiunea legilor în istorie. El și-a însușit punctul de vedere subiectivist al irepetabilității faptelor istorice pe baza căruia se teoretizează inexistența legilor în istorie²⁵.

Istoria devine știință numai prin dezvăluirea legăturilor cauzale necesare, legice, singurele capabile să orienteze cercetarea istorică asupra aspectelor esențiale, profunde ale procesului istoric. Reducînd cauzalitatea istorică la nivelul întîmplării și accidentalității, presenteismul anulează determinismul istoric în esența manifestărilor sale, situîndu-se pe linia relativismului, în cadrul căruia, așa cum preciza Marx, istoria devine „speculativă și capătă scopuri speciale”²⁶.

Într-adevăr, dacă procesul istoric nu are o determinare cauzală necesară și nu se supune unor legi obiective, atunci nu se poate discuta despre obiectivitatea istoriei, iar aceasta poate fi scrutată și „actualizată”, după criterii arbitrare și subiective, în așa fel încît să fie utilă unor interese particulare, de grup sau de clasă. Chiar și unii istorici occidentali au ajuns la concluzia că „lupta lui Beard pentru un realism adevărat, fundamentat științific (este vorba de strădaniile lui Beard de a fundamenta economismul în istoriografia americană — n.n.) a eșuat în pragul unei noi mitologii politice”²⁷.

Conyers Read dezvăluie deschis mobilurile și idealurile acestei „noi mitologii politice”. „Singurul lucru esențial și important — preciza el într-un studiu intitulat semnificativ „Răspunderea socială a istoricului” — este să adoptăm și să sprijinim, prin munca noastră (a istoricilor americani — n.n.) modul nostru de viață. Trebuie să afirmăm propriile noastre modele de evenimente și să organizăm toate forțele noastre în vederea apărării lor”²⁸.

²⁴ Vezi „Theory and Practice in Historical Study”. A Report of the Committee on Historiography, Social Science Research Council, Buletin 54, New York, 1946, cap. IV : Ch. Beard și Sidney Hook, *Problems of Terminology in Historical Writing, The Need for greater Precision in the Use of Historical Terms, Illustrations*, p. 110, 112 (Ch. Beard semnează de la p. 103—108).

²⁵ Ibidem, cap. V : „Proposition”, p. 136, nota 3.

²⁶ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 46.

²⁷ Fritz Wagner, *Moderne Geschichtsschreibung*, Berlinul occidental, 1960, p. 83.

²⁸ Conyers Read, *The Social Responsibilities of the Historian*, în „A.H.R.”, vol. LV, nr. 2, 1950, p. 280.

Comentînd acest studiu al lui C. Read, istoricul american Chester Mac Arthur Destler aprecia, în mod just, că adoptîndu-se un asemenea punct de vedere „istoria ar fi vîndută dinainte oricărui grup care pune mina pe putere”²⁹.

O seamă de cercetători marxisti și-au adus contribuția la analiza și critica dezideratelor filozofice idealiste ale concepției presenteiste, dezvăluind totodată și funcțiile ei ideologice și sociale de clasă³⁰. În mod special a fost subliniată influența negativă a presenteismului asupra practicii istoriografice³¹. Sînt însă mai multe motive care atestă actualitatea criticii marxiste a acestei orientări în istoriografie. Vom menționa doar faptul că, în sprijinul principiilor lor teoretice, presenteistii invocă o seamă de argumente care impun rezolvarea unor probleme reale și de importanță pentru cercetarea istorică, cum ar fi problema naturii faptului istoric, a obiectivității cunoașterii istorice, semnificația metodologică a raportului dintre trecut și prezent ș.a. De aceea, o examinare completă a tezelor fundamentale ale presenteismului reclamă deopotrivă o analiză atentă a corpului de argumente pe care acesta le invocă cît și o dezbateră mai largă a aspectelor teoretice care se ridică în legătură cu ele. Ca urmare ne vom opri, în continuare, asupra cîtorva dintre principalele probleme ce stau în atenția promotorilor concepției presenteiste.

Trecutul ca experiență subiectivă. Direcțiile actuale ale presenteismului se împletesc tot mai strîns cu pragmatismul, astfel încît ele pot fi socotite în mare măsură ca o expresie specifică a influenței acestui curent filozofic în teoria și practica istoriografică. Conyers Read, de pildă, definește obiectul științei istorice ca fiind „memoria scrisă sau nescrisă a experienței umane anterioare”³².

Or, însuși întemeietorul pragmatismului, Ch. Peirce a vorbit despre lume ca „experiență a noastră”, iar William James consideră că „experiența și realitatea sînt unul și același lucru”³³. Identificînd conștiința cu experiența și experiența cu realitatea, pragmatismul ajunge la o interpretare confuză, idealistă a experienței. Prin noțiunea de experiență pragmatismul reduce realitatea la experiența subiectivă a individului.

Teoretizînd această situație în domeniul istoriei, Conyers Read conține trecutul istoric ca o „experiență pe care ți-o amintești”. „Văd în trecut — scrie el — pur și simplu proiectarea ideilor și intereselor prezentului pe îngrămădirea de date reținute de memoria experienței”³⁴.

Termenul de „experiență” — așa cum sublinia Lenin — este *ambiguu* creînd posibilitatea de a fi interpretat în sens materialist sau idealist. De aceea „experiența” umană nu cuprinde în sine criteriile deciziei despre adevărul obiectiv al cunoștințelor ce-i formează conținutul.

²⁹ Ch. Mc. Arthur Destler, *Some Observatton on Contemporary Historical Theory*, în „A.H.R.”, vol. LV, aprilie 1950, p. 519.

³⁰ Vezi și I. S. Kon, *op. cit.*, p. 138—142, 231—244, și *Filozofskoi relativism v sovremennoi amerikanskoj burjoaznoi istoriografii* în „Novaia i noveișia istorii” nr. 5, 1958, Adam Schaff, *Presentism...*, p. 68—82.

³¹ Vezi, de pildă, Alfred Laesdau, *op. cit.*, p. 1074—1077; I. P. Dementiev, *Conceptiile istorice ale lui Ch. Beard*, în „Probleme de istorie”, nr. 5—6, 1967.

³² Conyers Read, *op. cit.*, p. 275.

³³ W. James, *Pragmatism*, New York, 1907, p. 53.

³⁴ Conyers Read, *op. cit.*, p. 280.

De aici decurge că experiența joacă un rol în cunoașterea umană numai după confirmarea și verificarea datelor sale.

Verificarea și confirmarea experienței pot fi concepute în două feluri: a) raportarea experienței la realitatea *obiectivă*, sesizată în și prin practica socială; b) raportarea experienței subiectului la perceperea, trăirea sau cunoașterea nemijlocită a procesului de experiență, fără referire la practica socială (materială, obiectivă). În acest sens, Engels nota „Două feluri de experiență — exterioară, materială și interioară — legi ale gândirii și forme ale gândirii”³⁵. Ținând seamă că gândirea reflectă realitatea obiectivă, că mersul ideilor depinde de mersul lucrurilor, rezultă că adevărata cunoaștere prin experiență pornește de la latura externă, obiectivă a activității umane spre latura subiectivă, psihică, internă. Linia materialistă în interpretarea experienței constă în a o înțelege, după cum preciza Lenin, ca obiect în fața subiectului, numai astfel putînd deveni un mijloc de cunoaștere a realității³⁶. Este evident că pentru a cunoaște concepțiile, ideile unei personalități istorice, de pildă ale lui Mihai Viteazul, știința istorică cercetează, în primul rînd, diversele lui fapte, actele lui de politică, modul în care el s-a comportat în diferitele împrejurări ale scurtei dar glorioasei sale domnii, ca apoi pe baza acestora să se poată formula și unele aprecieri privind psihologia și gândirea sa particulară.

Presenteismul însă absolutizează și denaturează un aspect real al experienței, anume acela al laturii sale interne, subiective. El vorbește numai despre o experiență individuală, a fiecărui istoric, obținută pe calea subiectivă a trăirii nemijlocite a procesului de experiență (ceea ce reține propria memorie, după Conyers Read) fără a lua în considerare experiența indirectă, socială, însușită în cursul practicii sociale. Procedînd în acest fel, presenteismul cade iarăși în subiectivism și relativism istoric. Dacă singura sursă a cunoașterii istorice o reprezintă „rememorarea” experienței subiective a istoricului, atunci istoria se circumscrie, fără ieșire, în sfera trăirilor psihologice ale unui anumit individ, al istoricului care devine, cum ar afirma Carl Becker, „istoric al propriei sale istorii”. Adam Schaff aprecia în mod just că „un asemenea punct de vedere are consecințe care duc foarte departe, deoarece te obligă să recunoști că, din punct de vedere al procesului istoric, nu se poate vorbi despre o dezvoltare istorică obiectivă, despre o istorie unică: s-ar putea spune că există tot atîtea istorii cîte minți care le „creează”. Mai departe, trebuie să recunoști că nici epoca, nici poporul, nici clasa socială nu au istorie, ci că istoria există de fapt în fiecare istoric și în genere chiar în fiecare individ cugetător”³⁷.

Consecințe similare are un atare punct de vedere și asupra raportului dintre trecut și prezent, asupra temporalității istorice.

Presenteismul reduce timpul istoric doar la timpul trăit, la prezentul raportat la percepția directă actuală, singurul căruia i se admite existența. Trecutul este fie negat, fie identificat cu mijloacele prin care se obțin informații despre el, cu rememorarea acestuia. O asemenea interpretare e greșită în primul rînd pentru că reduce timpul în general, ca atribut al realității, la timpul perceptual, subiectiv.

³⁵ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 20, București, Edit. politică, 1964, p. 611.

³⁶ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 288.

³⁷ Adam Schaff, *Histoire et vérité*... , p. 129.

În realitate, ordinea, trecut-prezent-viitor, caracterizează relația obiectivă între stările fenomenelor în procesul dezvoltării lor. În mod concret-istoric, trecutul are un caracter obiectiv pentru că se desfășoară în cadrul unor „forme sociale determinate” (Marx), este determinat de cauze obiective și pentru că exercită anumite urmări, influențe care, în ultimă instanță, independent de dorințele și interesele subiective ale oamenilor, condiționează evoluția ulterioară a istoriei. Este vorba de faptul că fiecare generație, apărind pe scena istoriei, găsește anumite *condiții istorice obiective* moștenite din trecut, de la care pornește în mod necesar și pe care nu le poate schimba după bunul ei plac. Fiecare generație moștenește din trecut în primul rînd *forțele de producție*, baza reală a întregii ei istorii, cadrul obiectiv care orientează și conturează activitatea ei viitoare. Prin însuși acest fapt, istoria anterioară exercită o influență activă, cum scria Marx, asupra celei ulterioare, trecutul se leagă de prezent. Desigur, istoria fiind un proces practico-social, generațiile prezentului, prin noua lor activitate creatoare pot modifica, în împrejurările lor noi, condițiile istorice precedente. Este acel moment istoric pe care Marx l-a numit „coincidența schimbării împrejurărilor și a activității omenești”, momentul „practicii revoluționare”³⁸, prin care prezentul „influențează activ”, la rîndul său, asupra trecutului, prin care prezentul se inserează în desfășurarea legică a istoriei umane ca un *moment nou*, ca o *epocă nouă*. „Istoria, notau Marx și Engels în „Ideologia germană”, nu este altceva decît succesiunea diferitelor generații; fiecare dintre ele folosește materialele, capitalurile, forțele de producție transmise de toate generațiile precedente; în virtutea acestui fapt, fiecare generație, pe de o parte, *continuu* în împrejurări complet schimbate activitatea moștenită, iar pe de altă parte *modifică* vechile împrejurări printr-o activitate complet schimbată”³⁹.

Numai într-o perspectivă dialect-materialistă, în fapt, prin surprinderea unității dinamice a trecutului și prezentului, a continuității și deosebirii, a intercondiționării multiple și reciproce dintre acestea, se va putea ajunge la o înțelegere deplină a complexului de relații dintre trecut și prezent, la deslușirea utilității metodologice a acestor concepte, evitînd absolutizările presenteiste.

Istoriografia ca act de credință. Una dintre problemele importante pe care le ridică în discuție presenteismul este aceea a obiectivității științifice în cercetarea istorică, a posibilității cunoașterii adevărului istoric obiectiv.

Adevărul istoric, acest „vis nobil” cum l-a numit Beard, rămîne după părerea lui o iluzie și istoricul își continuă munca numai pe baza unui „act de credință”. „Istoricul — scrie el — face, conștient sau inconștient, un act de credință, întrucît îi este inaccesibilă certitudinea cu privire la succesiunea și mișcarea care decurge din cunoașterea realității cu care are de-a face ... Credința lui este de fapt convingerea că se poate ști ceva adevărat despre mersul istoriei și această convingere este o hotărîre subiectivă, iar nu o descoperire obiectivă”⁴⁰.

³⁸ Karl Marx, *Teze despre Feuerbach*, teza a 3-a.

³⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 46 (subl. ns).

⁴⁰ Ch. Beard, *Written history...*, p. 226.

Potrivit opiniei lui Ch. Beard istoricului îi este inaccesibilă certitudinea privind posibilitatea cunoașterii adevărului din mai multe motive : a) pentru că istoricul nu poate cerceta obiectul său așa cum face acest lucru un chimist. El „este observatorul unui trecut care se găsește în afara epocii cînd trăiește acesta” ; b) deoarece documentarea sa despre trecut este fragmentară și că „realitatea ca întreg este, de fapt, incognoscibilă pentru istoric, oricît de harnic, de prudent și de minuțios ar fi în cercetările sale”, căci acesta nu va putea niciodată să strîngă întreaga documentare ; c) pentru că istoricul trebuie să selecteze chiar și din această documentare parțială ; d) deoarece trebuie să-și „organizeze” materialele sale atunci cînd expune rezultatele și în acest fel el impune o „structură” asupra trecutului, structură pe care trecutul n-ar fi avut-o niciodată în realitate ; e) pentru că evenimentele și procesele care îl interesează pe istoric presupun, prin însăși natura lor, aprecieri etnice și estetice. „Acestea nu sînt simple fenomene ale fizicii sau chimiei, scrie Beard, care să admită o atitudine neutră din partea „observatorului” ; f) deoarece atît în alegerea temei, cît și în prezentarea materialului se manifestă întotdeauna (conștient sau nu) „eul” individual, personalitatea istoricului însuși și, în fine, g) pentru că cercetătorul nu se poate descătușa de ambianța ideologică, filozofică, politică, de clasă a timpului său ⁴¹.

Argumentele lui Ch. Beard vizează un fel de obiectivitate științifică absolută, posibilă numai în cazul în care cunoașterea ar fi o activitate abstractă, strict ideală și autonomă, desprinsă de contextul acțiunii umane și, prin ea, de realul obiectiv. De fapt, la o asemenea concepere a obiectivității se ajunge reducînd subiectul la spirit reflexiv pur, ignorîndu-l în calitate de *subiect practic*.

În esență, Beard ridică în discuție problema dacă trecutul istoric poate fi reconstituit și explicat în mod obiectiv de pe pozițiile prezentului, în condițiile în care istoricul, cu sau fără voia sa, nu se poate detașa de „eidolile ideologice”, „de clasă” sau „gnoseologice”, date, ale timpului său, care influențează sarcinile cercetării sale.

Din toată argumentația lui Beard, prin care dă un răspuns negativ la această problemă, transpare unul din neajunsurile raționamentelor sale. El limitează demersul cunoașterii istorice doar la observațiile și cercetările individuale ale unui anumit istoric. Dar procesul cunoașterii umane, inclusiv procesul cunoașterii istorice, este un proces social-istoric, care nu se reduce la cunoașterea individuală, ci totalizează cunoștințele acumulate de întreaga societate în decursul practicii social-istorice a omenirii.

O particularitate a cunoașterii istorice o constituie faptul că între obiect și subiect se interpune *documentul* ⁴². Înseamnă însă aceasta că în știința istorică nu-i posibilă observația nemijlocită a realității istorice și a izvoarelor istorice ? Departe de a fi creația imaginației arbitrare a istoricilor, izvoarele istorice au avut și au o existență obiectivă. „Premisele de la care pornim — scria Marx — nu sînt arbitrare, nu sînt dogme ; ele sînt premise reale, de care se poate face abstracție numai în imaginație. Este

⁴¹ Ch. Beard, *That Noble Dream*, în „A.H.R.”, vol. XLI, nr. 1, octombrie 1935, p.76—84 ; Ch. Beard și A. Vagts, *Currents of Thought in Historiography*, în „A.H.R.”, 1937, nr. 3. Vezi și W. Drey, *Philosophy of History* Prentice Hall, INC, Copyright 1964, p. 21—22.

⁴² O interesantă analiză privind rolul documentului în cunoașterea istorică întreprinde V. Liveanu în studiul *Probleme gnoseologice ale cercetării istorice*, în lucrarea „Teorie și metodă în științele sociale”, vol. I, București, Edit. politică, 1965.

vorba de indivizii reali, de activitatea și de condițiile lor materiale de viață, atât cele pe care le-au găsit gata existente cît și cele pe care le-au creat prin propria lor activitate. Aceste premise pot fi constatate, prin urmare, pe cale pur empirică”⁴³.

Izvoarele istorice nu sînt altceva decît obiectivizarea acestor premise în opere, monumente, obiecte, scrieri, care și ele pot fi cunoscute pornind de la observația empirică. „Aceeși importanță pe care o are forma resturilor de oase pentru cunoașterea conformației speciilor de animale dispărute — spunea Marx — o au și resturile *mijloacelor de muncă* pentru aprecierea formațiunilor economice dispărute ale societății”⁴⁴.

Fără îndoială că datele istorice sînt incomplete și că ele nu pot reda în întregime evenimentele petrecute în trecut. Acest lucru creează anumite dificultăți, dar nu subminează posibilitatea obiectivității cunoașterii istorice, deoarece metodologia cercetării științifice a societății îl înarmează pe istoric cu o serie întreagă de mijloace care îi permit ca pe calea analizei documentului însuși și comparării acestuia cu alte izvoare, să determine mai mult sau mai puțin exact gradul de veridicitate a datelor istoriei.

Desigur, istoricul nu poate reconstitui în toate detaliile trecutul istoric. O asemenea sarcină nu poate fi îndeplinită și nici nu stă în fața științei istorice. Lenin scria că diversitatea și complexitatea modificărilor și ramificațiilor procesului de producție capitalist „n-ar putea fi îmbrățișat în cadrul economiei capitaliste mondiale nici de 70 de oameni ca Marx. Esențialul este că au fost descoperite legile acestor modificări, că a fost dovedită, în linii principale și esențiale, logica obiectivă a acestor modificări și a dezvoltării lor istorice”⁴⁵.

Adevărul în știința istorică constituie revelarea adecvată a celor mai importante laturi și trăsături ale procesului istoric. Completarea tabloului istoric pe baza noii experiențe acumulate de omenire nu dovedește caracterul inevitabil subiectiv și relativ al cunoașterii istorice, ci este o formă a manifestării dialecticii adevărului relativ și absolut.

Extrapolînd însă aspectul relativității în cunoașterea istorică, presentismul neagă în genere orice posibilitate de a obține cunoștințe pozitive despre istoria trecutului.

O caracteristică a științei istorice, decurgînd din particularitățile obiectului său, este *cunoașterea retrospectivă* a faptelor. Ea este pusă în situația de a cerceta fenomene, evenimente ce s-au produs cu mult timp în urmă și pe care istoricii nu le pot observa decît indirect, prin intermediul rezultatelor și consecințelor lor. Raportînd faptele istorice trecute la prezent, la punctul cel mai înalt de dezvoltare al lor, se obține o perspectivă cuprinzătoare asupra acestora, căci de la înălțimea prezentului se pot observa mai limpede etapele anterioare ale fenomenelor cercetate și cu atît mai bine se va înțelege și sensul evoluției lor, rolul lor în cadrul procesului istoric în ansamblu. Dar pentru a nu vicia adevărul istoric obiectiv, o asemenea metodă trebuie să se sprijine pe un principiu teoretic profund științific. Altfel, se poate ușor denatura procesul continuității istorice, se poate trece peste deosebirile calitative ale epocilor, teoretizîndu-se în

⁴³ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, ed. a II-a, p. 20.

⁴⁴ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, București, Edit. politică, 1960, ed. a IV-a, p. 209.

⁴⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 319.

mod unilateral, cum procedează presenteismul, actualizarea trecutului, „modernizarea” lui.

În concepția materialistă a istoriei, metoda raportării trecutului istoric la prezent se întemeiază pe principiul marxist al istorismului care asigură baza științifică a unor analogii în cunoașterea istorică, dezvăluind aspectele de repetabilitate în istorie. Principiul materialist al istorismului prevede ca orice fenomen al trecutului și prezentului să fie analizat : a) în procesul apariției și dezvoltării lui ; b) în legătură cu alte fenomene și condiții ale epocii respective și c) în legătură cu experiența concretă a istoriei care permite să se stabilească nu numai urmările directe, ci și îndepărtate ale procesului sau fenomenului studiat.

Aplicat la istoria universală, acest principiu se concretizează, în primul rînd, în noțiunea de formațiune social-economică. Aceasta este o treaptă istoricește determinată în dezvoltarea societății la baza căreia stă modul de producție caracteristic numai ei. În această noțiune sînt generalizate trăsăturile specifice care disting principalele perioade din istoria universală și dă criteriul repetabilității celor mai importante fenomene istorice. În același timp, ea fixează acel element general, comun diferitelor țări care străbat aceeași treaptă de dezvoltare socială. Categoriei de formațiune social-economică îi revine un rol esențial și în problema periodizării istoriei, atît a istoriei universale, cît și a istoriilor naționale.

Noțiunea de formațiune social-economică asigură condițiile *obiectivității* în cercetările de istorie, pentru că numai în lumina acesteia e posibilă desprinderea *esențialului* din faptele observate și înregistrate, a relațiilor și tendințelor necesare ale acestor fapte.

Cunoașterea istorică devine tot mai complexă și prin caracterul partinic al funcției sociale pe care o îndeplinesc rezultatele cercetării. În analiza și aprecierea evenimentelor istorice se manifestă punctul de vedere „eidolele” ideologice, filozofice sau politice ale unui anumit grup social sau clasă socială. Dar diferitele clase, partide, grupuri, prin însăși poziția lor în societate, nu au în egală măsură posibilitatea și interesul de a dezvălui adevărul istoric obiectiv. Ideologia grupurilor și claselor potrivnice progresului social a avut întotdeauna un caracter deformant, căutînd evitarea adevărului istoric, după cum ideologia claselor sociale înaintate a constituit un permanent impuls în cercetarea obiectivă a realității istorice și a legilor ei.

Concepția materialistă a istoriei recunoaște deschis caracterul ei partinic, faptul că slujește conștient interesele clasei muncitoare, ale oamenilor muncii. În aceste condiții, obiectivitatea și partinitatea se află în strînsă interdependență. „Fără obiectivitate, principiul partinității își pierde esența, iar fără partinitate, obiectivitatea devine obiectivism, ducînd la abordarea facilă și neconcludentă a fenomenelor în procesele sociale”⁴⁶. Situîndu-se fără rezerve pe pozițiile clasei muncitoare, ale luptei pentru transformarea revoluționară, istoriografia marxistă afirmă posibilitatea cunoașterii adevărului istoric obiectiv și se preocupă de cercetarea multi-laterală și aprofundată a realității în desfășurarea ei istorică.

⁴⁶ N. Z. Lupu, *Partinitate și obiectivitate în știința istoriei*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1973, p. 81.

„Reserierea” istoriei. O problemă ce revine frecvent în lucrările susținătorilor presenteismului este aceea a imposibilității de a scrie o „istorie obiectivă” ca urmare a subiectivității concepțiilor și criteriilor de selectare și interpretare a materialului folosit în cercetarea istorică. Cel mai bine a fost expusă și argumentată această chestiune de cunoscutul filozof pragmatist și teoretician al istoriei, John Dewey, care prin concepția sa istorică a cultivat ideile presenteismului.

John Dewey susține că în cercetarea istorică nu există deosebire obiectivă între „esențial” și „neesențial”, deoarece „chiar și o analiză superficială — scrie el — arată că materialul conceptual folosit la scrierea istoriei aparține acelei perioade în care s-a scris această istorie. Nu există un material accesibil pentru stabilirea principiilor și ipotezelor de selectare în afara prezentului istoric. Odată cu schimbarea culturii se schimbă și concepțiile care dominau această cultură. Apar în mod necesar noi puncte de plecare pentru examinarea, aprecierea și punerea în ordine a datelor. Atunci, istoria se *rescrie*. Materialul cărui înaintea nu-i acordau atenție (istoricii n.n.) este prezentat acum ca informativ, deoarece noile concepții propun pentru rezolvare noi probleme care necesită material faptic nou. Pentru toate acestea — scrie Dewey — trebuie să conchidem că în mod necesar orice istorie este scrisă din punctul de vedere al prezentului și este nu numai o istorie a prezentului, dar și o istorie a ceea ce este considerat important pentru prezent”⁴⁷. Într-un mod asemănător se exprima și Ch. Read. „Noi punem întrebări trecutului — scria el —, care diferă de acelea pe care le-au pus părinții noștri, accentuând împrejurări pe care părinții noștri le-au ignorat, și ignorăm împrejurări despre care părinții noștri afirmaseră că ar fi de mare importanță”⁴⁸.

Fără îndoială că aspectul istoriei se modifică cu timpul, că progresul istoric ne dă posibilitatea să sesizăm noi trăsături ale trecutului, determinându-ne să privim într-un chip nou istoria. Ca orice formă a conștiinței sociale, știința istorică suferă condiționarea, în ultimă instanță, hotărâtoare a prefacerilor din viața materială a societății, a devenirii societății. Istoriografia fiind știința procesului concret de dezvoltare socială, este firesc ca ea să se îmbogățească continuu cu fiecare epocă istorică, cu fiecare pas înainte al societății, pentru că însăși evoluția istorică dă la iveală trăsături noi și mereu alte aspecte ale trecutului. Este evident, bunăoară, că un anumit fapt sau eveniment istoric ni se dezvăluie mult mai complet și profund cu cât el se maturizează și ajunge la deplinătatea dezvoltării lui. Pe de altă parte, istoriografia are o anumită autonomie relativă față de realitatea istorică, fiind strâns legată și de dezvoltarea științei ca atare, de descoperirea unor mărturii și documente noi, de elaborarea unor metode și tehnici noi de investigare. Transformările din universul cultural și științific al epocilor istorice îmbogățesc cunoașterea istorică, o ajută să oglindească mai profund ineputabilitatea realității istorice, dau posibilitatea formulării unor noi interpretări și concluzii, lărgind viziunea cercetătorului. Așa se explică „învechirea” lucrărilor istorice, așa putem înțelege mai bine

⁴⁷ John Dewey, *Logic The Theory of Inquiry*, New York, p. 233—234.

⁴⁸ Conyers Read, *op. cit.*, p. 280. Un punct de vedere identic susține și Sidney Hook în studiul *Objectivity and Reconstruction in History* publicat în volumul editat de el „Philosophy and History”, New York, University Presse, 1963.

cunoașterea istorică drept un proces infinit de apropiere de adevărul absolut. Dovedesc însă toate acestea imposibilitatea scrierii în mod obiectiv a istoriei, caracterul inevitabil conjunctural, momentan al concluziilor istoriografiei ?

La această întrebare se poate răspunde, printre altele, și cu constatarea făcută de Karl Marx cu privire la însemnătatea abordării fenomenelor social-istorice prin prisma raportului dintre logic și istoric și din perspectiva nivelului cel mai înalt de dezvoltare la care au ajuns ele. În acest sens, Marx scria că „Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată și mai multilaterală organizare istorică a producției. De aceea categoriile care exprimă relațiile acestei societăți, înțelegerea structurii ei, oferă totodată posibilitatea de a cunoaște structura și relațiile de producție ale tuturor formelor sociale dispărute . . . Anatomia omului constituie o cheie pentru înțelegerea anatomiei maimuței”⁴⁹.

Metodologic, ultima treaptă de dezvoltare ne oferă un *element comparativ* riguros în raport cu care putem aprecia cu mai multă siguranță cauzele diferitelor evenimente trecute, să oglindim mai profund nepuizabilitatea realității istorice. Ni se pare deci explicabil ca istoriografia să-și corecteze evaluările și concluziile sale în raport cu noile aprecieri, să reducă la proporții corespunzătoare multe probleme, care înainte apăreau fie prea importante, fie minore. În aceste condiții, este firesc să „accentuăm anumite împrejurări” să „ignorăm altele”, să acordăm mai mare atenție materialului informativ în legătură cu problemele care se dovedesc a fi mai importante.

Dar această particularitate a cunoașterii istorice, caracterul ei *retrospectiv*, mecanismul complex prin care se realizează această înțelegere „inversă” a trecutului istoric, conține în sine posibilitatea latentă a unor interpretări și concluzii unilaterale, eronate, aflate în conflict cu obiectivitatea științifică. K. Marx preciza în acest sens că „dacă este just să se spună că categoriile economiei burgheze conțin o doză de adevăr pentru toate celelalte forme sociale, lucrul acesta trebuie înțeles numai *cum grano salis*”. Este vorba aici de considerarea obișnuită că așa-zisa dezvoltare istorică se bazează, în genere, pe faptul că forma socială nouă le privește pe cele anterioare ca trepte care duc spre ea însăși, le înțelege întotdeauna pe cele dinții *într-o manieră unilaterală*, căci numai arareori și în condiții bine determinate este ea în măsură să se critice pe sine însăși și prin aceasta să înțeleagă multilateral și trecutul⁵⁰.

Punctul de vedere unilateral într-un asemenea mod de abordare a trecutului poate duce la denaturarea acestuia prin crearea posibilității de a împărtăși optica contemporaneității, a prezentului fiecărei epoci istorice descrise. Referindu-se la concepția denumită de el, „idealist-speculativă”, care concepe istoria „după o schemă aflată în afara ei”, ca istorie a „ceva situat în afara și deasupra lumii”, ca o „închipuire”, ca „idee pură”, Marx conchidea că „De aceea, această concepție . . . la tratarea fiecărei epoci istorice în parte a trebuit să împărtășească *iluziile epocii respective*. De pildă, dacă o epocă își închipuie că este determinată de motive pur „politice” sau „religioase”, cu toate că „religia” și „politica” sînt numai forme

⁴⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Edit. politică, 1962, p. 679.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 679–680.

ale motivelor ei reale, istoricul își însușește această opinie”⁵¹. Ceea ce este totuna cu prejudecata că fiecare istoric sau generație de istorici creează și recrează „adevărul istoriei”, „rescrie” istoria sub influența unor comenzi sociale de clasă sau a conjuncturii prezentului.

Problema caracterului variabil al cunoașterii istorice, al modului de a aborda trecutul în raport cu epoca în care scrie istoricul, cu concepțiile și interesele sale sau ale vremii sale, este, așadar, în funcție de presuposițiile teoretice generale ale istoricului, presuposiții care pot fi apte sau mai puțin apte pentru asigurarea acelor „condiții bine determinate” de analiză, adică a unei concepții și metodologii de cercetare riguroase, critice, ferită de unilateralitate, subiectivism și relativism. Presenteismul însă ca orientare idealist-subiectivă contestă generalul, repetabilitatea și legitatea în istorie. Fără aceste criterii fundamentale în asigurarea unei cunoașteri obiective, presenteismul este constrins fie la o înțelegere unilateral-empirică a unor fenomene sau situații istorice, fie la o abordare schematică, abstract speculativă a acestora. El este incapabil să cuprindă într-o explicație unitară faptele istorice concrete, ca unitate între general și particular, necesar și întâmplător, să le privească ca verigi în lanțul dezvoltării, să dezvăluie legăturile fiecărui eveniment cu condițiile de loc și timp în care s-a produs, rolul lor în transformările sociale. În aceste condiții, singurul sistem de referință în cunoașterea retrospectivă a unor fenomene sau situații istorice rămân componentele subiective ale procesului cognitiv, de regulă „cadru gnoseologic”, „climatul” ideologic al epocii față de care istoricul se angajează cu sau fără voia sa. De aceea, caracterul retrospectiv al cunoașterii istorice devine, în concepția presenteistă, un prilej de a teoretiza existența unei filiații directe între procesele din trecut și anumite realități contemporane. Atitudinea speculativă a istoricului este mult facilitată și se manifestă în acest caz prin transpunerea în trecut a unor interese, idealuri sociale, politice sau culturale ale epocii sale, denaturându-l.

Concepția presenteistă are, desigur, rădăcini mult mai adinci. Ea este o expresie a malformațiilor pe care le suferă angajarea, ralierea istoricului la o concepție neștiințifică, la o ideologie care caută să justifice idealurile crepusculare ale unor clase sociale depășite de conținutul și tendințele epocii istorice date. Presenteismul este un exemplu elocvent de transformare a științei istorice într-un instrument de utilitate pragmatică, într-un sistem de concluzii de conjunctură trase în mod arbitrar în interesul unor tendințe politice conservatoare, reacționare.

Concepția materialistă a istoriei relevă funcția socială deosebită a istoriografiei, stringenta actualitate a cunoașterii istoriei umane, dar ea a și fundamentat teoretic capacitatea științei istorice de a dezvălui cu maximum de responsabilitate adevărul istoric obiectiv, de a progresa neîntrerupt pe calea cunoașterii acestui adevăr. Reflectînd generalul, esența fenomenelor istorice, descoperind legile dezvoltării sociale, gîndirea istorică marxistă permite reconstituirea autentică a trecutului, elucidarea procesului de ansamblu al dezvoltării istorice, continuitatea istoriei, explicînd rădăcinile istorice adinci ale prezentului și ajutînd la înțelegerea perspectivelor viitorului.

⁵¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 39–40.

„Istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu —, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții”⁵².

Presupozițiile teoretice generale materialist-dialectice ale istoriografiei marxiste, caracterul ei partinic declarat, deschis sînt garanția sigură a depășirii conjuncturismului, al realizării unei autentice scrieri a istoriei.

LE „PRÉSENTEÏSME” DANS LA PENSÉE HISTORIQUE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Partant du sens originare du terme que lui donnent les dictionnaires, un grand nombre de chercheurs marxistes incluent sous la dénomination de „présenteïsme” un ensemble de conceptions et d’orientations historiographiques ayant pour élément commun la tendance à nier le caractère objectif du passé et à réduire la science historique à une simple présentation des „situations” contemporaines. A cet égard on parle du „présenteïsme” historique promu par le néo-hégélianisme italien représenté par „l’actualisme” de G. Gentile et par „la philosophie de l’esprit” de B. Croce et encore même par certains théoriciens du subjectivisme sociologique ou de l’existentialisme. Mais l’utilisation du terme „présenteïsme” pour toute conception qui conteste le caractère objectif du passé historique est impropre.

Dans le stricte sens de la notion, en tant que variété du relativisme de la connaissance dans l’historiographie, le „présenteïsme” est un produit de la pensée historique américaine. Absolutisant les moments subjectifs de la connaissance, spéculant autour de certaines particularités de l’épitémologie historique, Ch. Beard, Conyers Read, John Dewey, etc. essayent de démontrer l’impossibilité de l’objectivité dans la recherche historique et justifient les essais arbitraires de „modernisation” du passé.

Le problème touchant le caractère variable de la connaissance historique, la manière d’aborder le passé en rapport avec l’époque où a écrit l’historien, avec ses conceptions et intérêts ou bien avec ceux de l’époque à laquelle il a vécu est en fonction des présuppositions théoriques générales de l’historien, présuppositions qui peuvent être aptes ou moins aptes à une investigation scientifique rigoureuse de l’histoire humaine.

Les présuppositions théoriques et méthodologiques de la conception matérialiste-dialectique concernant l’histoire, le principe marxiste de l’historisme, le caractère objectif et de fidélité aux principes du parti de l’historiographie marxiste sont à même d’assurer le dépassement de la conjuncture et la réalisation d’une authentique perspective de l’histoire.

⁵² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 338.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PUNCTE DE VEDERE PRIVITOARE LA CRITERIILE ȘI NECESITATEA UNEI NOI PERIODIZĂRI A ISTORIEI MODERNE ȘI CONTEMPORANE A ROMÂNIEI

Istoricii marxști — și nu numai ei — consideră, pe bună dreptate că, la baza oricărei periodizări a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat de noi, poate fi așezat drept criteriu fundamental acela al *formațiunii social-economice*. Cum acest criteriu nu poate acoperi decât cu totul incidental totalitatea proceselor, problemelor, trăsăturilor și aspectelor pe care le implică, pe un plan mai larg, *epoca istorică* (un alt termen insistent uzitat în materie de periodizare a istoriei), se recunoaște, de regulă, că epoca istorică include și formațiunea social-economică dar este un termen categorial mult mai larg. Cu alte vorbe, sub nici un motiv, termenul de epocă istorică nu este unul și același lucru cu formațiunea social-economică.

Se întâmplă adeseori ca, pronunțându-se asupra unor probleme de periodizare pe fluxul istoriei, specialiștii să opereze fără discernământ, cu unii mulți termeni dintr-o dată, de pildă cu : *formațiune social-economică, mod de producție, orânduire, epocă* ș.a.

Din confundarea termenilor și folosirea lor întâmplătoare, judecățile se amestecă și rezultatul analizei nu poate fi decât eronat. Și în încercarea de periodizare a istoriei noastre naționale se comit adeseori abateri de la *criteriul unic* de apreciere și nici nu poate fi de mirare că rezultatele la care ajung diverși istorici și cercetători sînt deosebite unele de altele.

În legătură cu momentul istoric-cheie care poate determina o judicioasă periodizare a începutului epocii moderne în țara noastră, socotesc întru totul coresponsătoare adevărului istoric — deci deplin justificată din punct de vedere științific — alegerea revoluției române din 1821 drept moment de început. După ani de neîntrerupte confruntări istoriografice pe acest tărîm — confruntări înregistrate mai ales în ideea stabilirii acestei treceri în anul 1821 sau în 1848 — ne aflăm în prezent în situația de a fi încheiat dezbaterile și a fi de acord cu toții cu ceea ce se subliniază în Programul partidului prin următoarele cuvinte : „*Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu marchează începutul istoriei moderne a României, un moment de cotitură în lupta pentru libertate și dreptate socială, pentru scuturarea jugului dominației străine și afirmarea drepturilor naționale ale poporului român*”.

Întrucît revoluția din 1821 și-a avut ecouri vii pe întreg pămîntul românesc și dovezile participării de pretutindeni la cauza lui Tudor — care era în același timp a întregii țări — sînt bine cunoscute nouă tuturor și atestate cu forța de convingere a documentelor vremii, nu are rost cred să mai avem atenție spre acele ipoteze conform cărora datarea începutului epocii moderne ar trebui făcută în mod diferit pentru unele sau altele din zonele țării, unele dintre ele aflate în acel timp — după cum se cunoaște — sub dominația puterilor străine. S-a scris suficient pînă acum — cred — despre continuitatea ideilor majore ale unității statale și naționale a poporului român și s-a detașat prea bine că, în adîncimea istoriei noastre, nici un fel de granițe nu au putut zăgăzui ascensiunea ideilor însuflețitoare ale unității. În consecință, nu are rost credem ca unii cercetători să-și mai facă de lucru și să-și mai irosească forțele, despiciînd firul în patru și încercînd prin aceasta să descopere „ipoteze” și „considerente” care, în mod sigur nu-și găsesc altă finalitate decât în a se abate de la ceea ce este hotărîtor și trainic pe întregul flux al istoriei noastre naționale — unitatea și continuitatea ideilor de libertate, independență și integritate pe vechea vatră strămoșească geto-dacică.

Fixîndu-ne atenția asupra anului 1821 drept moment de trecere de la epoca medievală la cea modernă o facem cu conștiința faptului că perioada de tranziție dintre evul mediu dezvoltat și evul modern cuprinde circa trei sferturi de veac, începînd cu desființarea rumâniei — instituție medievală — prin reformele lui Constantin Mavrocordat.

În același timp, dacă ne este tuturor clar că epoca modernă în țara noastră începe în 1821, tot așa de clar este că plină ca formațiunea social-economică nouă, capitalistă, să devină învingătoare (și acest lucru în linii generale s-a petrecut odată cu revoluția română din 1848—1849) a mai fost necesar un interval de timp. Se observă deci cu claritate cum, în interiorul unei epoci istorice, formațiunea social-economică intervine și triumfă la un moment dat care nu este obligatoriu să fie același cu începutul de epocă și, de regulă, este un alt moment.

Discuții pot avea loc, după părerea mea — și e necesar să le facem —, pe problematica istorică a trecerii de la epoca modernă la cea contemporană; este firesc să încercăm o cît mai rapidă descifrare a sensului punctelor de vedere existente în prezent în ideea ajungerii la încheieri în această problemă foarte importantă.

Sînt cunoscute aprecierile ce s-au făcut și se fac în lume asupra semnificațiilor internaționale majore ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și de aceea nu ne vom referi în acest cadru asupra lor. Dealtfel, după cum este cunoscut, însuși partidul nostru, în mod consecvent, începînd cu documentele sale fundamentale și cel mai cuprinzător dintre toate în Programul adoptat de cel de-al XI-lea Congres, a apreciat la reala lor valoare semnificațiile istorice ale marelui Octombrie.

Atunci cînd se pun însă probleme legate de periodizarea istoriei universale, s-a dovedit de mult că anul 1917 nu poate fi desemnat drept unic criteriu, general-valabil pentru întreaga lume în ceea ce privește datarea începutului istoriei contemporane. Explicația provine de acolo de unde, în acel moment, omeniarea cunoștea o mare varietate de condiții, etape diferite, trăsături distincte de la zonă geografică la zonă geografică, de la țară la țară chiar. Nu este necesar să ne referim în acest sens decît la faptul că începutul istoriei contemporane este datat azi foarte diferit în lume, mai ales în cazul țărilor situate la mari depărțări geografice de locul în care în 1917 a izbucnit și s-a desfășurat victorios Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Este normal, prin urmare, să se aleagă doar criteriile care să se deducă și să explice situațiile obiective în care istoria unei țări sau alteia a pășit de pe treptele epocii moderne spre contemporaneitate.

Ne sînt cunoscute tuturor fixările în timp ale acestei treceri pentru Franța, Italia, Anglia și alte țări europene, pentru S.U.A., Canada, Brazilia, țările Americii Latine sau alte state de pe continentul american, pentru Japonia și alte țări asiatice, pentru Australia și sîntem conștienți de dificultățile ce stau în fața celor ce vor încerca să determine în timp fenomenul respectiv pe întinsul pămînturilor africane; realmente, ni se pare cu totul normal ca asemenea aprecieri și datări să se facă pentru fiecare caz în parte, ținîndu-se seamă de specificitatea situațiilor.

În mod similar, istoria modernă — se știe — a început în diverse zone ale lumii prin revoluții: revoluția burgheză din Anglia (1642) și s-a sfîrșit tot cu o revoluție: Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1917). Deci 275 de ani în care s-au desfășurat peste zece revoluții cu caracter național sau proletar.

Aceste revoluții au impus mari transformări economice, sociale, politice, culturale. De aceea, Marx avea dreptate, în mod absolut, atunci cînd spunea că „revoluțiile sînt locomotivele istoriei”.

Porînd de la asemenea judecăți de mai largă generalizare, ne-am întrebant adeseori pentru cazul țării noastre, care pot fi considerate criteriile sigure pentru o asemenea fixare în timp a trecerii de la epoca modernă la cea contemporană. După cum este cunoscut am operat un timp în istoriografie cu anul 1917, fără a fi putut demonstra plină acum cineva că, în cazul României burghezo-moșierești, acest an a marcat un moment de răscruce, de cotitură fundamentală din modernitate spre contemporaneitate.

Era în acest criteriu de periodizare o încercare pe care o făceam pentru a pune de acord istoria României, cu ansamblul istoriei universale în care și așa, după cum am subliniat, un asemenea criteriu nu poate rezista în fața enormei diversități de condiții și de situații în care a evoluat existența unor țări și popoare.

Nu dorim să insistăm asupra inconsistenței temeiurilor acestei periodizări pentru istoria țării noastre. Nu trebuie uitat că în anii ce au urmat lui 1917, de fapt nici unui partid sau grupare politică nu ajunsese de fapt să-i fie clară etapa de dezvoltare a țării. Însuși partidului comunist i-au fost necesare multe eforturi plină a putea ajunge, în decembrie 1931 — în cadrul celui de-al V-lea Congres — la concluzii legate de etapa revoluționară în care ne aflam și anume: desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, revoluție începută după cum se știe, încă la jumătatea veacului trecut. I-au trebuit mult timp și multe eforturi partidului, mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, forțelor social-politice progresiste ale timpului pentru ca să ajungă la împlinirea acestui obiectiv; după cum e cunoscut, abia la finele lui 1947 și la

Începutul lui 1948 — la mai bine de o sută de ani de la declanșarea acestei revoluții în spațiul istoric românesc — s-au putut desăvârși sarcinile ei, atunci când s-a și trecut la înfăptuirea revoluției socialiste în țara noastră aparținând cu evidență noua formațiune social-economică.

De la un timp încoace, istoricii din țara noastră au ales momentul 1 decembrie 1918 — simbolizând desăvârșirea formării statului național unitar român —, drept moment al intrării în contemporaneitatea românească. Dacă ar fi să analizăm în toată profunzimea în ce au constat urmările lui 1 decembrie 1918 în economia, viața socială și politică a țării și mai ales în ce privește satisfacerea dezideratelor vitale ale celor mulți, ar fi să desprindem cu ușurință concluzia că nu acestui moment i-ar putea reveni în istoria României rolul de punct de cotitură. Cauzele sînt lesne de înțeles. Să nu uităm că premisele importante apărute în memoriul 1918 pentru rezolvarea reală a multiplelor probleme social-politice ale timpului, în interesul maselor largi, n-au fost folosite de cercurile guvernante decât în interesele lor înguste de clasă și, din acest motiv, au trebuit să fie menținute pe stindardul de luptă al oamenilor muncii nenumărate lozinci sub care acționează și pînă în 1918 (lupta împotriva exploatarea capitalistă-moșierești, pentru reformă agrară, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru vot universal, pentru o constituție democratică, împotriva amestecului puterilor străine în treburile interne ale statului român). Este în aceasta o dovadă grăitoare a faptului că pînă la momentul de salt calitativ — spre reala contemporaneitate — au mai rămas încă multiple acumulări de înregistrat și istoria avea să le dobîndească treptat. Nu sîntem printre aceia care să considerăm că doar cu prețul tuturor acestor acumulări trecerea în contemporaneitate se putea înregistra, dar nici nu putem accepta ideea că putem depăși limitele epocii moderne atîta timp cît o serie de probleme fundamentale — precum cele mai sus enumerate — nu ajunseseră a fi soluționate.

În judecățile pe care le facem ne sînt de un real sprijin aprecierile ce s-au dat adeseori în documente de partid, în expunerile secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, unor momente și evenimente istorice de pînă în 1948. Însuși evenimentul de excepțională însemnătate în viața țării, petrecut în august 1944, a fost și este apreciat de către tovarășul Nicolae Ceaușescu drept un moment cheie al epocii moderne a țării, cu alte cuvinte fiind vorba de un eveniment petrecut în modernitate.

Și în prezent, se știe, operăm în periodizarea epocii contemporane a României începînd cu 1 decembrie 1918, dar sînt destui aceia care au avansat și s-au raliat punctului de vedere conform căruia nu atunci ci peste mai mulți ani ar putea fi vorba de acest salt din modernitate în contemporaneitate. Cei mai mulți susțin astăzi că 23 August 1944 ar putea fi socotit acest moment și toți aceștia se bazează pe faptul că victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste a deschis cîmp liber în calea revoluției populare, avantajînd rezolvarea în scurt timp a tuturor sarcinilor rămase neabordate sau abordate parțial în contextul preocupărilor pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice în România.

Ne aflăm în prezent în toiul pregătirilor pentru trecerea desfășurată la elaborarea „Tratatului de istorie a României”. Problemele de periodizare se pun acum mai acut decît oricînd în trecut și nu numai asupra acestui moment de granițe între epocile modernă și contemporană.

Ne facem datoria de a exprima în paginile „Revistei de istorie” — revista care poate și trebuie să și dea tonul și să contribuie în cea mai mare măsură la luarea deciziei în problema periodizării istoriei noastre contemporane — punctul de vedere căruia în contemporaneitatea românească s-a intrat abia o dată cu înlăturarea monarhiei — ultimul pion al vechiului regim —, cu instaurarea dictaturii proletarietului și trecerea la revoluția socialistă în țara noastră. Spre acest punct de vedere ne îndeamnă considerentele ce pornesc din aprecierea de fond conform căreia istoria nouă a țării, istoria anilor victorioși ai socialismului a fost martora unui flux neîntrerupt al preocupărilor factorilor conștienți ai societății românești spre soluționarea pe coordonatele contemporaneității a celor mai arzătoare probleme ale revoluției și construcției socialiste — de la începuturile acesteia și pînă în zilele noastre ale făuririi societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintării României spre comunism.

Spre acest punct de vedere îndeamnă cu evidență, în primul rînd, faptul că formațiunea social-economică nouă atunci și numai atunci s-a impus.

Dacă este să acceptăm judecățile făcute pentru începutul epocii moderne în România, ar fi să fim de acord cu momentul 23 August 1944 ca început de epocă nouă care (similar intervalurilor 1821—1848 care a pregătit saltul spre noua formațiune social-economică de tip capitalist) a pregătit pînă la 30 decembrie 1947 trecerea la noua formațiune social-economică socialistă.

În ce privește istoria Partidului Comunist, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România, vedem absolut firesc să abordăm problemele reale de periodizare în contextul general al istoriei țării. Este normal să considerăm că P.C.R. și întreaga mișcare revoluționară — pe obiectivele lor tactice și strategice — și-au desăvârșit planurile în ambianța

creată de viața social-politică generală a României. Și dacă pînă în 1948, chiar din 23 August 1944 încoace, nu se mai pot face distincții între istoria generală a țării și istoria Partidului Comunist, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România, fiind vorba de una și aceeași istorie, mie mi se pare un argument foarte serios pentru care pe aici pe undeva trebuie să ne hotărîm a stabili jaloanele începutului de contemporaneitate românească.

Discuția pe o asemenea majoră problematică poate și trebuie să ne conducă spre decizia — bazată pe suporturi științifice trainice — capabilă să înlăture orice interpretări diferite, subiective în esența lor, și greșite din această cauză.

Legat de tot ceea ce am subliniat mai sus, n-am putea să nu observăm că periodării actuale a istoriei României de după 1918 i se aplică cam mecanic niște delimitări nefirești sau care se potrivesc mai degrabă istoriei mișcării muncitorești și a partidului comunist; avem în vedere obișnuitele compartimentări 1918—1921; 1922—1928; 1929—1933; 1934 — februarie 1938; februarie 1938 — septembrie 1940; septembrie 1940 — august 1944 ș.a.m.d.

Din necesitatea de a ne apropia cît mai mult de realitatea problemei am propune pentru anii de după 1918 următoarea periodizare: *România în anii interbelici* (1918 — 1 septembrie 1939) sau poate ar fi mai bine (1918 — septembrie 1940); *România în timpul celui de al doilea război mondial* (pînă la istorica victorie din August 1944); *România în anii revoluției democrat-populare* (August 1944 — 30 decembrie 1947) și *România în anii revoluției și construcției socialiste* (din 1948 pînă azi).

Cu alte vorbe, am propune o împărțire a istoriei acestui răstimp în patru secțiuni. Firește în interiorul fiecăreia dintre secțiuni am putea recurge la subdiviziuni atît în cazul istoriei generale a țării cît și în cazul istoriei mișcării muncitorești și a partidului comunist căreia în mod necesar îi pot rămîne — în continuare — după părerea mea, proprii compartimentările pe etapele 1918—1921; 1922—1928; 1929—1933; 1934 — februarie 1938; februarie 1938 — septembrie 1940; septembrie 1940 — August 1944.

Departa de a se dori ultimul cuvînt într-o problematică atît de complexă, rîndurile de mai sus nu au intenționat decît să ofere un cadru de discuție pentru specialiști și poate să însemne ultimul semn al înaintea rezolvării definitive a acestei controversate confruntări științifice.

Gh. I. Ioniță

DEZBATEREA ŞTIINŢIFICĂ „LOCUL ŞI ROLUL ROMÂNIEI ÎN POLITICA INTERNAŢIONALĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA”

Pornind de la o culegere de studii elaborată de o serie de cercetători şi cadre didactice universitare din Iaşi cu tema „România în relaţiile internaţionale în secolul XIX, începutul secolului XX” s-a luat iniţiativa de către Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului şi Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice organizării la Iaşi, sub egida Universităţii „Al. I. Cuza”, în ziua de 13 decembrie 1975, a unei dezbateri ştiinţifice pe această temă.

În afara specialiştilor ieşeni, au mai participat la dezbateri doi cercetători de la Institutul de Istorie „N. Iorga” din Bucureşti.

În cadrul dezbaterii s-au prezentat la început concluziile principale ale studiilor ce vor fi cuprinse în culegerea tematică sus amintită. Dezbaterea a fost deschisă printr-o alocuţiune a profesorului Aurel Loghin, prorectorul Universităţii „Al. I. Cuza” Iaşi, care a relevat necesitatea sublinierii locului şi rolului jucat de lupta pentru făurirea şi desăvîrşirea statului naţional român unitar în contextul situaţiei internaţionale dinainte de primul război mondial.

Leonid Boicu, V. Cristian şi Gh. Platon au prezentat un referat sinteză intitulat *Problemele esenţiale ale studierii locului României în relaţiile internaţionale în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*. S-a dezvoltat ideea că secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX reprezintă în istoria universală perioada formării unor state naţionale mici şi mijlocii prin eliberarea popoarelor ce fuseseră plină atunci sub dominaţia unor imperii autocratice multinaţionale. Statutul juridic internaţional al ţărilor române (autonomie, domniile proprii etc.) au jucat rolul precumpănitor şi au dat o notă specifică luptei de afirmare naţională a poporului român. O altă particularitate a constat în aceea că deşi spaţiul geografic în care se formase şi în care el trăia, se găseau sub dominaţia şi reprezenta zona de interese a principalelor imperii multinaţionale din Europa, totuşi poporul român se prezenta de secole ca o entitate naţională omogenă, ceea ce a imprimat luptei sale pentru eliberare socială şi naţională un caracter unitar pe întreg teritoriul României de azi.

Prof. Gheorghe Platon în referatul *Principalele Române în politica internaţională* s-a oprit pe larg asupra principalelor programe şi iniţiative, a tendinţelor şi curentelor pentru eliberarea socială şi politică a poporului român, a luptei lui pentru independenţă naţională, insistînd îndeosebi asupra programului revoluţiei de la 1848 din ţările române.

În referatul său, *Principalele Române în raporturile internaţionale în anii luptei pentru formarea şi consolidarea statului naţional român (1853—1866)*, L. Boicu a prezentat lupta pentru realizarea şi consolidarea unirii Ţării Româneşti cu Moldova începînd cu perioada divanurilor ad-hoc şi încheind cu sfîrşitul domniei lui Alexandru I. Cuza. Autorul a insistat asupra faptului că poporul român şi statul naţional român în formare au constituit îndeosebi obiect, iar nu subiect al politicii internaţionale europene, dominată de marile puteri ale epocii.

Vasile Rusu şi A. Filimon, în referatul lor despre *România în relaţiile internaţionale în preajma cuceririi independenţei* au prezentat tendinţele şi curentele politice, care au premers pregătirii diplomatice a participării României la războiul de independenţă din 1877—1878, relevînd, între altele, faptul că România a sprijinit lupta celorlalte popoare balcanice pentru eliberarea lor de sub dominaţia otomană.

În ultimul referat, *Locul României în relaţiile internaţionale la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX*, V. Cristian a expus principalele orientări ale politicii externe a României după proclamarea independenţei de stat, oprindu-se mai mult asupra tratatului secret încheiat de România cu Puterile Centrale în 1883 şi a consecinţelor pe care acest tratat le-a avut asupra situaţiei internaţionale a ţării înainte de primul război mondial.

În continuare au avut loc discuţii pe marginea referatelor prezentate.

Ion Todirașcu a dezvoltat ideea că statutul autonom al țărilor române, aportul adus de poporul român în evul mediu pentru afirmarea sa cultural-ideologică, pentru sprijinirea năzuințelor de emancipare națională a altor popoare subjugate din Balcani, au constituit punctul de plecare al desfășurării luptei pentru independență și făurire a statului național modern român.

Ion Agrigoroaiei, referindu-se la problema României obiect sau subiect al politicii internaționale, a dezvoltat ideea că într-o serie de situații, năzuințele poporului român pentru eliberarea sa națională și social-politică s-au izbit de împotrivirea marilor puteri vecine.

Dumitru Rusu vorbind de implicațiile pe care interesele divergente ale marilor puteri le-a avut asupra destinului poporului român în lupta acestuia pentru independență și stat național unitar a exemplificat această idee cu momente legate de Convenția de la Paris, instaurarea monarhiei de origine străină, tratatul secret din 1883.

Emilian Bold a recomandat autorilor să abordeze mai critic problematica rolului nefast pe care l-a avut politica marilor puteri de reimpărțire a zonelor de influență, care a periclitat în mai multe rânduri însăși ființa poporului român și existența României ca stat independent și suveran.

Traian Udrea a apreciat că este necesar ca să se pună un accent mai mare nu atât pe momente sau acțiuni diplomatice izolate, cât pe locul și rolul, pe aportul adus de România, de poporul român în lupta sa pentru afirmare, independență națională și stat național unitar. Trebuie insistat asupra factorilor interni izvorâți din dezvoltarea economică a țării, din intrarea României atât în circuitul politico-diplomatic cât și în cel economic european (prezența României la Marea Neagră și gurile Dunării, petrolul românesc etc.).

Mircea Iosa în completare la referatul lui V. Cristian a prezentat date și considerațiuni privind reorientarea tratată a României spre Antantă, începând cu primii ani ai secolului XX. Vorbitorul a prezentat o serie de detalii privind antecedentele diplomatice ale intrării României în primul război mondial de partea Antantei.

Mihai Timofte a recomandat autorilor să urmărească ideile de continuitate ale politicii externe românești, care au călăuzit generațiile de luptători pentru independență și stat național unitar de-a lungul întregii epoci moderne a țării.

În răspunsul pe marginea dezbaterilor, *Vasile Rusu* a apreciat că în contextul internațional, constituția de la 1866 a reprezentat prin prevederile sale politico-naționale un pas spre independență, iar *L. Boicu* a ținut să precizeze, între altele, că de fapt, abia după obținerea Independenței de stat, se poate vorbi de aportul României ca subiect autorizat în relațiile internaționale.

Ștefan Ciobanu, delegatul Ministerului Educației și Învățământului la această reuniune științifică, după ce a subliniat că alegerea Iașului ca loc al acestei dezbateri reprezintă o recunoaștere a preocupărilor constante ale unui grup de cercetători ieșeni pentru istoria modernă a României, a subliniat necesitatea de a se accentua mai mult rolul activ jucat de poporul român, de diplomația românească în obținerea independenței și făurirea statului național unitar român, ilustrând această idee cu negocierile pe care guvernul român le-a purtat în anii neutralității cu ambele tabere beligerante.

În încheierea dezbaterii, Gh. Platon apreciind că reușite atât referatele cât și discuțiile, a arătat că în culegerea tematică vor fi subliniate îndeajuns rolul forțelor interne și maturizarea elementelor de politică externă românească independentă, integrarea României în circuitul internațional, faptul că lupta pentru făurirea unui stat modern s-a împletit intim și s-a condiționat reciproc cu lupta pentru independență și suveranitatea națională a poporului român.

Mircea Iosa, Traian Udrea

PRIMUL COLOCVIU AL COMISIEI MIXTE DE ISTORIE ROMÂNNO-BULGARE

Comisia mixtă formată din istorici români și bulgari lucrează sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și ale Academiei Bulgare de științe și are la acțiunile ei o serie de realizări. Cursul vor începe să apară câteva volume cuprinzând teme referitoare la legăturile dintre cele două țări și popoare de-a lungul veacurilor.

Una din formele sub care se desfășoară activitatea lor sînt și colocviile științifice. Cel dintîi dintre acestea a avut loc la București între 14—18 decembrie 1975 sub auspiciile și cu sprijinul Academiei de Științe Sociale și Politice din R.S.R.

S-au ținut în total 13 comunicări, colocviul fiind deschis de profesorul Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene și președintele părții române. D-sa a salutat pe oaspeții bulgari, a exprimat satisfacția părții române pentru activitatea desfășurată pînă acum de comisia mixtă arătînd perspectivele științifice și importanța rezultatelor acestei munci, în care se înscrie și colocviul de față, pentru istoria și legăturile dintre cele două popoare. Dat fiind că în acest an poporul bulgar sărbătorește centenarul răscoalei din aprilie 1876, partea română care a organizat colocviul a ținut ca majoritatea comunicărilor să se axeze pe această tematică.

A luat cuvîntul apoi profesorul Nicolai Todorov, directorul Centrului unic de pregătire a cadrelor de istorie din R.P. Bulgaria și al Institutului Balcanic din Sofia, președintele părții bulgare. D-sa a făcut o expunere generală asupra *Răscoalei din aprilie 1876* arătînd pregătirea ideologică și importanța ei ca punct culminant al mișcării revoluționare bulgare de eliberare națională.

Prof. Eugen Stănescu a vorbit despre *Solidaritatea poporului român cu lupta de eliberare națională și socială a poporului bulgar*. D-sa a trecut în revistă relațiile româno-bulgare din perioada stăpînirii bizantine și pînă la eliberarea poporului bulgar de sub dominația otomană, subliniind momentele cele mai importante ale colaborării politice și sociale dintre cele două popoare.

S-a citit apoi comunicarea prof. Vl. Diculescu intitulată: *Cercurile politice bulgare și conferința cretană de la Paris din 1869*. Autorul a arătat că grupul „bătrînilor” din sinul emigrației bulgare din România a înaintat Conferinței un memoriu al cărui text manuscris, necunoscut pînă acum, a fost descoperit de prof. Ghiuzelev la Biblioteca Națională din Paris. Textul nefiind publicat încă, prof. Diculescu a prezentat broșura intitulată *La nation Bulgare devant la Conférence de Paris, 1869*, imprimată la Leipzig în 1869, considerînd că ea ar proveni din rîndul grupării adverse (revoluționare).

S-a citit apoi textul comunicării Nadejdei Dragova: *Piesa lui Iorgu Caragiale — Bătălia bulgarilor și urchilor de lîună Verbovka*, care a constatat dintr-o foarte minuțioasă analiză a manuscriselor păstrate, stabilind paternitatea acestei piese și subliniind valoarea ei.

Ultima comunicare din ziua de 15 decembrie a fost aceea a Eleonorei Costescu, cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene, despre *Momente din lupta de eliberare națională a popoarelor română și bulgar (1876—1878) în pictura românească a timpului*. Expunerea, foarte interesantă, a fost însoțită de numeroase diapozitive reprezentînd tablouri ale unor pictori români ca: Teodor Aman, Nicolae Grigorescu, Sava Henția, Carol Popp de Szathmary ș.a. Au urmat apoi discuții la care au luat cuvîntul acad. D. Anghelov, prof. G. Mihăilă și Paul Cernovodeanu secretarul comisiei. Prof. Anghelov a arătat că fiecare din momentele subliniate de tov. prof. Stănescu pot forma obiectul unor studii separate. Toți vorbitorii au subliniat importanța comunicărilor. Prof. M. Berza, care împreună cu prof. Todorov au prezidat lucrările primei zile a colocviului, a tras concluzii parțiale.

A doua zi a colocviului a avut loc la Institutul de Istorie N. Iorga, sub președinția acad. D. Anghelov și prof. Constantin Velichi. Prima comunicare intitulată *Rakovski, Lepski, Karavelov, Botev și România* a fost susținută de Veselin Traikov, cercetător principal al Institutului de Balcanistică din Sofia. D-sa a arătat legăturile pe care acești revoluționari democrați le-au avut cu diferitele personalități ale vieții politice și culturale românești, precum și activitatea desfășurată de ei în România. Dacă toți au militat pentru eliberarea poporului bulgar, fiecare a făcut-o în felul său și această caracterizare foarte competentă și necesară a mărit valoarea expunerii.

Comunicarea lui Constantin N. Velichi a avut ca subiect *Presa românească din Transilvania și răscoala bulgarilor din aprilie 1876*. S-au dat largi citate din periodicele românilor din Transilvania ca *Albina*, *Gazeta de Transilvania*, *Telegraful român* ș. a. arătîndu-se puternicul ecou pe care l-a avut în aceste organe de presă răscoala bulgară din aprilie 1876. Autorul a arătat și legăturile pe care unele dintre aceste periodice le-au făcut cu revoluția românească de la 1848.

Cornelia Papacostea Danielopolu a prezentat comunicarea *Aspecte privind formarea culturii moderne a românilor și bulgarilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Deosebit de interesante au fost precizările autoarei care a stabilit că aceleași traduceri grecești au fost folosite ca intermediare atît de traducătorii români cît și de cei bulgari. S-au dat o serie de exemple foarte caracteristice și importante pentru dezvoltarea culturală a celor două popoare în epoca dată.

Un deosebit interes a prezentat comunicarea academicianului bulgar P. Dinekov intitulată *Studii noi și publicații cu prilejul centenarului morții lui H. Botev*. De fapt d-sa a arătat valoarea deosebită a ultimilor trei lucrări bulgare apărute în acest an dintre care o mențiune deosebită o merită monografia de mari proporții (824 p.) *Hristo Botev, viața și opera* semnată de Ivan și Tsveta Ungiev, lucrare de mult așteptată nu numai de cercetătorii bulgari. Toate cele trei studii analizate de autor au interesat mult prin elementele noi pe care le aduc.

Dan Berindei a expus *Poziția României față de răscoala din aprilie*, arătând poziția factorilor politici, a regelui Carol I, a partidelor politice, a opiniei publice etc. Liberalii radicali credeau că răscoala va duce la un război ruso-turc etapă necesară pentru independența României. De aceea au și susținut cel mai puternic răscoala și aceasta nu numai prin ziarele lor, ci și prin dispozițiile date autorităților față de problema bulgară.

Nikolai Jecev a prezentat comunicarea *Ecoul internațional al insurecției din aprilie* dând numeroase exemple ale ecoului pe care răscoala din aprilie l-a avut în special în Europa, dar și în afara ei. S-au citat numeroși autori, titluri de ziare și s-a analizat conținutul multora din ele arătându-se importanța lor. Autorul și-a prezentat lucrarea în limba română.

Laura Fotiade, lector la Facultatea de limbi slave a universității din București, a expus în limba bulgară comunicarea sa referitoare la *Probleme literare în ziarele bilingve româno-bulgare din România în secolul al XIX-lea*. D-sa a insistat în special asupra tematicii abordate de aceste ziare și a analizat aspectul literar al diferitelor traduceri.

Ladislau Gyémant de la Universitatea din Cluj a vorbit despre *Gazeta de Transilvania și activitatea emigrației bulgare din Galați în anii 1844—1845*. D-sa a arătat, pe baza unor documente inedite, multe frământări ale emigranților bulgari în urma mișcărilor de la Brăila, care și-au găsit ecou în gazeta lui Barițiu, deja muștrat de cenzura austriacă pentru unele articole al căror conținut ar fi adus prejudicii menținerii integrității Imperiului otoman. Lucrarea a fost însoțită de anexe.

La discuții au luat cuvântul Veselin Traikov și S. Damianov, care au subliniat importanța comunicărilor lui D. Berindei și C. Velichi, ele dovedind cât de puternic a fost ecoul răscoalei din aprilie atât în România cât și în opinia românească din Transilvania, unde ziarele românești erau sever controlate de presa austro-ungară. De asemenea Veselin Traikov a făcut aprecieri pozitive și asupra altor comunicări.

Tăpkova Zaimova s-a referit la comunicarea tov. Cornelia Papacostea Danielopolu și a arătat că problema intermediarelor grecești în efectuarea traducerilor este o problemă deosebit de interesantă și pentru literatura bulgară, motiv pentru care comunicarea expusă este de un real folos și cercetătorilor bulgari.

Constantin N. Velichi s-a referit la comunicarea lui Ladislau Gyémant vorbind despre ecourile tirzii ale mișcărilor revoluționare de la Brăila în sînul emigrației bulgare din Țara Românească și Moldova și în special din cele două porturi dunărene, frământări cunoscute și pe baza unor documente din colecția Hurmuzaki. Tov. Tăpkova a afirmat că ținerea unei comunicări în limba bulgară de către un român (Laura Fotiade) și în limba română de un bulgar (N. Jecev) a făcut o plăcută impresie asistentei. Ultimul a luat cuvântul tov. prof. M. Berza, președintele părții române. D-sa a tras concluziile întregului colocviu arătând marea utilitate a acestor manifestări în general și a celui de față în special. Colocviul a lămurit o serie de probleme și a constituit un frumos schimb de păreri între cercetătorii români și bulgari. De aceea aceste manifestări vor fi redate cu prilejul centenarului morții poetului și revoluționarului Hristo Botev și cu acela al centenarului războiului de independență. Mulțumind tuturor participanților d-sa a precizat că referatele ținute vor fi tipărite atât în limba română cât și în limba bulgară, în volume speciale.

Constantin N. Velicht

ÎNȚILNIREA PRELIMINARĂ DE CONSTITUIRE A COMISIEI ISTORICE ROMÂNNO-POLONE

În zilele de 4—6 decembrie 1975, la Institutul de istorie „N. Iorga”, o delegație a Academiei de științe sociale și politice a R.S.R. compusă din prof. dr. Ștefan Ștefănescu (președintele delegației), dr. Șerban Papacostea, dr. Ilie Corfus, dr. Leonid Boicu, dr. Milică Moldoveanu și o delegație a Academiei Polone de Științe compusă din prof. dr. Marian Wojciechowski (președintele delegației), prof. dr. Tadeusz Jedruszczak și dr. Zdzisław Spieralski, au luat în discuție problema constituirii Comisiei istorice româno-polone.

În urma schimbului de păreri, care a decurs într-o atmosferă de înțelegere reciprocă, s-a ajuns la concluzia că crearea Comisiei bilaterale comportă două secțiuni — română și polonă — fiecare secțiune urmînd să fie compusă din 9 istorici, dintre care 5 membri permanenți și 4 membri experți (care vor fi invitați la sesiunile comisiei în funcție de tema dezbaterilor științifice). Insti-

tutul de istorie „N. Iorga” și Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe răspund fiecare de secțiunea sa din cadrul Comisiei. Conform celor convenite, în fiecare an urmează să aibe loc alternativ în România și Polonia cîte o sesiune a Comisiei cu o durată de 5 zile. Prima sesiune va fi organizată de secțiunea polonă la Varșovia în cursul lunii mai 1976 și va avea înscris în programul său științific două teme: „Contacte culturale și politice româno-polone în secolele XVI-XIX” și „Originile celui de-al doilea război mondial — informare asupra stadiului cercetărilor efectuate în România și Polonia în acest domeniu”. Fiecare Comisie va prezenta cîte două rapoarte a 20 pagini maximum referitoare la temele din program. Protocolul oficial privind constituirea Comisiei Istorice româno-polone, care va conține și un program de activitate științifică a Comisiei, urmează să fie semnat la Varșovia în timpul primei sesiuni din anul 1976.

În timpul șederii la București, delegația poloneză a vizitat Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”, luînd cunoștință de fondurile de carte și periodice existente, precum și sala memorială „N. Iorga” unde li s-a făcut o prezentare succintă a activității marelui istoric român. Membrii celor două delegații au fost primiți de prof. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., în prezența lui Ion Goliat, secretar general adjunct al Academiei. Întîlnirea s-a desfășurat într-o atmosferă cordială.

Milică Moldoveanu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În cadrul acordului cultural încheiat între R.S. România și U.R.S.S. am efectuat între 22 octombrie și 12 noiembrie 1975 o călătorie de studii la Moscova și Leningrad în vederea documentării lucrării intitulată: *Politica externă a Rusiei în sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XVII și începutul secolului al XVIII-lea*. La Moscova investigațiile au fost făcute la Biblioteca V.I. Lenin la fondul de imprimare în limba rusă și în limbi străine, la secțiile de microfilme, periodice și dizertații. Materialele cercetate ne-au permis să elucidăm unele aspecte importante ale problemei ca de ex. principalele obiective ale politicii externe ruse în sud-estul Europei în epoca lui Petru I (lucrările lui Constantin de Grünwald, V. I. Lebedev, A. N. Kurat) rolul patriarhiei din Constantinopol în intensificarea legăturilor dintre guvernul rus și conducătorii popoarelor român, srb, bulgar, albanez, grec, muntenegrean aflate fie sub dominația, fie sub stăpînirea Imperiului otoman (lucrările lui N. Kapterev, A. Kociubinski, A. N. Muraviev), principalele obiective ale lui Petru I în timpul Marelui ambasade (lucrarea lui L. A. Nikiforov), apariția primelor contradicții ruso-austriece în spațiul sud-estului european încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (lucrările lui A. V. Florovski, O. Mahatka), adevăratele obiective ale guvernului rus în politica sa față de Imperiul otoman (lucrările lui C. I. Nordmann, T. K. Klrlova, Oreškova), substratul alianței lui Petru I cu Francisc II Rakoczi conducătorul războiului curuților (lucrările lui I. Fiedler, I. Pereni, Hengelmüller), locul țării române în politica Rusiei în sud-estul continentului nostru, eoul bătăliei de la Poltava în sud-estul Europei și consecințele sale, locul campaniei de la Prut în planurile politice și militare ale lui Petru I, etc. De un real folos ne-a fost ultimele două volume apărute (1964, vol. XI partea II, 1975 vol. XII) din colecția „Pisma i bumaghi imperatora Petre I” în care sînt materiale inedite privitoare la compania de la Prut și la relațiile lui Petru I cu Dimitrie Cantemir domnul Moldovei.

La Leningrad cercetările s-au efectuat la Biblioteca publică orășenească Saltikov Scedrin la fondul de carte în limba rusă și în limbi străine, la secția de carte rară, precum și la Biblioteca Institutului de Istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S., filiala Leningrad. Materialele cercetate ne-au lămurit unele puncte de vedere încă în discuție relativ la campania armatei ruse pe țărmul mării Baltice și în Polonia în timpul războiului nordic și la politica antiotomană desfășurată de Rusia în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea. De un real folos ne-a fost Jurnalul de călătorie al lui B.P. Seremetov din anii 1696—1699 în Anglia, Italia și insula Malta în vederea consolidării alianței Rusiei cu Liga sfință.

Cele trei săptămîni de investigații în bibliotecile din Moscova și Leningrad ne-au permis să ajungem la unele concluzii și anume că scopul real al politicii externe a Rusiei în această parte a continentului era obținerea unei ieșiri la o mare liberă (la marea Neagră sau la marea Baltică).

În timpul acestei călătorii de studii am avut convorbiri realativ la problema cercetată cu colegii sovietici. Astfel la Moscova ele s-au desfășurat la Institutul de Slavistică și Balcanistică cu V.N. Vinogradov directorul adj. al acestei instituții, iar la Leningrad la Biblioteca publică orașenească Saltikov Scedrin cu A. L. Lazareva șefă de secție iar la Institutul de istorie al Academiei de științe a U.R.S.S. filiala Leningrad, cu prof. I.P. Sașkolski care m-au informat cu privire la stadiul actual al cercetării sovietice privind această problemă și mi-au facilitat accesul cu multă amabilitate la lucrările de care am avut nevoie și cărora le transmit mulțumirile noastre pe această cale.

Atât la Moscova cât și la Leningrad au fost vizitate cu acest prilej locurile legate de epoca lui Petru I, așa de ex. mănăstirea Novo Devicia din Moscova (monument arhitectonic din sec. XVI) mi-a evocat anii 1689—1698 când au avut loc cele două mari răscoale ale strelțiilor prima încheiată cu exilarea țarevnei regente Sofia Alexeevna în acest lăcaș (unde a luat numele de monahia Suzana), a doua cu lichidarea definitivă a acestor trupe care complotaseră contra statului. De reținut că această mănăstire a devenit ulterior o necropolă a unor personalități politice și culturale moscovite din sec. XIX, printre ele aflându-se participanți la Războiul din 1812 (Denis Davldov) unii decembriști (M. F. Orlov, C. P. Trubețkoi, Muraviev Apostol) scriitorii N. Gogol. A. Cehov, V. Maiacovski, pictorul V.A. Serov. istoricii S. Sloloviev, V. I. Pokrovski, etc. Alte obiective din Moscova au fost : biserica Ivan Voina construită în anii 1709—1713 în cinstea bătăliei de la Poltava, în stil baroc moscovit, și Podul de piatră (Kamenii most) pe unde și-a făcut intrarea triumfală Petru I după cucerirea Azovului (1696) și după victoria de la Poltava (1709).

La Leningrad au fost vizitate; Academia de științe a U.R.S.S. filiala din Leningrad unde se află construit din 1764 tabloul executat în mozaic (8, 5 × 8 m.) executat de savantul M. V. Lomonosov înfățișând bătălia de la Poltava, capodoperă a artei plastice ruse din sec. XVIII, Complexul muzeistic de la mănăstirea Alexandru Nevski (1710) unde se află Muzeul orașenesc de sculptură, vechea mănăstire și cele mai vechi cimitire ale orașului unde sînt îngropate personalități mai marcante ale vieții politice și culturale din vechiu, Petersburg ca de ex. M. V. Lomonosov, L. Euler, F. Dostoevski, N. M. Karamzin, I. A. Kirlov, M. I. Glinka, P. I. Ceaikovski, A. P. Borodin, generalul A. Suvorov, etc.; palatul de vară al lui Petru I (1711) ale cărei ziduri exterioare sînt acoperite de reliefuri în teracotă; Primul muzeu deschis la Leningrad pe timpul lui Petru I, azi Muzeul de antropologie și etnografie (1714); Fortăreața Petru și Pavel unde se află necropola țarilor ruși începînd cu Petru I pînă la Alexandru III.

Constantin Șerban

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. D. GERMANĂ

În cadrul programului de colaborare dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România și Academia de Științe a R.D. Germane—program care prevede, între altele, schimburi de cercetători, în perioada 25 noiembrie — 22 decembrie 1975 am efectuat o deplasare în R.D. Germană.

Scopul primordial al acestei călătorii a fost de a investiga în bibliotecile din această țară materiale necesare întocmirii seriei de izvoare orientale din colecția „Fontes historiae Daco-romanae”.

Avînd posibilitatea de a vizita trei orașe în care să-mi desfășor activitatea am ales : Berlin, Leipzig, Rostock, ele însele prestigioase centre universitare, care ofereau prin poziția lor geografică și posibilitatea deplasării în localități învecinate, interesante prin vestigii istorice sau utile prin bibliotecile de orientalistă.

Prima etapă a călătoriei a constituit-o capitala R. D. Germane, Berlin. Am lucrat la Biblioteca de Stat — echivalentă prin pondere Bibliotecii Academiei noastre — și la Biblioteca Universității Humboldt. Cea dintîi, bogat înzestrată cu volume de orientalistă, nu a putut readuce în depozitele ei numeroasele volume dispersate („verlagert”) în timpul războiului în diverse locuri pentru a fi puse la adăpost de distrugere. Prezente în fișierul bibliotecii, volumele sînt încă inaccesibile cercetătorului. În schimb, foarte bogată biblioteca uzuală de la sectorul

„Asia-Africa”. Biblioteca Universității, mai puțin promițătoare din catalog, n-a suferit pierderile Bibliotecii de Stat.

Dr. B. Loosz, cercetătoare la Academia de Științe din Berlin, m-a condus și m-a îndrumat, prezentându-mi bibliotecile mai sus menționate. Dr. G. Strohmeier, cercetător la aceeași instituție, arabist și clasicist, mi-a acordat un prețios sprijin profesional. Sugestiile sale s-au dovedit utile nu numai pentru cercetările din Berlin, dar și pentru tot restul călătoriei. Prin diligența sa am stabilit relații cu prof. H. Simon, șeful catedrei de arabă de la Universitatea „Humboldt”, deosebit de amabil în a-mi sta în ajutor.

La Leipzig, a doua etapă a călătoriei, o săptămână am lucrat la Biblioteca Universității „Karl Marx”, deși nici aceasta din urmă nu a fost cruțată de vicisitudinile războiului. La universitate, am fost primit de prof. E. Werner, cunoscutul medievist care a dat de curind o foarte bună sinteză asupra perioadei de început a Imperiului otoman. Conversațiile cu acest învățat au prilejuit un foarte util schimb de păreri care a permis confruntarea și întregirea imaginilor noastre despre diversele aspecte sau momente ale istoriei otomane.

O bună parte din cărțile pe care nu le găsisem la Berlin, le-am putut vedea la biblioteca din Leipzig, deși nici aceasta din urmă nu a fost cruțată de vicisitudinile războiului. La universitate, am fost primit de prof. E. Werner, cunoscutul medievist care a dat de curind o foarte bună sinteză asupra perioadei de început a Imperiului otoman. Conversațiile cu acest învățat au prilejuit un foarte util schimb de păreri care a permis confruntarea și întregirea imaginilor noastre despre diversele aspecte sau momente ale istoriei otomane.

La Halle se află Societatea de orientalică a cărei bibliotecă, cea mai mare de acest fel din R. D. Germană, poate rivaliza cu fondurile de carte și manuscrise de care dispune orice așezământ similar din lume. Mai puțin cunoscut la noi ca arabist, T. Cipariu figurează ca membru fondator al societății căreia îi trimetea cărțile scoase de el — între altele și Gramatica premiată de Academie — mai regulat decât cotizația cu care a rămas restanțier... Bibliotecara șefă, G. Goeseke, mi-a stat în ajutor cu o deosebită sollicitudine, punându-mi la dispoziție nu numai cărțile cerute, dar și o serie de materiale rămase în manuscris sau litografiate, foarte puțin cunoscute în literatura de specialitate. În cele trei zile petrecute la Halle am adunat cea mai substanțială recoltă bibliografică. Cărțile pe care le-am consultat aici au conturat mai sigur imaginea viitorului volum de izvoare orientale la care lucrez, dar în același timp, au luminat direcțiile în care trebuie îndreptată pe viitor investigația.

Ultima etapă a călătoriei mele de documentare a fost Rostock. Prof. J. Heiz, directorul Institutului de istorie de lângă Universitatea din Rostock și secretarul său științific. J. Lehmann au făcut dovada unei călduroase ospitalități. În timpul convorbirilor mi-au împărtășit din preocupările și problemele cercetării istoriei în R.D. Germană.

În afară de aceste localități, am vizitat Potsdam, cu vestitu-i palat „Sans-Souci” al lui Frederic al II-lea și „Cecilienhof” unde a avut loc conferința conducătorilor U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii; Dresda, faimoasă prin galeriile-i de artă, Graal-Müritz, Warnemünde, ultimele pe coasta Mării Baltice.

Călătoria de documentare în R.D. Germană s-a dovedit, așadar, utilă sub dublul aspect al informării bibliografice și al contactelor științifice. Ea a permis cunoașterea unei însemnate părți a edițiilor de călători arabi și a studiilor ce le-au fost consacrate, precum și stabilirea unor relații personale cu cercetătorii est-germani deosebit de folositoare pentru progresul cercetărilor întemeiate pe preocupări comune.

Virgil Ciocillan

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA

În lunile octombrie-decembrie 1975 am efectuat a doua parte a stagiului de șase luni oferit de Institutul de istorie europeană din Mainz, în R.F. Germania. În această perioadă am completat bibliografia de specialitate cu alte lucrări și materiale documentare necesare temei „*Moldova și Țara Românească în cadrul politicii habsburgice antiotomane (1526—1594)*”, obținute în primul rând prin biroul de schimb al bibliotecii Institutului de istorie europeană din Mainz.

Printre lucrările interesante citite, volumul de documente editat de A.K. Muffat la München în 1857, „*Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johann von Ungarn*”, în care este menționat foarte clar rolul Moldovei și al lui Petru Rareș în lupta dusă pentru tronul Ungariei de

Ioan Zapolya și Ferdinand I de Habsburg sau articolul lui Joseph Rohrmoser referitor la aceeași temă și intitulat „*Diplomatische Verhandlungen zwischen Ferdinand I und Johann Zapolya*”; în legătură cu continuarea luptei dintre Habsburgi și otomani pentru stăpânirea Ungariei și Transilvaniei după 1541, activitatea cardinalului Martinuzzi în această direcție, încercarea menținerii țărilor române de partea lui Ferdinand lucrarea lui J. H. Schwicker, „*Martinuzzi und die Reformation in Ungarn und Siebenbürgen*”; pentru problema raporturilor diplomatice dintre turci și lumea europeană și a rolului jucat de diverși ambasadori, lucrarea lui G. Zeller, apărută la Paris în 1889 purtând titlul „*La diplomatie française vers le milieu du XVIe siècle d'après la correspondance du Guillaume Pellicier (1539—1542)*” ca și noua ediție a însemnărilor lui Ogier Chiselin de Busbecq, „*Omnia quae extant opera*” (retipărită în 1968 de Rudolf Neckj la Graz), una din cele mai interesante și mult folosite descrieri a Imperiului Otoman, etc.

Tot pentru întregirea materialului documentar am efectuat o călătorie de studii la Viena în perioada 4—24 noiembrie 1975 lucrând la biblioteca națională austriacă și la arhivele statului. Biblioteca foarte bine organizată are catalogul tipăriturilor adus la zi începând cu anul 1501; în felul acesta am reușit să parcurg cea mai mare parte a listei de lucrări pe care o întocmisem în țară și pe care nu reușisem s-o rezolv în timpul șederii la Mainz. În sala de lectură la îndemina cititorilor se află un număr foarte mare de volume de documente, dicționare, enciclopedii, lucrări de specialitate pentru cele mai diverse științe.

La toate bibliotecile, institutele de cercetare, arhive, universități, se află mașini xerox unde fără nici o dificultate, contra unei foarte mici sume de bani se pot face copii, mijloc care ușurează substanțial munca de cercetare.

În timpul deplasării de la Viena am avut mai multe discuții cu dr. Manfred Stoy de la Institutul de istorie a Europei răsăritene care și-a susținut teza de doctorat cu o problemă de istorie românească și ale cărei preocupări generale converg în această direcție.

Ca și în precedenta călătorie, am participat la colocviul doctoranzilor condus de prof. dr. H. Weber în cadrul facultății de istorie a Universității din Mainz. Aceste ședințe de lucru, foarte interesante ținute odată la două săptămâni permit prin discuțiile care se poartă un larg schimb de păreri asupra diverselor probleme și epoci ale istoriei europene și universale. De asemenea o formă interesantă de colaborare și dezvoltare științifică o constituiau întâlnirile săptămânale dintre bursierii institutului și conducerea acestuia (director, prof. dr. K.O. v. Aretin și asistenții dr. H. J. Schröder și C. Scharf), întâlniri la care se iau în discuție ori lucrări nou apărute sau stadiul cercetărilor efectuate de fiecare bursier și problemele mai dificile care se desprind din temele în lucru. Totodată lunar în Institutul de istorie europeană din Mainz au loc comunicări ale cercetătorilor universității din acest oraș, alte centre universitare sau din străinătate la care participă și bursierii institutului, comunicări urmate de discuții foarte interesante.

În cadrul uneia din întâlnirile săptămânale am ținut o comunicare asupra rezultatului activității mele de cercetare în timpul celor șase luni cât a totalizat bursa. Încă o dată am constatat interesul cercetătorilor germani pentru problemele istoriei României și dorința pentru o colaborare științifică cât mai strânsă.

În timpul acestor trei luni am mai vizitat orașele Koblenz, Bonn, Köln, Hamburg și Lübeck.

La plecare, conducerea Institutului de istorie din Mainz exprimându-și încă o dată mulțumirea pentru activitatea desfășurată de cercetătorii români care au beneficiat de această bursă și-au manifestat dorința pentru dezvoltarea și întărirea colaborării științifice și de cercetare cu Institutul de istorie „N. Iorga”.

Ștefana Simionescu-Dăscălescu

D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 359 p.

Problema agrară a ocupat — precum se știe — un loc de prim plan în istoria modernă și contemporană a României. Corespunzător acestui fapt, istoriografia românească din anii de după Eliberare i-a acordat o atenție majoră, concretizată într-o suită impresionantă de studii și lucrări. Privite global, ele s-au constituit cu timpul într-o abordare sistematică a problemei agrare, a principalelor ei momente, de-a lungul unei perioade ce începe cu 1848 și merge până la reforma agrară din 1945.

În această succesiune de preocupări se înscrie și lucrarea lui Dumitru Șandru, tratând despre „Reforma agrară din 1921 în România”¹.

Cunoscut specialiștilor printr-o serie de studii publicate în ultimii ani în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, în „Analele Universității Alexandru Ioan Cuza”, în revista „Studii”, în „Terra nostra” (vol. II, 1971; vol. III, 1973) etc. — toate consacrate unor probleme ale dezvoltării agriculturii românești și relațiilor agrare între cele două războaie mondiale — autorul ne oferă acum monografia reformei agrare din 1921, pentru elaborarea căreia studiile lui anterioare au constituit, vădit, o amplă pregătire a „instrumentelor”.

Una dintre notele distinctive ale monogramei lui D. Șandru o constituie documentarea exemplară, cuprinzătoare, tinzând, am zice, spre limita de sus a capacității de documentare a unui cercetător care lucrează nu în echipă, ci singur.

Sînt, astfel, puse larg în valoare, cele două mari fonduri din Arhivele Statului București (A.S.B.): fondul „Reforma agrară din 1921” și fondul „Comitetului agrar”, precum și alte 11 fonduri din aceeași arhivă; sînt utilizate informații din alte 7 arhive centrale (inclusiv Biblioteca Centrală de Stat și Biblioteca Academiei), precum și din 23 de arhive locale, judicios repartizate în teritoriu (pe regiuni

istorice: 7 din Moldova, 7 din Muntenia, Oltenia, Dobrogea, 9 din Transilvania și Banat), astfel ca imaginea asupra aplicării pe teren a reformei în tot cuprinsul țării să fie cât mai edificatoare.

De altfel, preocuparea de a reflecta corespunzător situația din toate regiunile țării este susținută sistematic în întreaga lucrare.

Se folosesc, evident, presa (centrală și locală), documentele P.C.R., dezbaterile corporilor legiuitoare, legislația, mergîndu-se în genere, la sursele de mîna întii.

Literatura consacrată reformei agrare din 1921 de autorii dinainte de 23 august 1944 ridică — prin vastitate, prin gradul diferit de profunzime și de competență al autorilor, ca și prin varietatea pozițiilor pe care se situau — problema unei selecții, pe care autorul o realizează, în genere, cu discernămintul critic necesar. Pe de altă parte, așa cum subliniază D. Șandru, „apelul la materiale din arhive a rămas, aproape în mod constant, în afara preocupărilor și chiar a practicii istoricilor burghezi ai problemei agrare din perioada interbelică” (p. 6), motiv pentru care ei s-au rezumat adeseori „la punerea în circulație a datelor oficiale ale vremii” (p. 6).

În aceste condiții, autorul abordează problema cu dorința vizibilă de a supune verificării proprii tot ce s-a afirmat anterior despre reformă, de a pătrunde dincolo de formulele încetățenite, de a le valida, nuanța sau respinge (dacă nu rezistă confruntării cu noile surse aduse în circuitul științific).

În partea introductivă a lucrării autorul se raportează, de asemenea, la literatura științifică datorată cercetătorilor marxiști ai problemei agrare, subliniind cele mai importante contribuții și arătînd că lucrarea sa „pornind de la rezultatele obținute prin cercetările anterioare de istorici, își propune să le aprofundeze” (p. 15). Și trebuie spus, încă de la început, că autorul lucrării recenzate reușește nu numai atât.

Lucrarea cuprinde, în afară de introducere, trei capitole care se referă, în ordine, la legiferarea reformei, la aplicarea și la urmările ei.

¹ Lucrarea constituie nr. XLIII din „Biblioteca istorică” și apare sub egida Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”-Iași al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

Un scurt capitol de „concluzii” fixează principalele constatări ale cercetării întreprinse.

În primul capitol, intitulat „Legiferarea reformei agrare din 1921”, autorul se oprește mai întâi asupra stadiului problemei agrare din România înainte de legiferarea reformei. Este analizată aici, în contextul politic corespunzător, îndeosebi: structura proprietății funciare în diversele provincii istorice ale țării, reliefându-se caracterul anacronic al acestei structuri și a sistemului de relații agrare bazat pe ea. Rezultă astfel cu claritate că mersul inexorabil al progresului istoric a impus la un moment dat, cu forța necesității obiective, profunda modificare a acestui sistem de relații.

Autorul se oprește pe scurt, dar concludent, și la evoluția politică ce a condus, după marea răscoală din 1907, la conturarea treptată a ideii că este necesară o nouă reformă agrară, idee exprimată cu claritate — deși nu cu amploarea pe care cursul evenimentelor i-au impus-o abia mai târziu — în 1913 de Partidul Liberal. Se examinează, de asemenea, atitudinea partidului politic al proletariatului, precum și a celorlalte partide față de problema agrară și, în particular, față de problema unei noi împroprietări.

Un substanțial paragraf în care se folosesc și date inedite, dar mai ales edite, urmărește apoi etapele legiferării reformei agrare atât în vechea Românie, cât și în provinciile istorice care în 1918 se uniseră cu țara.

Folosind în primul capitol ca punct de plecare rezultatele cercetărilor anterioare, în special ale lucrării colective *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, (București, Edit. politică, 1967), D. Sandru aduce și un plus de informație, mai ales cu privire la Transilvania. Se constată, de asemenea, străduința autorului spre o cât mai bună prezentare sistematică pe provincii istorice a mersului procesului de legiferare al reformei din 1921. Reține atenția, între altele, ideea că prin însuși modul cum au fost întocmite, ca și prin unele modificări ce li s-au adus mai târziu, legile de reformă agrară au lăsat posibilități pentru încălcarea lor în procesul aplicării — însăși elaborarea legilor fiind, în ultimă analiză, rezultatul unui compromis între diferitele grupări ale cercurilor conducătoare — precum și ideea că sub raportul strategiei politice a claselor dominante reforma și-a atins, în ciuda neajunsurilor, țelul de a îndepărta, pentru o vreme, mișcarea țărănească de mișcarea muncitorească.

Semnălăm aici și unele păreri ce s-ar fi cerut mai atent formulate, precum și unele erori. Astfel, la p. 62 este explicat dreptul statului de a-și păstra rezerve din pământurile expropriate prin „grija legiuitorului pentru producția agricolă”. Credem că

această explicație trebuie întîmpinată cu... rezerve, că trebuie dată o explicație mai complexă, îndeosebi în lumina utilizării și „manipulărilor” la care au fost supuse ulterior, în destule cazuri, aceste rezerve. La p. 20, al. 3, izlaurile deținute de țărani (30,5%) și cele deținute de marii proprietari cu peste 100 ha (69,5%) dau în total 100%. Dar aceasta ridică întrebarea dacă proprietarii care aveau, să zicem, între 50 și 100 ha nu posedau și ei izlauri, sau pînă unde se întinde categoria „țărani”? În fapt, eroarea nu este a autorului, ci a sursei citate, dar care putea fi observată și, eventual, îndreptată. O eroare de tipar este cea de la p. 28, r. 7, unde trebuie să fie vorba de „tranziția la munca bazată pe sistemul capitalist”, și nu „de la”, ca și cea de la p. 37, al. 1 (de jos), unde, pentru 1913, este vorba de I.I.C. Brătianu (și nu de I.C. Brătianu). Aceste mici erori — care riscă însă, necorectate, să devină de fond — puteau fi evitate în procesul corecturii.

Capitolul II, intitulat „Aplicarea reformei agrare”, este cel mai întins din lucrare (172 p.) și, totodată, partea ei cea mai rezistentă, mai bine realizată și mai originală. În fapt, dacă monografia lui D. Sandru va deveni o carte de referință — ceea ce nu este greu de prevăzut — împrejurarea se va datoră în primul rînd acestui capitol II.

În cuprinsul capitolului se tratează pentru prima dată în literatura noastră istorică, cu amploare și profunzime, pe baza unui uriaș material documentar, în cea mai mare parte inedit, complicatul proces al aplicării pe teren a reformei agrare din 1921. Orice altă observație, fie ea oricît de critică, se situează pe plan secundar în raport cu această realizare de valoare deosebită.

Autorul examinează pe rînd „activitatea instanțelor reformei agrare, exproprierea, împroprietărirea, chestiunea pășunilor și pădurilor comunale, sarcinile impuse țăranilor în contul pămîntului primit și ritmul de aplicare al reformei, cu toate particularitățile lor izvorîte din traducerea în fapt a legilor de expropriere și împroprietărire” (p. 15).

Fiecăreia dintre cele șapte probleme menționate mai sus li este consacrat cîte un paragraf distinct. Examinarea fiecăreia dintre ele scoate la iveală, din unghiuri specifice, mecanismul desfășurării reformei, marea ei însemnătate pentru evoluția economică și social-politică a României interbelice, fiecare dintre ele ilustrează concret, la obiect, acuta ciocnire de interese căreia i-a dat naștere reforma, în primul rînd între moșieri și țărani, evidențiază complet și peremptoriu funcționarea intimă a ceea ce numim, de obicei, caracterul de clasă al reformei, caracter prezent în toate etapele, fazele, procesele sau momentele ei episodice, inclusiv în organi-

zarca și funcționarea sistemului instituțional chemat nemijlocit să aplice reforma pe teren.

Nu considerăm necesar — și nici posibil, în spațiul obișnuit al unci recenzii — să trecem în revistă problemele abordate de autor în cuprinsul acestui capitol. Menționăm însă că tratarea lor poartă același caracter sistematic și riguros, vădește preocuparea de a elucida toate problemele majore ale temei, de a prinde în reflectorul analizei toate regiunile țării. Întreaga expunere converge spre concluzia că, în pofida marii sale însemnătăți, a reducerii importante înregistrate de marea proprietate moșierească, reforma n-a înlăturat această proprietate și rămășițele feudale legate de ea, nu i-a înzestrat pe țărani cu pământ suficient pentru ca ei să fie independenți economic, iar statul n-a sprijinit eficient pe țărani împotriva proprietății, din care cauze agricultura României a progresat lent.

Reține atenția și soluția adoptată de autor pentru prezentarea mișcării țărănești legate de reforma din 1921. Această mișcare este tratată în strinsă legătură cu fiecare din problemele ce fac obiectul celor 7 paragrafe. De pildă, la paragraful A, intitulat „Organele de expropriere și împotriva proprietății. Componenta și procedura lor”, se tratează conflictele generate de abaterile diverselor verigi ale aparatului reformei de la spiritul sau prevederile legilor de reformă agrară, de afacerismul sau corupția unora dintre ele etc.

Această soluție are însă nu numai meritul unei tratări „organice”, cum spune autorul, ci și inconvenient. Și unul dintre ele ni se pare acela că, în modul acesta, lupta țărănească este tratată — inevitabil — *ilustrativ*, în legătură cu unul sau altul din aspectele luate în discuție, și nu în toată amploarea variatelor și numeroaselor sale manifestări. Este probabil că în felul acesta o parte din materialul acumulat de autor în legătură cu mișcările țărănești va trebui să-și caute un alt mod de valorificare.

Ca observații mai mărunte: ni se pare incompletă expresia conform căreia cutare fapt sau acțiune „crea o puternică stare de spirit în localitate” (p. 141) sau provoca „creșterea stării de spirit a țăranilor” (p. 152). Trebuie, în ambele cazuri, o determinare: ce fel de stare de spirit. Dintre erorile de tipar se cer semnalate cea de la p. 217, r. 3, unde procentul este 5% (nu 50%); la p. 233 lipsește trimiterea 145, iar la p. 252 (ca și la p. 277, nota 139) autorul la care se face trimiterea pentru „Enciclopedia României” vol. III, p. 305 este nu Gh. Ionescu-Sisești, ci I. C. Vasiliu.

Capitolul III din lucrare se referă la „Urmările reformei agrare”, examinând succesiv modificările provocate de ea, în structura

proprietății, în regimul de muncă, în producția agricolă și sub aspectul rentabilității agriculturii. În toate aceste direcții autorul realizează o sinteză cuprinzătoare a aspectelor pe care și-a propus să le dezbătă atît pe bază de material inedit, cît, mai ales, pe baza consultării unci vaste literaturi (în special din epocă, și mai puțin ulterioară). Cu toate acestea, capitolul ni se pare mai puțin realizat decît precedentele două, mai ales paragraful ce tratează despre rentabilitate și implicațiile ei asupra nivelului de trai al țărănimii.

Una din cauzele acestei reușite mai puțin complete o vedem în faptul că autorul nu ia în considerare unii factori conjuncturali fiind atît de cadrul intern, cît și mai ales de cel internațional. Un asemenea factor l-a constituit criza agrară ce s-a manifestat în România după 1928 și pînă la al doilea război mondial. Deși o menționează (dar abia la p. 324, adică la 70 de pagini după debutul capitolului), autorul nu pare s-o distingă de criza sistemului agrar (sau: a sistemului de relații agrare) din agricultura României. Ori, la data elaborării lucrării lui D. Sandru, Simion Pop — din care se citează adesea — elucidasese deja această chestiune.

Criza agrară a tras o linie despărțitoare clară între perioada care merge pînă în 1929 și perioada următoare care ține pînă la declanșarea celui de al doilea război mondial. Scăderea de mari proporții a prețurilor agricole, prezentă și după ce restul domeniilor economice au ieșit din criza ciclică de supraproducție dintre 1929—1933, a schimbat radical condițiile dezvoltării agriculturii, a pus acut problema costurilor de producție, a capacității de cumpărare a maselor țărănești, a obligațiilor lor față de stat și de capitalul bancar etc., explicînd evoluția specifică, diferită de cea anterioară lui 1929, a numeroși indicatori ai dezvoltării economice, inclusiv și, mai ales, ai dezvoltării agriculturii. „Erodarea” rezultatelor reformei agrare din 1921, care se manifestă acum tot mai pronunțat, este și ea în directă și strinsă legătură cu acest fenomen de criză agrară. La paginile 266, 269, 308, 314, 335, 336, 338, 346, 347 erorile de apreciere făcute — după opinia noastră — de autor, au la bază neînțelegerea crizei agrare ca fenomen distinct și de importanță majoră.

Semnălm, în subsidiar, și utilizarea inadecvată a termenilor de *exploatare mică* (la p. 287 este vorba de „mici exploatari”, dar capitaliste, ținînd cont că utilizează, adică exploatează „muncitori salariați”, în timp ce la p. 305 același termen e folosit în sensul de exploatare mărunte, țărănești) sau de *gospodărie țărănească* în opoziție cu „cele mari și mijlocii” (p. 337), din care cauză nu se știe

plină unde ține gospodăria țărănească (care putea fi, atunci, săracă, mijloacă sau chia-bură) și ce înseamnă, în acest caz, cele „mijlocii” cu care este pusă în opoziție. Cazuri în care termenul „gospodărie mijlocie” este folosit în sens oscilant sau nedefinit se mai întâlnesc în lucrare.

Trebuie însă spus, pentru a nu altera justețea imaginii de ansamblu, că în rest D. Sandru utilizează, în genere, adecvat și cu destulă înțelegere intimă terminologia și procesele economice.

În concluzie, apariția monografiei *Reforma agrară din 1921 în România*, îndelung elaborată și exemplar documentată, abordind cu precizie și metodic marea majoritate a problemelor pe care le tratează, prezentând pentru prima oară, în toată complexitatea chestiunea aplicării pe teren a reformei, constituie un test concludent al înzestrării științifice a autorului ei și, totodată, după opinia noastră, un eveniment editorial.

Vasil Bozga

VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 270 p., Colecția Bibliotheca Historica Romaniae, 52 (7).

De mult timp este așteptată în istoriografia românească elaborarea unei sinteze consacrată agriculturii din țările române în evul mediu. Greutatea nu constă în faptul că n-ar exista specialiști care să se preocupe de această problemă, pentru că apariția numeroaselor note, articole, studii și culegeri de documente privind multiplele aspecte ale acesteia sînt o dovadă peremptorie că sînt preocupări în această direcție. Mai mult chiar în cele câteva sinteze privind istoria României, apărute în ultimul deceniu, se găsesc suficiente dovezi, care atestă că în linii mari au fost schițate acele elemente de bază, care tratate mai pe larg ne pot da o imagine asupra stadiului cultivării cerealelor pe teritoriul patriei noastre într-o anumită epocă istorică cum ar fi evul mediu. La aceste lucrări se poate face chiar observația că autorii lor au fost atrași mai mult de studierea relațiilor sociale în agricultură — așa numita problemă a relațiilor agrare — în dauna analizei care se impunea cultivării cerealelor. Rezultă așadar că greutatea elaborării sintezei mai sus menționate constă mai curînd în faptul că plină în prezent n-au fost alcătuite acele monografii temeinice în care să fie analizate principalele aspecte ale acestei probleme și anume: pămîntul de cultură și gradul lui de fertilitate, măsurile pentru sporirea suprafeței cultivate și a fertilității solului, uneltele agricole, forța de tracțiune în muncile agricole, categoriile de cereale cultivate, sistemul de cultură folosit, specificul lucrărilor agricole și succesiunea firească a acestora, producția de cereale raportată la unitatea de măsură (în sistemul metric), sistemul de depozitare al cerealelor etc. O astfel de monografie ar răspunde și la întrebarea: care era nivelul tehnic al cultivării cerealelor în țările române din evul mediu?

Pornind de aici s-ar putea avea și imaginea de ansamblu — mult dorită de istorici privind gospodăria țărănească din această epocă istorică, binelînțeles cunoscînd nu numai tipul relațiilor agrare dar și circulația cerealelor pe piața internă și externă.

Monografia de față, pe care o recenzăm, răspunde în mare parte la exigențele care se impun în lucrările privind cultivarea cerealelor în țările române în evul mediu. Rod al unor cercetări îndelungate ea are calitatea de a arăta în același timp nu numai importanța culturii cerealelor în producția de bunuri materiale, dar și vechimea ei în economia gospodăriei țărănești. O privire generală asupra structurii ei și a mijloacelor de informare utilizate ne permite să afirmăm că autorul a ales un plan larg de studiere a problemei și a folosit izvoare cît mai felurite, ca de ex. materiale arheologice, lingvistice, etnografice, iconografice etc.

Pentru o lucrare consacrată exclusiv tehnicii producției de cereale în Țara Românească și Moldova plină în secolul al XVIII-lea s-ar fi convenit ca autorul să abordeze această problemă în tiparul strict care i-l impunea însuși titlul ales. Dar necesitatea explicării ansamblului factorilor care au determinat din punct de vedere istoric nivelul tehnic al agriculturii din cele două țări românești l-a obligat pe acesta să acorde o atenție deosebită atît condițiilor fizico-geografice și forței de muncă cît și utilajului agricol și categoriilor de cereale cultivate. Mai mult, toate aceste cercetări sînt precedate de un capitol special consacrat prezentării în mod critic, istoriografiei privind tehnica și producția de cereale pe teritoriul României — adică nu numai în Țara Românească și Moldova dar și în Transilvania și în celelalte provincii.

Trebuie remarcat de la început faptul că o analiză asupra istoriografiei privind agricultura din țara noastră în trecut nu a fost o sarcină prea ușoară pentru autor, ținând seamă că aceste cercetări au fost făcute nu numai de către istorici dar și de agronomi, lingviști, etnografi, sociologi, arheologi pe e e o parte iar pe de alta că ele au început în urmă cu mai bine de două secole. Analiza lor îl face pe autor, în ciuda unor afirmații ale unor istorici străini, potrivit cărora unii termeni privind uneltele agricole sau muncile agricole ar fi de origine slavă — să ajungă la constatarea că agricultura a fost întotdeauna o ocupație de bază a poporului român din cele mai vechi timpuri și că în decurs de câteva milenii ea a fost transmisă din generație în generație, că ea este unul din argumentele temeinice care sprijină continuitatea poporului român în spațiul carpațo-dunărean dar și a unității acestuia de vreme ce de ambele versanturi ale Carpaților se întâlnesc aceleași unelte, același tip de cereale, același sistem de cultură etc.

Cum era și de așteptat V. Neamțu a acordat o atenție specială condițiilor fizico-geografice și populației (cap. II). Spre deosebire de alți istorici, în prezenta lucrare autorul se referă la întregul teritoriu al României, deși titlul monografiei de față i-ar fi impus o îngustare a limitelor geografice supuse analizei. Care este motivul care l-a determinat pe acesta să procedeze astfel? Ar fi numai o explicație și anume aceea că în această parte a lucrării introduce elemente de istorie comparată, în sensul că analizând condițiile fizico-geografice din Țara Românească și Moldova le compară tot timpul cu cele din Transilvania, din Dobrogea, din Banat, din Bucovina etc. Din acest punct de vedere autorul utilizează în lucrarea sa una din metodele de cercetare modernă care se impune unei lucrări științifice elaborată la nivelul istoriografiei contemporane. Analiza condițiilor fizico-geografice se face de cele mai multe ori pe baza mărturiilor contemporanilor din evul mediu și în special pe ale călătorilor străini care au trecut prin țara noastră încă din cele mai vechi timpuri. Cunoașterea lor are calitatea că ne permite să observăm de-a lungul secolelor modificările suferite de peisajul vegetal ca de ex. reducerea treptată a suprafeței pădurilor pentru a se face loc locurilor de cultura cerealelor, abaterrea unor cursuri de apă, restringerea suprafețelor pășunilor. Poate că în această parte a lucrării ar fi trebuit să se arate — stabilind chiar anumite procente — în ce măsură terenul ocupat de păduri a cedat locul câmpului de cultură a cerealelor. În felul acesta s-ar fi putut determina și

ritmul de creștere al suprafeței destinate agriculturii.

În privința populației autorul arată și sporul demografic în comuna primitivă, în evul mediu și în special în Transilvania. Pe baza unor lucrări recent apărute sedau și cifre estimative ale acesteia. Totuși nu sintem de acord că populația Țării Românești ar fi scăzut, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu peste 200 000 locuitori chiar ținând seamă de anumite condiții istorice deosebite. Izvorul folosit nu este suficient de bine interpretat și de aceea se ajunge la o astfel de exagerare. De asemenea o exagerare este și afirmația potrivit căreia în secolul al XVII-lea s-ar constata în Țara Românească și Moldova un declin economic și demografic. Ea este rezultanta netemeinică documentări a autorului privind evoluția populației din cele două țări românești în evul mediu. Dealtfel subsolul mult prea sărac din această parte a lucrării este concludent.

Desigur că pentru a cunoaște producția de cereale și nivelul ei tehnic este necesar să fie cunoscute uneltele agricole utilizate de țăranii din Țara Românească și Moldova până în secolul al XVIII-lea. În acest capitol (III) analiza autorului are un caracter strict tehnic, iar cercetările sale depășesc din nou limitele cronologice și chiar pe cele geografice din titlul lucrării. Uneltele agricole pe care le studiază sînt sistematic prezentate unele sînt pentru arat, altele pentru prășit, altele pentru recoltat, altele pentru treierat și în fine pentru depozitat. Dar nu numai atât, în acest capitol sînt incluse și cercetările privind animalele de tracțiune, uneltele agricole și mijloacele de transport a cerealelor.

Cunoscînd preferința autorului de a face o analiză adîncă asupra diferitelor aspecte ale problemei și de data aceasta constatăm prezența unor elemente de istorie comparată. V. Neamțu ne descrie cu multă competență diferitele unelte utilizate în cultura cerealelor în Țara Românească și Moldova în evul mediu, comparîndu-le cu cele atestate în celelalte provincii românești și în alte părți ale Europei și chiar în Orientul mijlociu. Mai mult, caută să stabilească și modificările pe care uneltele aduse din alte părți în țara noastră le-au suferit în condițiile solului și climatului total diferit de locul lor de origină. Nu lipsesc însă nici acele concluzii potrivit cărora multe din uneltele agricole provin de la geto-daci cum ar fi brăzdarul cu mlner iar altele cum ar fi brăzdarul simetric și asimetric din epoca romană. Cercetările sale privind acest tip de unelte îi permit să considere apariția brăzdarului asimetric în secolul al X-lea drept „un progres economic și social pe teritoriul României” probabil ținînd seamă de randamentul obținut cu acesta. În privința cuțitului de plug aria acestuia de răspîndire este stabilită

numai pe teritoriul Moldovei și Țării Românești.

Investigațiile autorului nu privesc numai utilajul agricol în sine, ci și proveniența lui. Din acest punct de vedere documentele publicate până acum îi permit acestuia să stabilească unde și când au fost confecționate uneltele de către meșteșugari localnici. Pe baza știrilor procurate de bogata literatură de specialitate V. Neamțu arată și cum în tot evul mediu multe din uneltele agricole folosite de țărani din Țara Românească și Moldova erau aduse din Transilvania. În privința fierului folosit de meșteșugari la confecționarea uneltelor acesta nu numai că provenea din Transilvania, dar era exportat la sud și est de Carpați în cantități destul de mari. Aici autorul ar fi putut să sublinieze acest fapt ca fiind un aspect al schimbului de mărfuri dintre cele trei țări românești în evul mediu, ca o dovadă a permanentelor legături economice pe care poporul român le-a avut indiferent că se afla deoparte și de alta a arcului Carpaților în state feudale de sine stătătoare.

Analiza uneltelor pentru arat îl determină pe autor să stabilească o amănunțită clasificare a acestora. Așa de pildă araturile folosite pe întregul teritoriu al României au fost în antichitate și în evul mediu cu și fără plazuri, cele cu plazuri fiind bilaterale sau trilaterale sau patrulaterale. În lucrarea de față care reprezintă o contribuție de istorie economică o astfel de analiză atât de amănunțită nu este surprinzătoare. Surprinzătoare sînt însă detaliile atât de multe pe care le sesizează autorul la fiecare tip de aratru în parte înclt la un moment dat cercetarea în sine a lui V. Neamțu reflectă un puternic caracter etnografic. De aceea din loc în loc în text se întîlnesc hărți care indică răspîndirea uneltelor de arat în Europa, schițe care arată profilul arăturii făcută cu un aratru fără plaz (rimoc), reproduceri de pe unele sculpturi în piatră sau de pe picturile unor mînăstiri înfățișînd folosirea araturii în muncile agricole în antichitate ca și în evul mediu. În această parte a lucrării autorul recurge chiar și la unele informații din domeniul astronomiei populare pentru a ne demonstra originile araturii fără plaz, în fine schițe sau imagini ale pieselor existente în muzeele de etnografie din țara noastră dar și din alte țări.

La aceeași amplă analiză este supus plugul ca unealtă de arat. Relativ la acesta, clasificarea stabilită de autor atestă existența plugului cu cormană fixă și brăzdar asimetric, trilateral și patrulateral precum și a plugului cu cormană schimbătoare și brăzdar simetric patrulateral. La rîndul lor fiecare din aceste categorii cunosc mai multe tipuri de ex. cu grindee scurte (pluguri oscilante, pluguri cu patine, pluguri cu o singură roată, pluguri cu cotingi) cu grindee lungi, cu grindee scurte

și roți etc. Această gamă densă de tipuri de pluguri este justificată de autor prin faptul că țările române au reprezentat în această lungă epocă istorică o zonă de interferență a diferitelor tipuri și variante de aratruri și pluguri. În ceea ce privește prezența pînă tîrziu către sfîrșitul evului mediu a araturilor ar fi o dovadă a puternicelor legături cu lumea mediteraneană. După părerea noastră această ultimă concluzie s-ar putea interpreta și în sensul că araturile fiind mai puțin costisitoare decît plugurile au fost preferate de populația mai săracă. Dealtfel în inventarul gospodăriilor boierești și mînăstirești se constată chiar în secolul al XVIII-lea un număr redus de pluguri.

Era firesc ca vorbindu-se despre pluguri să se stabilească și forța de tracțiune. Acestui aspect al problemei i se acordă un subcapitol alcătuit din păcate prea scurt ca întindere, iar nivelul informației autorului se oprește la studiile și articolele apărute în ultimile decenii. Ar fi fost totuși util să se indice și un material documentar edit dacă nu inedit, ar fi fost interesant să se stabilească pe bază de calcule, randamentul unui plug tras de o singură pereche de boi, de două perechi pînă la patru perechi de boi. Bineînțeles ținîndu-se seama de calitatea solului pe regiuni. De asemenea ar fi fost de dorit ca cititorul să afle în lucrarea de față care era frecvența acestora în gospodăria țărănească (de fapt unii țărani neavîndu-le le împrumută), mînăstirească și boierească, pentru că unele indicații sporadice comunicate de autor în acest sens nu sînt destul de grăitoare pentru a avea o imagine de ansamblu asupra nivelului tehnicii în producția de cereale din cele două țări românești în evul mediu.

O grijă deosebită acordă V. Neamțu și acelor unelte agricole cu ajutorul cărora țărani din evul mediu desăvîrșesc lucrarea pămîntului după însămințatul cerealelor (grapa, șapa). Și de data aceasta incursiunile în antichitatea romană și în tehnica agrară a altor popoare europene abundă în lucrare alături de explicațiile cu caracter etnografic. Relativ la șapă se procedează chiar la o clasificare cele cu manșoane deschise sau cele cu urechi în care se fixează cozi. Atestarea lor documentară, sîracă dealtfel, este completată cu materialul rezultat din săpăturile arheologice precum și cu acele referiri iconografice care se mai găsesc astăzi în picturile murale ale unor mînăstiri sau pe pietrele tombale. Nici de data aceasta nu se dau indicații dacă sînt atestate în gospodăriile țărănești, boierești și mînăstirești din această vreme și nici nu se fac referiri la proveniența lor.

Tot așa în prezentarea uneltelor de recoltat (secera, coasa), de treerat (îmlăciul, tăvălugul, cremenea de treerat) și pentru depozitarea cerealelor (hîrlețul) autorul urmează

același procedeu, din care cauză abundă materialul cu caracter etnografic, clasificarea diferitelor tipuri și incursiunile în antichitate. Din nou revenind asupra metodei sale de cercetare încercăm să găsim o explicație și anume că diversitatea tipurilor de unelte agricole întâlnite pe teritoriul României din antichitate până la sfârșitul secolului al XVII-lea este o dovadă a evoluției pe plan local a acestora într-o lungă epocă istorică în condițiile unui climat diferit și a unui sol cu particularitățile lui. Totuși ne gândim dacă n-ar fi fost tot atât de util ca autorul să fi insistat cu aceeași perseverență asupra randamentului acestor unelte mai ales că însuși el este convins că mai ales în evul mediu aceste unelte și-au sporit capacitatea de producție, probabil de la o perioadă la alta.

În ultima parte a lucrării se trece de la prezentarea categoriilor de unelte la categoriile de cereale cultivate în țara noastră și la muncile agricole. Oricine este întrebat azi ce cereale se cultivau în trecut în țara noastră va răspunde fără ezitare: grul, porumbul, secara, meiul, orzul, ovăzul, etc dar în cercetarea sa autorul nu se mulțumește numai a arăta cum sînt reflectate ele în izvoarele istorice cercetate ci face o selecție a acestora, mai întâi asupra priorității lor. În acest sens el caută să răspundă la întrebarea: care sînt cele mai vechi cereale cultivate la noi, care sînt varietățile din fiecare tip, care sînt cauzele pentru care unele cedează din prioritate într-o anumită perioadă istorică. Pentru V. Neamțu grul este atestat documentar din epipaleolitic la noi, iar existența grului de primăvară concomitent cu cel de toamnă este pentru el o dovadă a practicării de către țărani a sistemului bienal de cultură la sud și est de Carpați. Nu lipsesc nici acele considerente asupra calității nutritive diferite pe care o cunosc cele două tipuri de grul. Totuși două afirmații mai interesante ne-au reținut atenția și anume că până în secolul al XVI-lea grul a constituit alimentul de bază pentru țărănimea din țările române și că din a doua jumătate a acestui secol reducerea suprafețelor cultivate cu grul în folosul celor cultivate cu mei, adăugăm noi, trebuie privită ca o „reacție împotriva intensificării exploatării otomane”. A doua afirmație credem că ar trebui ușor modificată și anume că recolta de grul n-a mai fost destinată și consumului pe plan intern ca până atunci, ci a cunoscut mai ales calea exportului către Constantinopol. Dealtfel afirmațiile autorului privind cultura și consumul meiului în țara noastră înainte de secolul al XVIII-lea converg către concluzia noastră. Cit privește orzul credem că el poate ocupa locul următor după mei și grul, nu înaintea meiului.

O discuție mai largă face V. Neamțu asupra porumbului; dealtfel istoricii și economiștii

s-au oprit în cercetările lor de pînă acum mai mult asupra acestei cereale decît asupra celorlalte. Asupra datei cînd cultura porumbului a fost introdusă la noi autorul este de acord cu alți cercetători, că sfârșitul secolului al XVII-lea ar fi data acceptabilă. Totuși, cum am mai afirmat-o și cu alt prilej, credem că porumbul trebuie să fi fost cultivat cu cîteva decenii mai înainte și iată de ce. Mai întâi că afirmația lui Mihai Cantacuzino banul nu este atât de sigură, cum s-a dovedit nici o alta potrivit căreia pe vremea lui Șerban Cantacuzino s-ar fi înființat prima academie domnească în Țara Românească. Relativ la indicația lui Ion Neculce că pe timpul lui Constantin Duca s-ar fi introdus taxa pentru cultivatorii de porumb din Moldova, aceasta nu este o dovadă că atunci s-a și introdus prima dată cultura acestei cereale la est de Carpați. Măsura domnească a fost luată, credem, abia după ce se constatare o vreme destul de lungă de cîteva decenii că cultura acestei cereale este rentabilă pentru gospodăria țărănească timp în care țărani s-au prevalat de o adevărată evaziune fiscală. Desigur că la început cînd s-a cultivat primul pogon cu porumb nimeni nu-și putea închipui valoarea nutritivă a acestei plante, mai mare ca a meiului într-o vreme cînd meiul intrase de mult în alimentația țărănimii din țara noastră. Dealtfel taxa pentru pogonul de porumb cultivat a fost introdusă după ce cultivarea acestei plante s-a extins mult de tot.

Desigur că pentru a cunoaște tehnica cultivării cerealelor o atenție cit de cit trebuie acordată și muncilor agricole! Menționarea lor în documente în general este săracă, iar asupra lor au insistat pînă acum mai ales etnografii! Ici și colo se mai pot întâlni unele indicații prin cronicile medievale. Totuși în privința stabilirii suprafețelor agricole și mai ales a evoluției lor cercetările încă sînt la început și în lucrarea de față nici nu era de așteptat să existe ceva inedit deoarece pentru o cercetare temeinică ar fi fost nevoie să avem informații precise (cartografice în special) asupra peisajului vegetal din țara noastră de-a lungul timpului.

Lucrările agricole sînt legate nemijlocit de sistemul de cultură folosit și de aceea și într-unul și în celălalt subcapitol sînt multe referiri la tipul asolamentului folosit în agricultura de la noi. Nimeni nu se îndoiește că în Țara Românească și Moldova a fost practicat pînă în secolul al XVIII-lea asolamentul bienal, mai ales că izvoarele istorice o confirmă. Asupra folosirii asolamentului trienal sînt încă discuții relativ la teritoriul de la est și sud de Carpați pentru că în Transilvania el este atestat de documente. Cit privește

argumentul care leagă acest sistem de cultură de intervalul când se prezentau domniile români la Înalta Poartă cu registrele vistieriei acesta rămâne încă o ipoteză atâta timp cât nu este confirmată de documente. În această parte a lucrării sînt interesante acele știri relativ la însămînțarea cerealelor, însoțite de material iconografic la recoltarea acestora (cu toate operațiile componente). Se fac și unele aprecieri asupra producției de cereale. Din păcate acestea nu sînt raportate la o unitate de măsură medievală sau din sistemul metric ci la reproducerea de mai multe ori a sămînței în concordanță cu condițiile climatice locale.

Lucrarea se încheie cu unele considerații generale privind depozitarea cerealelor și, un lucru interesant, la terminologia relativ a terenurile de cultură și muncile agricole.

Despre această terminologie autorul afirmă că ea reflectă continuitatea activităților agricole ale populației autohtone începînd din antichitate dar și legăturile pe care aceasta le-a avut mai tîrziu cu populația slavă stabilită în regiunile din nordul Dunării.

În concluzie monografia, care reprezintă o meritorie contribuție la istoria economică a poporului român din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XVIII-lea, se înscrie printre acele lucrări temeinice alcătuite pînă acum care vor permite în viitor specialiștilor să alcătuiască mult așteptata sinteză consacrată agriculturii medievale de pe întregul teritoriu al României.

Constantin Șerban

* * * *Faire de l'histoire*. Sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, 3 volumes, Gallimard, Paris, 1974 ; I. *Nouveaux problèmes*, 231p.; II, *Nouvelles approches*, 253 p.; III, *Nouveaux objets*, 283 p.

După cum arată Jacques Le Goff și Pierre Nora în prezentarea lucrării, aceasta nu își propune să fie o panoramă a istoriografiei actuale, ci „să illustreze și să promoveze un nou tip de istorie”. Chiar dacă redactorii volumelor consideră că nu există o școală propriu-zisă grupată în jurul revistei „Annales”, este totuși evident că noua istorie despre care se vorbește stă sub semnul programului cunoscutei publicații, al operei celor trei mari exponenți ai săi: Lucien Febvre, Marc Bloch și Fernand Braudel. Lucrarea este colectivă, înglobînd o serie de studii — aparținînd, cu o singură excepție, istoricilor francezi —, unele publicate anterior în reviste. Tendințele noi în istorie se manifestă, potrivit concepției care a determinat și compartimentarea lucrării, sub trei aspecte principale: „noi probleme, care pun în discuție însuși conținutul istoriei, noi abordări, care modifică, îmbogățesc, transformă sectoarele tradiționale ale istoriei, în sfîrșit, noi obiecte, care apar în timpul epistemologic al istoriei” (vol. I, p. X). Vom prezenta succint principalele idei care se desprind din studiile cuprinse în lucrare, urmînd ca apoi, încercînd o sinteză a aspectelor ce caracterizează „noua istorie”, să facem și o serie de observații critice.

Primul volum, consacrat noilor probleme ale istoriei, începe printr-un studiu al lui Michel de Certeau, intitulat *L'opération historique* (p. 3—41). Din numeroasele și diversele considerații ale autorului, reținem ideea, puternic subliniată că istoria este produsul unui anumit moment istoric și mediu social: „De la adunarea documentelor la

redactarea cărții, practica istorică este în întregime legată de structura societății” (p. 13). Istoricul nu copiază realitatea trecută, ci organizează faptele potrivit concepției sale. Folosirea metodelor noi, a matematicii, calculatorului, modifică însăși atitudinea istoricului față de obiectul de studiu. Operațiile esențiale sînt *construcția modelului* (obiectul cercetării) și *interpretarea rezultatelor* obținute în urma prelucrării informatice. „Această procedură — consideră autorul — pare a inversa istoria așa cum se practica în trecut. Se pleca de la izvoare în număr limitat și se punea problema de a le unifica într-o înțelegere coerentă . . . astăzi cercetarea se stabilește, de la început, în jurul unor probleme pe care singură și le definește . . . Coerența este inițială. Cantitatea de informație utilizabilă în funcție de aceste norme a devenit, prin folosirea calculatorului, nedefinită” (p. 26).

Al doilea studiu, *Le quantitatif en histoire* (p. 42—61), este scris de François Furet, și tratează un aspect esențial al cercetării istorice actuale. Ambiția istoriei cantitative — arată autorul — „este de a constitui faptul istoric în serii temporale de unități omogene și comparabile, și de a putea măsura astfel evoluția prin intervale de timp date” (p. 44). Bazată pe tehnica cantitativă (aplicată mai ales în istoria economică și demografică), *istoria serială* — termenul este propus de P. Chaunu — tinde să acopere toate domeniile istoriei, „dar ea nu implică nici vreo pretenție la exhaustivitatea ansamblului documentar descris, nici un sistem global de interpretare, nici formulare matematică, deoarece, dim-

potrivă, decupajul realității istorice în serii lasă istoricul în fața unui material împărțit în nivele, în subsisteme, ale căror legături interne este liber apoi să le stabilească sau nu". Deci, seriile cantitative reprezintă o metodă, nu un scop în sine. În unele sectoare, folosirea metodei devine dificilă sau chiar imposibilă, fie din pricina lipsei unor informații suficiente (este greu să stabilești serii complete pentru Antichitate, de pildă), fie din pricina naturii cercetării orientată spre calitativ mai mult decât spre cantitativ. Istoria serială se prezintă ca o istorie problematizată, spre deosebire de istoria narativă tradițională; ea impune și o nouă abordare a materialului documentar, ca și apelul frecvent la alte științe, mai mult sau mai puțin înrudite cu istoria.

Paul Veyne este autorul studiului *L'histoire conceptualisante* (p. 62-92), în care reia unele idei expuse pe larg în cartea sa, publicată în 1971, *Comment on écrit l'histoire*. Influențat de gândirea sociologică și istorică a lui Max Weber — foarte la modă în prezent în Occident —, autorul se îndoiește de caracterul științific obiectiv al istoriei în care, pe lângă existența unor necesități legitime, vede și producerea unor fapte doar probabile sau posibile, multe strict accidentale. Nu există, crede el, „o știință a istoriei, o cheie a viitorului, un motor al istoriei” (p. 65). Negând determinismul economic, el afirmă că „în această rețea de interacțiuni care este istoria, motorul va fi pretutindeni unde vom dori să-l plasăm” (p. 66). Totuși, își continuă el ideea, „chiar dacă nu este științifică, istoria nu este mai puțin o activitate foarte elaborată, care nu se poate improviza” (p. 67). Progresul istoriei este văzut în *conceptualizare*; cu alte cuvinte, o istorie neevenimentală, în cadrul căreia istoricul să „inventeze” teme, modele, fără a se simți legat de nararea tradițională, cronologică, a faptelor. Istoria se poate apropia astfel de sociologie, până la identificarea cu aceasta.

Urmează un studiu al lui André Leroi-Gourhan, intitulat *Les voies de l'histoire avant l'écriture* (p. 93-105), în care autorul se referă la noi metode de cercetare în arheologie și la necesitatea ridicării studiilor preistorice, peste simpla inventariere a obiectelor descoperite, la înțelegerea omului și evoluției sale, sub toate aspectele. În fond, o legare a problematicii celei mai vechi epoci din istoria omenirii de istoria mai recentă, cu care formează de fapt un singur bloc.

În studiul *L'histoire des peuples sans histoire* (p. 106-123), Henri Moniot, referindu-se la istoria popoarelor care nu au lăsat izvoare scrise (impropriu numite „fără istorie”), cu referire specială la Africa Neagră, subliniază necesitatea unor noi mijloace de cercetare,

care să acopere cel puțin parțial golurile, și să acorde spațiilor extraeuropene locul ce li se cuvine în istoria umanității. Sînt evidențiate mai ales importanța tradițiilor orale și necesitatea studiilor sociologice, la fața locului. „Între alte caracteristici, istoria „popoarelor fără istorie” are și pe aceea de a fi, în mare măsură, o știință de teren. Sursele orale, materialul etnologic, tot ce este înscris în memorii și comportamente, trebuie să fie nu numai adunat, dar mai înțeles, măsurat și în cele din urmă evaluat și criticat, doar în mijlocul societății studiate” (p. 118).

Nathan Wachtel este autorul studiului *L'acculturation* (p. 124-146) în care explică, pe baza unor exemple concrete din istoria americană, acest termen, relativ recent introdus în cercetarea istorică. Este vorba de interacțiunea ce se stabilește între civilizații care intră în contact; încă o problemă care impune o anumită apropiere a istoriei de sociologie.

Georges Duby, unul dintre cei mai cunoscuți și mai productivi istorici francezi contemporani¹, publică studiul *Histoire sociale et idéologies des sociétés* (p. 147-168). Autorul consideră că istoria mentalităților, a ideologiilor, ar trebui să se bucure de un interes egal cu istoria economică și socială, deoarece, arată el, „nu în funcție de condiția lor veritabilă, ci de imaginea pe care și-o fac despre aceasta. . . . Își reglează oamenii atitudine”. Ar fi trebuit subliniat că imaginea, chiar dacă nu corespunde complet realității materiale, este totuși determinată de aceasta, deci baza edificiului rămîne tot structura social-economică.

Pierre Vilar, reputat istoric marxist, este autorul unui studiu fundamental, intitulat *Histoire marxiste, histoire en construction* (p. 169-209). Este subliniată marea influență exercitată de gândirea lui Marx în întreaga istoriografie contemporană (nu numai în cea marxistă), în timp ce „vechile obiecții stupide opuse multă vreme lui Marx nu mai sînt ridicate decât la nivelele inferioare ale polemicii. Hazardul în fața necesității, libertatea în fața determinismului, individul în fața masei, spiritualul în fața economicului, istoricul de astăzi își petrece timpul nu pentru a opune acești termeni, ci pentru a le stabili legăturile reciproce” (p. 169-170). Nu totul este pe deplin cristalizat, de aceea — consideră autorul — istoria este încă o știință pe cale de a fi

¹ A publicat, printre altele, sinteza de istorie medievală în trei volume, *Adolescence de la chrétienté, L'Europe des cathédrales, Fondements d'un nouvel humanisme* (1966-1967), *La Bataille de Bouvines* (1973), *Guerriers et paysans* (1973). A condus lucrarea colectivă *Histoire de France*, în 3 volume (1970-1972)

construită, și construită potrivit concepției marxiste. Chiar dacă nu a scris propriu-zis istorie, Marx a fost un mare istoric, căci toate aspectele vieții umane le-a înțeles în devenirea lor istorică. Marxismul este singura explicație globală posibilă a istoriei. P. Vilar încearcă să stabilească punctele de convergență — care desigur există, putând fi discutată însă ponderea lor — între interpretarea marxistă a istoriei și noua școală franceză. El consideră că asemănările sînt mai numeroase și mai importante decît deosebirile (de pildă, gîndirea istorică a lui L. Febvre, fără a fi marxistă, nici nu contrazice concepția marxistă a istoriei; și mai aproape de Marx este considerat a fi E. Labrousse).

Ultimul studiu al primului volum aparține lui Pierre Nora, și se intitulează *Le retour de l'événement* (p. 210—228). Nu este vorba de a propune reîntoarcerea la istoria evenimentială — sever condamnată de școala de la „Annales” —, ci de a sublinia prin modul cum este recepționat, în multe cazuri exagerat sau deformat, *eventimentul* în lumea contemporană, diferite aspecte ale mentalității unei anumite societăți. Deci, nu o istorie a evenimentelor, ci a modului cum oamenii le înțeleg, s-ar putea spune o „sociologie a evenimentului”.

Volumul II, cu subtitlul *Nouvelles approches*, se deschide cu un studiu al lui Alain Schnapp, *L'archéologie* (p. 3—24), în care se constată o triplă evoluție, „tehnică, ideologică și epistemologică” a disciplinei. Ca întreaga istorie nouă, și arheologia a abandonat simpla colecționare de obiecte și fapte, descoperind la rîndul său structurile, interpretarea globală a trecutului.

Urmează, sub titlul general *L'économie*, două capitole distincte. Primul, *Les crises économiques* (p. 25—50), este scris de Jean Bouvier. Autorul, făcînd frecvente referiri la Marx, cu care este parțial de acord, consideră că studiul crizelor economice este important pentru cunoașterea structurii economico-sociale, pe care o reflectă, a fiecărei perioade; sînt date numeroase exemple din istoria economică franceză a secolului XIX. Al doilea studiu, *Dépassement et prospective* (p. 51—73), este scris de Pierre Chaunu, istoric deosebit de original și productiv, reprezentant de frunte al școlii istorice franceze contemporane². Autorul prezintă evoluția

ceretărilor franceze de istorie economică, înțelegă în corelație cu realitățile social-economice ale fiecărei perioade. Momentul decisiv este marea criză din 1929—1933, cînd apar, mai ales prin opera lui François Simiand, primele lucrări științifice de istorie a prețurilor. Tot atunci, în 1929, se întemeiază, sub conducerea lui M. Bloch și L. Febvre, revista „Annales d'histoire économique et sociale”, „Annales” de astăzi. A doua mare inovație, după istoria economică cantitativă, este considerată a fi „istoria geografică” a lui F. Braudel, concepută tot în anii 1930. Istoriografia franceză, între 1945—1960, a încercat să îmbine aceste două inovații, tinzînd spre ceretări „macrospatiale”, lucrările lui P. Chaunu fiind ele însele cele mai bune exemple. În ce îl privește P. Chaunu reia și în acest studiu ideea sa mai veche a necesității depășirii istoriei cantitative devenite deja tradiționale și a abordării „istoriei seriale” care, aplicînd metodele cantitative, vizează mai departe, spre studiul global — incluzînd aspectele afective, mentale, psihice — al civilizațiilor.

André Burguière este autorul studiului *La démographie* (p. 74—104) în care, constatînd o anumită rutină în studiile actuale de demografie istorică, propune o analiză mai fină, care ar urma să țină în mai mare măsură seama de criterii sociale, ideologice, religioase, de studiul detaliat al familiilor etc.

Capitolul *La religion* este divizat în două contribuții separate. Alphonse Dupront semnează studiul *Anthropologie religieuse* (p. 105—136), iar Dominique Julia, *Histoire religieuse* (p. 137—167). Se conturează tendința de a trata în chip științific și fenomenul religios, privindu-l în strînsă legătură cu celelalte manifestări ale vieții sociale și ideologice.

În continuare, Jean Starobinski publică studiul *La littérature* (p. 168—182), referindu-se la unele aspecte noi ale interpretării textelor. Henri Zerner, istoric de artă american, este autorul capitolului *L'art* (p. 183—202), în care propune o tratare mai modernă a acestei discipline, pe baza modelelor de interpretare oferite de lingvistica structurală (arta fiind și ea un limbaj) și de analiza freudiană; autorul subliniază, de asemenea, că fenomenul artistic nu poate fi rupt de istoria societății în ansamblu. În studiul *Les sciences* (p. 203—228), Michel Serres susține necesitatea unei tratări unitare a științelor, în evoluția lor istorică. În altă ordine de idei, ca și P. Veyne, el neagă posibilitatea stabilirii unor legi în istorie (și în știință, în general).

Ultimul capitol al celui de al doilea volum, scris de Jacques Julliard, se intitulează *La*

² Dintre lucrările sale amintim: *Séville et l'Atlantique (1504—1650)*, 12 volume, 1955—1960, *Les Philippines et le Pacifique des Ibériques*, 1960, *L'Amérique et les Amériques*, 1964, *La civilisation du siècle des Lumières*, 1970, *L'Espagne de Charles Quint*, 1973, *Histoire science sociale*, 1974.

politique (p. 229—250). Pornind de la condamnarea aproape generală a istoriei politice de noua școală franceză, autorul consideră că „această situație nu poate să mai dureze”. Revenirea interesului pentru istoria politică este pusă în legătură cu creșterea rolului politicii în lumea de astăzi: „Dacă se definește istoria politică drept istoria intervenției conștiente și voluntare a oamenilor în domeniile în care se joacă destinele lor, se pot considera eforturile crescînde ale umanității pentru a stăpîni o evoluție pe care pînă acum mai mult a suferit-o, ca o extindere a rolului și cîmpului de aplicare al politicii” (p. 233). Înțeasă în chip științific — în strînsă legătură cu știința politică și sociologia — istoria politică nu este nici superficială, nici „evenimentială”, ci reprezintă un sector important al evoluției umanității. Și în acest domeniu, consideră autorul, istoricul trebuie să descopere „timpul lung”, permanențele și elementele de continuitate, trebuie să aplice studiul comparativ, ca și metodele cantitative.

Al treilea volum al lucrării, *Nouveaux objets*, se deschide cu studiul *Le climat* (p. 3—30), semnat de Emmanuel Le Roy Ladurie, autorul cărții *Histoire du climat depuis l'an mil*, apărută în 1967. Sînt expuse aici metodele și perspectivele istoriei climatice, care poate ajuta la mai buna înțelegere a unor probleme istorice. Dintre metode, autorul se referă la folosirea datelor meteorologice, cunoscute pentru ultimele două secole, la dendrocronologie (studiul inelelor de creștere ale arborilor), la interpretarea datelor culesului viilor și calității vinurilor (putîndu-se, prin acestea, determina caracterul mai călduros sau mai răcoros al primăverii și verii), la folosirea informațiilor aflate în corespondența sau în diferite alte documente ale contemporanilor, în sfîrșit la metoda studierii ghețarilor. Istoria climei este un exemplu remarcabil de cercetare interdisciplinară, unul dintre cele mai moderne sectoare ale activității istoricilor. Prin metodele amintite s-a putut stabili cu suficientă precizie evoluția climei în ultimele secole și, în linii mai mari, chiar pe parcursul cîtorva milenii. Firește, istoricii trebuie să precizeze în ce măsură variațiile climatice au contribuit, ajutînd sau frînînd, la evoluția societății omenești.

Următorul capitol, *L'inconscient* (p. 31—55), de Alain Besançon, se referă, cu exemple din literatura rusă, la folosirea psihanalizei în istorie. *Le mythe* (p. 56—75), studiu scris de Marcel Detienne, arată că „întreaga gîndire a unei societăți se poate descoperi în miturile ei” (p. 73) propunînd deci istoricilor un nou obiect de studiu.

Jacques Le Goff (cunoscut și cititorului român prin traducerea lucrării sale *La Civi-*

lisation de l'Occident médiéval) este autorul capitolului *Les mentalités* (p. 76—94). Studiul mentalităților — un domeniu tot mai des abordat de istoriografia franceză contemporană — trebuie întreprins, arată istoricul, în strînsă legătură cu etnologia și sociologia precum și prin folosirea, adaptarea, metodelor cantitative. Sînt expuse apoi diferite chestiuni metodologice, privind documentarea — foarte vastă — ce poate fi folosită, arătîndu-se și perspectivele actuale ale cercetării.

În capitolul *La langue* (p. 95—114), Jean-Claude Chevalier stabilește unele raporturi între lingvistică și istorie, considerînd că prima ar putea juca un rol mai însemnat ca pînă acum în cercetarea istorică. În *Le livre* (p. 115—136), Roger Chartier și Daniel Roche se referă la introducerea metodelor cantitative în domeniul istoriei cărții; circulația lucrărilor imprimare, evoluția structurii tematică a acestora, ajută mult înțelegerea culturii și ideologiei fiecărei perioade.

În studiul *Les jeunes* (p. 137—168), Pierre Vidal-Naquet face interesante apropieri între antropologie și istorie, alegînd exemplul „inițierii” tinerilor în triburile primitive din epoca modernă și în Grecia antică. În studiul următor, *Le corps* (p. 169—191) Jacques Revel și Jean-Pierre Peter trec în revistă unele probleme de istorie medicală, în timp ce Jean-Paul Aron, în *La cuisine* (p. 192—219) se referă la chestiuni de istorie alimentară, privitoare la Franța secolului XIX, mergînd pînă la analiza detaliată a menu-urilor din restaurantele pariziene.

Interesul pentru problemele politice revine în studiul lui Jacques Ozouf, *L'opinion publique* (p. 220—235), în care este subliniată importanța sondajelor de opinie pentru o mai adecvată înțelegere a istoriei contemporane. În *Le film* (p. 236—255) Marc Ferro dă cîteva exemple foarte interesante de folosire a filmului în cercetarea istoriei contemporane; este vorba nu numai de filmele documentare, a căror interpretare este, evident, deosebit de folositoare, dar și de filmele artistice, martore, în mod voit sau nu, ale unei anumite societăți, ideologii, stări de spirit. În sfîrșit, în ultimul studiu, *La fête* (p. 256—277), Mona Ozouf își propune o discuție pe marginea diferitelor serbări populare organizate în timpul Revoluției Franceze.

Este dificil, în cadrul restrîns al unei recenzii, a realiza o dezbatere amănunțită a ideilor cuprinse în studiile celor trei volume ale lucrării. Ele definesc o bună parte a domeniilor, concepțiilor și căutărilor istoriografiei franceze din ultimele decenii. Pot fi însă semnalate cîteva tendințe, precum și, alături de

realizări remarcabile, unele limite și contradicții.

Gruparea de la „Annales” și, pe urmele ei, un curent tot mai larg în cadrul istoriografiei franceze, a înțeles să rupă, încă în urmă cu cîteva decenii, cu modalitatea tradițională a istoriei narative, axată în principal pe prezentarea — și aceasta destul de simplistă — a evenimentelor politice. „Noua istorie” propusă nu era chiar atât de nouă; cu mai multe decenii în urmă, marxismul afirmase că baza istoriei trebuie stabilită în economie și relații sociale. De reținut însă că Marx nu urmărea înlăturarea sau minimalizarea politicului în evoluția istorică, ci doar subordonarea sa unor realități materiale. Se poate consemna deci, o anumită apropiere de înțelegerea marxistă a istoriei la școala franceză în discuție. (Se explică astfel dese referiri la Marx, ca și prezența în lucrare a unui cunoscut istoric marxist). Orientarea cu precădere spre studiul structurilor social-economice caracterizează și alături ambele concepții. Personalitățile sînt subordonate forțelor colective. Istoria se apropie de sociologie. În bună măsură însă, și nejustificat, politicul a fost sacrificat de noua școală. Se vorbește acum, este drept, despre o revenire la studiul istoriei politice, tocmai ca o recunoaștere a nedreptății făcute acestui important domeniu. Un alt nedreptățit a fost, și încă este, evenimentul, considerat manifestare superficială și sacrificat în favoarea studiului structurilor durabile, al „timpului lung”. Istoria înseamnă însă veșnică schimbare, și orice schimbare, mare sau mică, în orice domeniu, nu numai politic, ci și economic, social sau științific, înseamnă eveniment. Nu trebuie renunțat la eveniment în favoarea structurilor, nici la timpul scurt în favoarea celui lung, ci găsită relația dialectică ce le unește. Minimalizarea *evenimentului și politicii* (cu atât mai mult a evenimentului politic) reprezintă desigur o exagerare a curentului pe care îl discutăm, exagerare cu care istoriografia marxistă nu poate fi de acord. Este de presupus — și unele semne apar, după cum am văzut, în lucrarea recenzată — că un echilibru se va restabili, nu prin renunțarea la ce e bun cîștigat, ci prin întregirea istoriei cu domenii și probleme neglijate în chip nejustificat.

Trecînd însă peste politic, este evident că noua școală franceză a îmbogățit istoriografia în chip remarcabil, a extins nebănuit de mult granițele disciplinei istorice. Desigur, studiul economiei și societății, la care se adaugă și cel al mentalităților, domeniu pe cît de dificil, pe atât de important, sînt preocupări mai

vechi, care se mențin, chiar se amplifică, și în prezent. Se adaugă însă o mulțime de alte laturi ale cercetării: demografie, viața culturală, sub toate aspectele ei, ideologiile, istoria climei, a alimentației, a sănătății și lista s-ar putea extinde la nesfîrșit, deoarece aproape nimic nu este lăsat în afara istoriei. Se tinde spre o istorie globală, care să definească civilizațiile, ținînd seama de toate elementele lor.

Se impune, potrivit, acestei concepții, o tratare interdisciplinară, preocupare ce rezultă foarte clar din paginile cărții. Demografia, etnologia, economia politică, sociologia — practic nu există știință socială care să nu poată fi folosită de istorie și căreia istoria, la rîndul ei, să nu îi poată veni în sprijin. Se apelează însă și la alte științe, inclusiv la matematică. Istoria cantitativă (sau serială) tinde să se generalizeze, aplicîndu-se în toate sectoarele istoriei.

O istorie concepută la o scară atât de largă, atât de diferită de istoria tradițională, ridică însă întrebări care țin de însăși definiția, structura și menirea științei istorice. De remarcat recunoașterea faptului — susținut și de istoriografia marxistă — că istoricul trăiește în mijlocul societății și reprezintă ideologia și idealurile acesteia. Istoria este înțeleasă în strînsă legătură cu prezentul. La alte întrebări, răspunsurile diferă însă de concepția istorică marxistă. Se observă, de exemplu, tendința de a nega existența legității istorice, de a acorda hazardului un rol deosebit de important. Acordînd puțină atenție cauzalității și legității în istorie, gruparea de la „Annales” nu a reușit, nici nu a căutat, să creeze un sistem unitar, în care toate compartimentele istoriei să se integreze organic.

Acestea sînt considerații generale privind o anumită tendință cea mai puternică și mai originală a istoriografiei franceze contemporane. În ce privește cartea, care nu face decât să reflecte această tendință, se poate afirma că este bine alcătuită, cei doi redactori avînd marele merit de a fi reușit să îmbine, într-un ansamblu unitar, un număr mare de contribuții, referitoare la cele mai diverse probleme, aparținînd unor istorici, desigur apropiați prin formație, dar totuși departe de a avea toți aceleași idei și înțelegere a istoriei. O carte utilă, din care se poate afla mult despre preocupările istoriografiei actuale.

Lucian Boia

GIAN ANDRI BEZZOLA, *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1270). Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen*. Krancke Verlag, Bern, München, 1974, 251 p.

Trăim într-o epocă în care, datorită mijloacelor moderne de care dispune tehnica transmiterilor știrilor de tot felul din alte zone geografice decât cele din vecinătatea noastră, omul se vede confruntat zilnic cu forme de civilizație și mentalități foarte variate. Actualitatea unei astfel de confruntări trezește nu de puține ori curiozitatea după aflarea și alcătuirea confruntărilor dintre civilizații și mentalități ce au avut loc cu veacuri în urmă. Dintr-o atare curiozitate s-a născut cartea pe care o prezentăm. Tînărul istoric elvețian Gian Andri Bezzola supune unei analize excelente și competente mongolii (tătarii) în viziune semi-centenară a Occidentului, analiză care se vrea — și este — o contribuție la elucidarea problemei confruntărilor istorice dintre popoare. Din capul locului se impune constatarea că autorul a reușit în chip strălucit să arate cum în decursul unei jumătăți de veac viziunea Occidentului secolului al XIII-lea asupra unui popor, complet necunoscut la început, a luat forme din ce în ce mai concrete, mai ramificate până a ajunge la o cunoaștere a specificului și a mentalului mongolilor atit de deosebiți de cel al occidentalilor medievali.

În cursul evului mediu, Occidentul creștin a intrat în repetate rînduri în contact cu civilizații și popoare străine; cea mai importantă dintre aceste confruntări a fost cea cu islamul, durata seculară a acestei confruntări, complexitatea ei economică, militară, politică și confesională ca și interesul de care ea s-a bucurat la contemporanii ei de ambele părți au făcut ca această confruntare să poată fi studiată amănunțit, ea rămînînd însă foarte dificil de interpretat. Cu totul altfel se prezintă confruntarea Occidentului cu mongolii. În jurul anului 1200, centrul Asiei continua să se sustragă unei cunoașteri cît de cît precise în Occidentul european, pentru care Mediterana continua să rămînă spațiul de gravitație economică și spirituală. Două decenii mai tîrziu, pătrund în Occident primele știri despre mongoli și despre cuceririle lor asiatice, care se deplasează însă în viziunea occidentală în domeniul legendelor și al profețiilor amăgitoare. Peste alte două decenii la porțile Occidentului bat mongolii, o forță militară net superioară creștinilor, populație complet necunoscută, semănînd în raidurile lor distrugătoare panică și groază.

G.A. Bezzola trece în revistă toate fazele ale acestei confruntări, începînd cu primele zvonuri despre mongoli, apoi încercările făcute

în Occident de încadrare a acestor zvonuri în orizontul legendar-vizionar al spiritualității occidentale, urmate de răspunsurile date în timpul sau imediat după prima mare invazie a tătarilor la întrebările privind originea, intenția, specificul mongolilor, și pînă la prima încercare — făcută de Roger Bacon — de a se stabili locul noului popor în ordinea universului medieval. Autorul își concentrează așadar, atenția doar asupra acelei perioade în care s-a format o viziune occidentală bine conturată și concretă, individualizată, asupra tătarilor. E drept că și după 1270, pînă la finele veacului al XIII-lea, problema tătară și-a păstrat actualitatea și interesul în Occident, dar autorul consideră că, întrucît concepțiile fundamentale despre fenomenul tătar se cristalizează pînă în 1270, opiniile de mai tîrziu nu au schimbat în mod esențial viziunea formulată anterior, ele diferențindu-se doar în funcție de caracterul și originea autorilor de după 1270. Ne exprimăm totuși o anumită rezervă privind impactul celei de a treia mari invazii mongole din 1285 asupra viziunii occidentale a mongolilor, și ar fi fost desigur interesant să se urmărească, prin comparație, modul de recepționare a fenomenului mongol în 1241, 1260 și 1285, compararea ar fi divulgat cît se poate de clar progresele făcute pe calea „întîlnirilor dintre popoare” în cursul unei alte jumătăți de veac decât cea fixată de autor pentru studiul său.

Autorul și-a delimitat spațiul geografic, în care se urmărește evoluția viziunii mongolilor, asupra Occidentului (îndeosebi Matei de Paris, abatele de la St. Alban din Anglia și călătorii occidentali care i-au vizitat pe tătari imediat după prima mare invazie); toate izvoarele exploatare în acest scop provin de la autori din aria autorității spirituale a bisericii romane; declarat se exclude de la operațiile de analiză a viziunii mongole izvoarele bizantine, est-europene, armenice, chinezești și islamice, întrucît Bezzola crede că acestea ar trebui să facă obiecte de studiu, care ar putea fi rezolvate în chip satisfăcător doar de către specialiști. Autorul elimină așadar tocmai acele izvoare, și cu aceasta viziunea asupra mongolilor, din regiunile care în veacul al XIII-lea au fost cele mai expuse presiunii tătare și în care tătarii au fost cel mai bine cunoscuți datorită prezenței lor nemijlocite. Procedul lui Gian Andri Bezzola se justifică parțial prin tematică aleasă (viziunea Occidentului) și printr-o probitate științifică lăudabilă (necunoașterea limbilor respective, cu

toate că multe din aceste izvoare sînt accesibile unui excelent cunoscător al limbii latine așa cum este de altfel autorul). Credem, totuși, că autorul ar fi trebuit să acorde o mai mare atenție izvoarelor bizantine și est-europene (Indeosebi celor scrise în slavonește), avîndu-se în vedere înfrîngerea, adesea decisivă și nemijlocită, a izvoarelor occidentale de către cele bizantine și est-europene, și cu aceasta, influențarea viziunii occidentale asupra mongolilor de către viziunea bizantină și est-europeană.

În prezentarea temei alese, autorul apelează în mod cu totul justificat la procedeul cronologic. Cititorul acestei opere de înalt nivel științific și cu certe calități literare poate urmări îndeaproape felul în care, în decursul unei jumătăți de veac, se alcătuiește imaginea tătarului în lumea literelor din Occident; lectorul cărții asistă în chip surprinzător de prezent și convingător la impresiile sub care cronicarii își notează și rețin știrile și opiniile vremii, la modul concret cum s-a format viziunea romano-catolică asupra tătarului veacului al XIII-lea.

La începutul procesului de alcătuire a imaginii tătarilor stau propunerile ce au ajuns în tabăra cruciaților dinaintea zidurilor orașului Damiette. Știrile misterioase despre această nouă forță militară asiatică apărută instantaneu se combină deja la Damiette, și apoi și în Occidentul european, cu legende și speranțe creștine de mîntuire militară de inamicul capital întruchipat în islamism. Pe cînd Occidentul se complăcea însă în nutrirea speranțelor izvorite din presupusa credință creștină a enigmaticilor și legendarilor tătari, cruciații din Siria afla amănunte care le aduc dezamăgiri și temeri. Îndoielile și dezamăgirile se transmit în curînd și Occidentului în măsura în care informațiile mai precise și sigure despre tătari ajung la creștinii occidentali. Din Rusia sosesc primele avertismente alarmante; Occidentul nu le ia în serios, atenția sa fiind polarizată asupra deznoămîntului luptei dintre papă și împărat. Cu atît mai înspăimîntătoare va fi trezirea la realitate odată cu invaziile tătare în răsăritul Europei. Groaza, disperarea și viziuni de dimensiuni apocaliptice cuprind Occidentul european, confruntat în mod cu totul neașteptat cu un nou inamic de temut; acest pericol condiționează crearea unei efemere conștiințe de unitate și solidaritate, polarizată fie în jurul papei fie în jurul împăratului. Singura certitudine era prezența tătarilor la porțile Occidentului; continuau să circule cele mai diverse opinii privind originea, caracterul, intențiile lor. Confuziile și nedumeririle sporesc odată cu retragerea tătarilor tot atît de neașteptată cum le-a fost invazia. Acest răgaz nu înseamnă pentru Occident și o scădere a actualității și interesului problemei

tătare. Ori cînd se putea aștepta o nouă irupere a lor spre Europa occidentală. Nesiguranța și neliniștea se combină în continuare cu temeri apocaliptice. Papalitatea își trimite emisarii dominicani și franciscani la tătari. Aceștia se întorc din peripețiile lor pline de aventuri și-și prezintă rapoartele de misiune. Acestea aduc o bogăție de detalii și noutăți care schimbă radical viziunea occidentală asupra tătarilor. Competența, conștiinciozitatea și absența de prejudecăți ale majorității acestor rapoarte impresionează și astăzi. Rapoartele confirmă cîteva din vechile opinii, dar permit pentru prima dată o cunoaștere a realităților interne ale acestui popor. Viziunile apocaliptice bat în retragere înaintea realității istorice, chiar dacă aceasta din urmă era departe de a îndemna la optimism și încredere, căci, printre alte amănunte alarmante, Occidentul află de intențiile și pretențiile de hegemonie universală a tătarilor, de cererea de supunere necondiționată a tuturor popoarelor, de slabele speranțe ale unei eventuale creștinări a lor.

Emoția colectivă a Occidentului e reactivată de cea de-a doua invazie mongolă din anul 1260. Dar, de data aceasta, situația e radical diferită de cea din 1241. Misionarii mijlociseră Occidentului, printre altele, și amănuntul, nelipsit de înfrîngeri majore asupra capetelor politice și eclesiastice, slabei înarmări a tătarilor și al modului lor de luptă. Mitul invincibilității lor, de natură misterioasă, în 1241, se spulberase, și raidurile din 1260 în Europa răsăriteană și în Orientul Apropiat relevaseră Occidentului începutul declinului forței tătare. Poporul mongolilor pierduse mult din miturile, legendele cu care-l înzestraseră pionierii occidentali ai descrierii tătarilor și ai formării imaginii asupra lor. Tătarilor li se fixează locul în istorie și în universul medieval, pe care ei l-au lăsat considerabil prin lărgirea orizontului geografic ocupat de tătari.

Aceasta ar fi aspectul general-unitar al formării și evoluției viziunii occidentale asupra mongolilor. Unitatea aceasta, în cel mai larg sens al cuvîntului, este condiționată de varietatea diferitelor opinii și izvoare. Gian Andri Bezzola reușește și în această direcție, anume în reconstituirea procesului de formare a viziunilor individuale asupra mongolilor, să mijlocească un tablou captivant și bine alcătuit, după criteriul metodologice și științifice ce-i denotă acribia în corelarea și interpretarea amănuntului cu semnificații profunde.

Decisivă pentru formarea imaginii asupra tătarilor la diferiți autori a fost posibilitatea lor de a-și procura informațiile. Bezzola stăruie, așadar, asupra calității informațiilor misionarilor privind mongolii, asupra cronicilor sau scrierilor despre mongoli din regiunile cele mai expuse invaziilor, asupra „agenției de presă”

reprezentată de curia romană unde se adunau cele mai importante știri din toată lumea medievală, și asupra cronicarilor occidentali, departe de evenimentul mongol dar nu lipsiți de posibilități de informare.

Un alt factor care a exercitat o influență majoră asupra formării diferitelor opinii despre fenomenul tătar a fost caracterul și personalitatea autorilor de imagini asupra tătarilor, aceasta îndeosebi la misionarii occidentali din regiunile mongole; factorul acesta îmbracă forma interesului manifestat pentru tătari la autorii din Europa occidentală care nu i-au cunoscut direct și care în scrierile lor au acordat o atenție foarte variată tătarilor, altfel este bunăoară interesul pentru mongoli la un Matei de Paris, altfel cel al unui Vincent de

Beauvais¹, altfel cel al unui Roger Bacon. Fericită-i încercarea lui Bezzola de a întreprinde o psihoanaliză a diferiților autori cu scopul de a le explica recepționarea individuală a fenomenului mongol!

Pe lângă prezentarea temei propriu-zise se cuvine, în final, să atragem atenția asupra cronologiei istoriei politice a mongolilor care suplinește suficient neglijarea declarată a prezentării campaniilor mongole în Asia și Europa; cronologia este urmată, tot în anexa cărții, de un tabel genealogic și o listă de abrevieri și de o excelentă și abundentă bibliografie. Un indice de nume proprii încheie această operă de înaltă și distinsă ținută științifică.

Adolf Armbruster

Pentru acesta vezi acum Gregory G. Guzman, *The Encyclopedist Vincent of Beauvais and his Mongols extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin*, în „Speculum”, XLIX (1974), p. 287—307.

* * * „Cercetări istorice”, I—V, Muzeul de istorie a Moldovei, Iași, 1970—1974.

În anul 1970, Muzeul de istorie a Moldovei a început să publice revista „Cercetări istorice”, o continuare a revistei cu același titlu apărută acum cincizeci de ani la Iași (1925). Cele cinci numere cuprind o tematică variată în care se tratează probleme de muzeografie, arheologie, istorie politică și social-economică, monumente și locuri istorice, documente etc.

Rubrica arheologie se remarcă prin studiile publicate pe baza materialului original obținut din săpăturile întreprinse. Stela Cheptea, în *Săpăturile arheologice de la Hlincea Iași în anul 1964*, subliniază existența unei tradiții autohtone în arta lucrării ceramicii la roata înceată; V. Palade, *Mormintul de înhumație din sec. IV descoperit la Ivesți (jud. Vaslui)*, considerat de origină autohtonă; V. Spinei, *O psaltie din corn descoperită la Băiceni*, „un tip neîntlnit pînă acum pe teritoriul Moldovei” (I, 1970) ș.a.; A. Nițu, *Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul Moldovei* (II, 1971); Silviu și Seiva Sanic, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea jud. Iași)*, prin care face cunoscut o „însemnată așezare dacică a cărui material de o diversitate rar întlnită, oglindește principalele direcții ale evoluției culturii dacice din primele secole ale erei noastre” (IV, 1973) ș.a.

Tot din rubrica arheologie rețin atenția trei interesante studii semnate de M. Brudiu, *Paleoliticul superior dintre Carpați și Siret*, care aduce pe prim plan, pentru prima oară, problema locuitorilor acestei epoci, arătînd, că „specificul lor de viață nu era sedentar”, urmele lăsate reprezentînd „popasuri sezoniere ale unor grupuri de oameni, mereu în deplasare” și că „prin dezvoltarea locală ar trebui să înțelegem decul sau mai bine zis spațiul în care ei pendulau generații după generații (III, 1972); A. C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-gețice (Halstattiene) din mileniul I î.e.n. pe teritoriul Moldovei*, cetăți care „începînd cu sfîrșitul sec. III î.e.n. nu mai sînt folosite ca atare”, iar „odată cu crearea statului dacic al lui Burebista locul lor va fi luat de un tip esențial deosebit” (II, 1971) și Al. Andronic, *Iașii pînă în secolul al VII-lea în lumina datelor*

arheologice, prin care aduce noi completări cu privire la vechimea așezării, asupra celor două etape de dezvoltare a orașului, 1) înainte de instalarea Curții domnești (prima jumătate a sec. XV), cînd are loc procesul îndelungat de urbanizare, și 2) după instalarea Curții domnești, cînd se accelerează acest proces (I, 1970).

Un spațiu larg este acordat materialelor privind istoria politică și social-economică, rubrică care, începînd cu nr. III, 1972, include și „mișcarea muncitorească și democratică”, apărută ca rubrică specială în nr. I și II, redacția intuind, probabil, o suprapunere de probleme. Tematica acestei rubrici înlesnește o dispunere cronologică și pe probleme a evenimentelor tratate.

În primul număr al revistei atrage atenția, prin precizările aduse, articolul semnat de N. Gostar, *Numele și originea costobocilor*, care „pare a fi de origină celtică” și cel semnat de C. Ciohodaru, *Localizarea unor triburi din lista geograficului Bavarez*. Printr-o analiză profundă a celor trei redactări succesive, diferite de prima copie, care se mai păstrează, prin numeroase interpolări și transcrieri greșite, C. Ciohodaru, propunînd o serie de corectări, oferă posibilitatea localizării fiecărui trib din lista menționată.

Date și fapte noi, în legătură cu „*Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz (februarie—iunie 1574)*”, aduce N. Grigoraș în acest amplu studiu, bazat pe o minuțioasă analiză a vechilor cronici și documente și pe care îl încheie prin concluzia: „... din iunie 1574 și pînă în noiembrie 1594 nu s-a mai produs o asemenea erupție de energie și vitejie românească împotriva asupritorului extern, pentru a se obține independența statului”. Un studiu asemănător aparține lui C. Ciohodaru, *Mihai Viteazul în Moldova, mai-iunie 1600*, autorul urmărind „precizarea unor aspecte rămase neclare sau mai puțin cunoscute pînă în prezent” ale acțiunilor întreprinse de marele voievod și „mai ales să scoată în evidență atitudinea adoptată de moldoveni față de ele”. (V, 1974).

Mustafa A. Mehmed, tratînd *Despre dreptul de proprietate al supușilor otomani în Moldova și Țara Românească în secolul XV—XVIII*,

problemă ce „și are de fapt geneza în însuși principiul autonomiei țărilor române față de Poartă”, observă „tendența generală” a politicii interne „de a-i depozita de astfel de proprietăți”, pe măsura consolidării forțelor sociale interne care se afirmă din ce în ce în apărarea intereselor proprii”; din *Contribuții la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituțiilor juridice pe teritoriul României*, aduse de V. Șotropa, se desprinde ideea că „o sumă de practici și norme de conduită comune, o sumă de obiceiuri juridice și reguli de viață în parte identice, în parte similare și numai în parte diferite pentru românii de pe teritoriul fostei Dacii” au existat încă din vechime. (III, 1972); Șt. S. Gorovei, în *Găneștii și Arbureștii. Fragmente istorice (1538—1541)*, apreciază complotul acestora nu ca „o simplă conspirație de palat” ci ca o acțiune care „avea ramificații adânci în păturile mai de jos ale societății moldovene” (II, 1971), iar N. Gaidagis aduce unele date noi asupra *Sfârșitului acțiunii eteriste din Principate*, luând în discuție „evenimentele de la Secu” — episod eroic din lupta antiotomană, (III, 1972) ș.a.

Diverse aspecte din dezvoltarea orașelor moldovene sînt prezente, deși într-un număr restrîns de materiale, totuși interesante: P. Păltinea aduce *Unele știri despre economia orașului Galați din a doua jumătate a sec. XVIII*, a cărei evoluție este considerată destul de rapidă, Galațiul ajungînd „să acapete, lesne, un renume european”; D. Agachi, *Înființarea eforiilor orașenești din Moldova, privind aspectul „organizării lor administrative”*, aduce o contribuție la istoriografia acestei probleme (IV, 1973); E. Negruți-Munteanu, *Breslele de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului organic*, o „rămășiță a societății feudale” care urma să fie prin această legiuire „un corp de adevărați funcționari”, și L. Boicu, *Înființarea primului departament al lucrărilor publice în Moldova*, prin care viața urbanistică a țării „și-a găsit o direcție unitară și o asistență tehnică adecvată” (III, 1972).

O serie de aspecte economico-sociale ale primei jumătăți din secolul al XIX-lea desprindem din studiile: *Proiect de organizare a exploatarei ocelor Moldovei, 1832—1862* (D. Vitcu, III, 1972), *Prima întreprindere din Moldova pentru folosirea uneltelor și mașinilor agricole, Iași 1841*. (A. Macovei, IV, 1973), precum și din interesantul studiu *Complotul lui Ioniță Popovici din Moldova în anul 1839*. Investigațiile arhivistice în epoca regulamentară au prilejuit lui Gh. Platon și formularea unor valoroase concluzii privind această „mișcare” ce „a refînat mai puțin atenția, atît a contemporanilor, cit și a istoricilor de mai târziu”. Din cercetarea dosarului celor implicați în complot reiese că „obiectivele

mișcării erau vaste și cu implicații în viața politică internă”, fapt deosebit de semnificativ pentru perioada premergătoare revoluției de la 1848.

Mișcarea muncitorească și democratică, creșterea conștiinței de clasă a muncitorilor și dezvoltarea mișcării socialiste din Moldova, se poate urmări în articolele semnate de Georgeta Tudoran, *Aportul socialistilor ieșeni la răspîndirea marxismului în România*, acțiune care, spune autoarea, „s-a integrat solid în campania desfășurată în întreaga țară pentru clarificarea ideologică”, condiția principală și în același timp hotărîtoare pentru crearea partidului politic al clasei muncitoare; I. Căpreanu, *Din gîndirea politică materialista ieșeană la începutul sec. al XX-lea*; I. Agri-goraiei, *Mișcarea democratică și socialistă din orașul Iași în preajma creării Partidului Comunist Român*, mișcare văzută ca parte integrantă a mișcării socialiste din întreaga țară; L. Eșanu, *Activitatea secțiunilor din Moldova ale Partidului socialist în anti-premergători înființării Partidului Comunist Român* (II, 1971) ș.a.

Problema studentească apare dezbătută în materiale ca: *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene* (A. Loghin); *Congresele studențești și mișcarea pentru desăvîrșirea unității de stat* (M. Croitoru), de fapt corect era „...lupta pentru desăvîrșirea unității de stat”, Unirea Transilvaniei cu România constituind înfăptuirea firească a unor lupte seculare pentru unitate duse de poporul român; și *Din problematica prescii studențești* (V. Dobrinescu) în V, 1974.

Perioada interbelică, sub aspectele vieții politice, economice și sociale, apare tratată într-un număr apreciabil de articole și studii, dintre care cităm: Natalia Simion, *Structura social-politică a României în perioada interbelică*. Studiul cuprinde un vast material documentar din care se desprind principalele modificări din structura politică a acestei perioade determinate de formarea P.C.R., care a ridicat pe o treaptă superioară lupta proletariatului revoluționar (partea I, în III, 1972), disensiunile interne ale partidelor politice burgheze, fărîmîțarea lor, mai ales între 1930—1938, relațiile dintre cele două partide de guvernămînd — P.N.Ț. și P.N.L. — precum și politica P.C.R. de atragere a maselor muncitoare către marile revendicări „care vizau răsturnarea ordinii existente” (partea II în V, 1974).

Noi date despre aceeași perioadă întîlnim în articolele: *Din activitatea sindicatelor muncitorești din Iași în perioada 1922—1929* (D. Ivănescu), *Alegerile parlamentare din România între anii 1919—1922* (Gh. Florescu, I. Saizu), *Istoria economică a județului Iași în perioada interbelică* (Elena Zaharia), *Aspecte ale evoluției capitaliste a întreprinderii*

„Țesătura” Iași (I. Niță, G. Macarie și I. Adumistrăcesei), *Greve ale muncitorilor textilști din Iași, (februarie-aprilie 1940 (I. Saizu) ș.a. în nr. II, IV și I; Cu privire la Situația reformei agrare în județul Iași în anii 1928—1930, C. Botez arată că promisiunile făcute țăranilor, prin reforma agrară, n-au fost respectate, ceea ce a avut ca urmare apariția, sub diverse forme, a unor mari nemulțumiri țăranesti (I. 1970), iar articolul lui D. Șandru, Aplicarea reformei agrare din 1921 pe moșta Onești-Urziceni—Boroșoia, județul Iași, constituie o dovadă că într-adevăr aceasta „nu era pretutindeni încheiată” nici măcar „în perioada celui de-al doilea război mondial”.*

Informații despre acțiunile revoluționare ale țăranimii dă Valeria Popov în articolul *Unirea Ligii țăranilor din Moldova cu Frontul Plugarilor, 1933*, eveniment care a avut loc la Sîpote (Iași) și care a dovedit „potențialul revoluționar al țăranimii moldovene, capacitatea sa de organizare” și „a scos în evidență „unitatea de interese a țăranimii muncitoare din întreaga țară” (IV, 1973); iar de politică externă în studiul semnat de E. Bold, *Problema reparațiilor și relațiilor internaționale de la conferința păcii la planul Dawes (I. 1970), și de către Janeta Benditer, Surse pentru studierea celui de al doilea război mondial. Relații germano-italiene, 1939—1941 (II, 1971).*

O suită de alte articole tratează: *Tradiții de politică externă a Partidului Comunist Român (1921—1944)* de Gh. Zaharia (III, 1971); *Ospitalitatea acordată în România președintelui Poloniei, Ignacy Mosciski, la începutul celui de al doilea război mondial* de A. Kerečki și L. Eșanu (V, 1974) și *Relațiile româno-ceslovasce spre sfârșitul primului război mondial*, de I. Saizu (III, 1972).

O serie de alte elemente ale politicii interne și externe se dau în studiile: *Partidul Comunist — înflătorul, organizatorul și dinamizatorul mișcării antifasciste din România (Gh. I. Ioniță), Contribuții la cunoașterea stării de spirit în armata română în anii dictaturii militarofasciste (D. Șandru) ș.a. în II, 1971; Starea de spirit în armata română reflectată în presa comunistă și democratică (1934—1940)* de A. Loghin, și *Rezultate ale cercetării teșene referitoare la rezistența antifascistă din România (1940—1944)* de I. Agrigoroaiei ș.a. (V, 1974).

În alte studii se tratează: *Probleme ale tacticii P.C.R. în perioada luptei pentru instaurarea puterii populare (A. Kerečki), perioadă care, afirmă autorul, „reliefează cu deosebire pregnantă caracterul științific, marxist-leninist al politicii P.C.R.” (I, 1970); Cu privire la crearea și activitatea Comitetului județean Iași a Frontului Unic Muncitoresc (octombrie 1944 — martie 1945), de I. Hagiu—*

D. Morărașu; *Partidul Comunist Român, conducătorul forțelor democratice în procesul de transformare revoluționară a societății românești (1944—1947)*, de A. Loghin (IV, 1973) ș.a.; *Aspecte ale democratizării aparatului de stat local în prima etapă a revoluției populare din România*, de D. Morărașu (II, 1971) ș.a.; D. Rusu, *Probleme ale strategiei și tacticii Partidului Comunist Român în documentele programatice din anii 1940—1942 (V, 1947).*

Pentru istoriografia epocii moderne și contemporane se aduc câteva noi contribuții în studiile: V. Cristian, *Primul proiect al unei reviste românești de istorie (III, 1972)* și *Premizele și trăsăturile istoriografiei pașoptiste (II, 1971)*; Al. Zub, A. D. Xenopol, *note istorografice (I, 1970)*; C. Cloșcă, *Problematika publicisticii militanților comunisti teșean Gh. Tănase (IV, 1973)*; Gh. I. Ioniță, *Lucrețiu Pătrășcanu — gânditor social-politic (I, 1970) ș.a.*

Documentele publicate în paginile reviste „Cercetări istorice” ilustrează străduința de valorificare a patrimoniului muzeal, a fondului din Arhivele statului din țară și de peste hotare, sau de cunoașterea a unor colecții particulare. Dintre acestea menționăm: *Un altar epigrafic din fosta colecție a lui Vasile Ursăcescu din Curteni, jud. Vaslui*, datat de N. Gostar „spre sfârșitul sec. II și mai puțin în sec. III” (V, 1974); *Un document inedit din 1625, și, Trei documente inedite din veacul al XVIII-lea referitoare la neamul Stroici*, publicate de P. Abrudan (III și IV), „Un mesaj italian de simpatie față de poporul român” este titlul sub care Maria Huminic publică o scrisoare semnată de Ida Vegezzi Rusca din Torino, 16 decembrie 1862, către Doamna Elena Guza, dar în traducerea căreia se folosesc termeni necorespunzători, ca spre ex. „la race latine rasa latină”, pentru o epocă de puternică afirmare a principiului de naționalitate (I, 1970), iar în „O mărturie inedită despre călătoria lui Vasile Alecsandri în Crimeea” același autor, în comentariul ce însoțește traducerea documentului, reproduce fapte deja cunoscute, dar nu explică personalitatea generalului sir Hugues Rose, căruia îi era recomandat poetul de către Ion Ghica și care îi comunică, din Constantinopol, la 25 noiembrie 1855, un lucru deosebit de important și sugestiv în ceea ce privește activitatea emigranților români la acea dată, că „într-un timp nu prea îndepărtat vom putea aduce un sprijin armatelor aliate” (II, 1971).

St. Lemny, student, își face debutul la această revistă cu câteva *Documente referitoare la istoria orașului Suceava adunate de S. Fl. Marian, V. L. Ciofu* face cunoscut *Un sigiliu moldovenesc din perioada premergătoare Unirii Principatelor (V, 1974)*; A.

Pricop, prin *Mărturiile din arhivele belgiene privilegiate la orașul Iași în perioada primului război mondial* (II, 1971), informează cercetătorii despre existența unui important fond de documente adus la Arhivele statului Iași, iar Paul Mihail atrage atenția asupra existenței, la Iași, într-o colecție particulară, a unui vechi manuscris, *Un manuscris miscelaneu din secolul al XVIII-lea*, cu bogate informații marginale asupra istoriei orașului Iași, a cărui valoare „rezidă în paginile de cronică și însemnările istorice intercalate printre scrierile cu conținut variat”, prin „relatările astronomice și cele cu conținut filologic” (IV, 1973) ș.a.

Interesanta rubrică „Monumente și locuri istorice”, bogat ilustrată în numerele I—III, dispăre în ultimele numere iar articolul introdus la „istoria politică și social-economică”. Menționăm, ca deosebit de valoroase, prin noutatea informațiilor care completează istoria unor vechi edificii culturale, studiile semnate de N. Grigoraș, *Două momente de artă feudală din împrejurimile Iașului: mănăstirea Hlincea și Aroneanu* — Hlincea care „se impune prin proporțiile ei simetrice, armonioase, cu o pictură interioară executată cu mult simț artistic”, și Aroneanu „un alt monument de o remarcabilă originalitate” (I, 1970); *Un important monument de artă feudală al Iașului — mănăstirea Galata* (II, 1971), unde înțelnim precizări asupra toponimicului Galata, locul și data construirii Galatei „din deal” după „risipirea Galatei din vale”, stilul, construcțiile anexe și, în special, prezentarea obiectelor de podoabă cu care a fost înmormintată prima soție a lui Petru Schiopul; *Statuia lui Ștefan cel Mare din Iași*, cu amănunte despre proiectul, execuția, conflictul diplomatic cu Austria și altele, care alcătuiesc o adevărată „odisee” a unuia dintre impunătoarele monumente ale Iașului (III, 1972) și, în sfârșit, de același autor, *Complexul de monumente de la Copou* — în care este redată istoria fiecărui monument component: grădina Copou, Monumentul leilor și Cazarma mare de la Copou (IV, 1973).

Despre „monumente și locuri istorice” mai recente, menționăm articolele Georgetei Turcanu: *Documente privilegiate la istoria Teatrului Național din Iași* — amplasarea, construcția și inaugurarea lui (III, 1972); K. Mirian, *Un edificiu al mișcării muncitorești: casa din str. Max Vexeler*, devenită din 1921 sediul ei permanent; C. Cloșcă, *Un prestigios lăcaș de cultură: „Ateneul popular din Tătărași”* (1919—1940) — una dintre instituțiile culturale de prestigiu (I, 1970) ș.a.

Sărbătoririi a „100 de ani de la nașterea lui N. Iorga”, în vol. II, 1971, redacția Cercetărilor istorice îi consacră o rubrică omagială, în care sînt incluse trei studii: Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga (1871—1940)* — „marele căr-

turar și patriot a fost un produs spiritual al Iașilor”; P. Mălcomete, *Problema agrară la începutul sec. al XX-lea în opera lui N. Iorga* — „personalitatea lui Nicolae Iorga iese în evidență nu numai ca om de știință și cultură, ci și prin activitatea sa ca militant politic și om de stat” și A. Gheorghiu, *Din ctitoriile lui N. Iorga la începutul sec. al XX-lea (Biblioteca populară din Tătărași)*.

Paginile revistei mai cuprind cîteva materiale consacrate unuia dintre precursorii literaturii noastre laice, mitropolitul „*Dosoftei — deschizător de drumuri în lirica românească*”, (M. Bordeianu); *Dosoftei la a 350-a aniversare a nașterii* (D. Văcariu), *Odoarele bisericții și documentele duse în Polonia de către Ioan Sobieski în anul 1686*, în care P. Abrudan reduce în dezbatere problema înstrăinării unui important fond din patrimoniul național — „pierderi ireparabile” ale țării (V, 1974).

Din articolele rubricii de muzeografie se desprinde preocuparea, tot mai stăruitoare, din ultimii ani, cu privire la înghebararea unei istorii a muzeografiei ieșene, ca: I. Grigoriu, *Din istoricul muzeisticii ieșene*; Em. Diaconescu, *Teohari Antonescu — înaintaș al muzeografiei românești* (I, 1970); D. Ivănescu, *Pagini din trecutul muzeografiei ieșene*; I. Arhip, *Coordonatele muzeografiei ieșene în anii socialismului*, un articol bogat în date, dar care pierde din valoare prin formulări greșite, ca de exemplu: „În 1960 s-a deschis expoziția sectorului geto-dacic, sclavagist, începuturile feudalismului, feudalismul timpuriu și dezvoltat, plină în secolul al XVI-lea, iar în anul 1964 a fost amenajată expoziția sectorului feudal” (!) ? (III, 1972) sau articolul semnat de Maria Humnic-Teclean, *O realizare muzeografică de prestigiu: expoziția aniversativă 1848*, cu formulări de același gen: „O impresionantă hartă... situează țările române în contextul revoluționar al „secolului naționalităților”...”, „această pregnantă prezență documentară are ca ambianță complementară o serie de materiale ilustrative”, „alte materiale ilustrative... desene ale epocii prezentînd intrarea trupelor pe teritoriul țării”, „baia de sînge de la București” etc. (IV, 1973); parte din aceste formulări fiind reluate de către autor în articolul *Muzeul de istorie a Moldovei*, de exemplu: „pregătirea ideologică și culturală a revoluției de la 1848”, „crearea partidului clasei muncitoare, 1893” (!), corect fiind crearea partidului politic al clasei muncitoare sau crearea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România, 1893.

Unele materiale de muzeologie conțin idei interesante de informare a publicului cu ultimele noutăți ale muzeului, ca: *Proiect de organizare a expoziției temporare: Mărturiile*

arheologice despre satul dacic (secolele I—II e.n.) de la Dumbrava, com. Ciurea, jud. Iași, (de Seiva Sanie (V, 1974) sau *Criterii de organizare a unei case memoriale* (C. Cloșcă) în II, 1971.

Notele: Problematika istorică locală în atenția cercetătorilor ieșeni (C. Oargă), *110 ani de la înființarea Muzeului de artă din Iași* (Virginia Vasilovici), *Teatrul din Moldova și revoluția de la 1848* (Georgeta Turcanu), *Un document iconografic Al. I. Cuza*, prin care M. Croitoru atrage doar atenția asupra existenței unei picturi reprezentând pe Al. I. Cuza fără însă a indica autorul, școala căruia îi aparține pictorul anonim sau cel puțin precizarea unei lipse de informații în acest sens în cazul când o colaborare cu specialiștii de artă nu a adus completări (IV, 1973).

Recenziile care apar abia cu nr. II, 1971, dețin o pondere însemnată, în schimb rubrica *Donații și donatori* — o adevărată scrisoare deschisă de mulțumire și de încurajare a unor acte voluntare de îmbogățire a patrimoniului muzeal, dispăre după primele două numere.

Editorialele au apărut doar în nr. IV și V ale revistei *Cercetări istorice*. Primul, semnat de N. Grigoraș, *Dimitrie Cantemir la tricentenarul nașterii lui (1673—1973)* — o sinteză privind această „figură titanică”, de mare gânditor, creator de opere variate, ca preocupări depășind cadrele gândirii tradiționale”. Din analiza vieții sale, a politicii sale interne și externe, precum și din întreaga sa operă științifică și literară, prezentată în cadrul general al epocii, autorul desprinde concluzia că „faima capacității creatoare a lui Dimitrie Cantemir a fost europeană, iar opera lui de circulație vastă” (IV, 1973).

Al doilea editorial, din partea redacției, *Romania în anul aniversării a trei decenii de*

la victoria insurecției naționale armate anti-fasciste și antiimperialiste și a celui de al XI-lea Congres al partidului, sintetizează două momente de importanță excepțională care intruchipează legătura indisolubilă dintre trecutul de luptă, prezentul glorios și viitorul luminos al patriei (V. 1974).

Viața științifică este prezentată într-un singur număr, II, 1971, de către N. Grigoraș, *Al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine*, o amplă informare a cititorilor despre lucrările acestei înalte manifestări științifice desfășurată la București între 6—21 septembrie 1971, hotărârea Congresului de a publica în continuare Corpusul de izvoare bizantine și a unui nou dicționar al limbii grecești și bizantine, omagiul adus de către savanții străini muncii de cercetare și valoroaselor lucrări ale bizantinologilor români.

În ceea ce privește alcătuirea sumarului revistei *Cercetări istorice*, recomandăm redacției o mai judicioasă distribuție a materialului pe rubrici și menținerea unor rubrici chiar în cazul unor materiale mai puțin numeroase, pentru o mai bună informare a cititorilor. De asemeni, o stabilitate în ceea ce privește data apariției.

Publicația, rezultat al colaborării dintre muzee și unele centre de cercetare științifică ca Universitatea „Al. I. Cuza”, Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași, Arhivele Statului, Institutul de studii istorice și social-politice — sectorul Iași, prin studiile și articolele publicate, majoritatea întemeiate pe o bogată documentare științifică, se prezintă ca o valoroasă contribuție la elucidarea unor importante probleme și aspecte ale istoriei noastre naționale.

G. Crăciun

ISTORIA ROMÂNIEI

* * *Izvoare istorice prahovene. I. Contribuții la istoria mișcării muncitorești 1918—1928*, Ploiești, 1975, 283 p.

Culegera de documente, pe care o prezentăm, scoasă în colaborare de Arhivele Statului, Filiala Județului Prahova, cu Muzeul Județean de Istorie Prahova, constituie un prim volum dintr-o suită de lucrări ce cuprind documente din istoria mișcării muncitorești și activitatea organizațiilor P.C.R. din zona Prahova.

Volumul mai sus citat, conține 201 documente din perioada 1918—1928 care oglindesc aspecte ale mișcării muncitorești din industria prahoveană și relevă eferescența revoluționară a muncitorinii din această parte a țării în perioada avântului revoluționar și în cea a stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului în România. Se introduce astfel în circuitul științific unele documente inedite provenind din fonduri arhivistice mai puțin cercetate care reflecta activitatea multilaterală a mișcării muncitorești și combativitatea revoluționară a maselor muncitoare din județul Prahova, manifestată în marile bătălii de clasă ale epocii. Totodată sînt inserate și documente edite culese din presa muncitorească prahoveană din acea vreme și din volumele de documente din istoria partidului comunist și a mișcării revoluționare din România, elaborate de Institutul de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., criteriul selectării fiind referirea la Prahova. Culegerea este precedată de o „prefață” (p. 3 19), de fapt un studiu concentrat al mișcării muncitorești și al activității P.C.R. în acest județ, semnat de Ion St. Baicu. Studiul relevă ca cea mai veche acțiune de luptă a lucrătorilor prahoveni, cunoscută pînă în prezent, greva „ciocănașilor” și „măglașilor” de la salina Telega din anul 1813.

Unele documente relevă solidaritatea muncitorinii prahovene cu luptele muncitorilor din alte centre industriale din țară, cu lupta tipografilor bucureșteni din anul 1918 (p. 25), atitudinea de protest a acestora față de reprimarea dezlănțuită de clasele dominante împotriva conducătorilor muncitorinii și în general împotriva Partidului Socialist.

Sînt cuprinse în culegere o serie de documente evocatoare privind viața și activitatea unor militanți ai mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră care au activat în Prahova ca: Ștefan Gheorghiu (p. 26), Mihail Gheorghiu-Bujor (p. 155—156) sau moșiuni de protest împotriva arestării lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea (p. 157), Iuliu Neagu-Negulescu, militant socialist cu activitate în Valca Prahovei (p. 123), acțiuni de protest împotriva asasinării lui Leonte Filipescu (p. 153—154), I.C. Frimu (p. 48—49). Sînt conținute aici manifeste ale secțiunii Prahova a Partidului Socialist din România prin care se cheamă muncitorimea prahoveană să participe activ la greva generală din octombrie 1920, referiri la întruniri de protest împotriva represaliilor organizate de guvern contra participanților la greva generală din octombrie 1920 (p. 126—128), la acțiunile de sprijinire a familiilor celor care suferau prigoana aparatului represiv guvernamental (p. 128). Documentele culegerii de care ne ocupăm relevă și acțiuni de solidaritate cu proletariatul internațional, cum au fost cele organizate la Ploiești și în alte centre industriale prahovene (p. 37).

Organizarea de noi alegeri în mai 1920, impusă de frământările politice din sinul claselor dominante determină Partidul Socialist să desfășoare o largă campanie în toate județele țării, secțiile partidului desemnându-și candidații. Astfel, la Prahova, Federația Socialistă lansează, cu prilejul alegerilor parlamentare, un afiș care cerea muncitorilor și sătenilor prahoveni să aleagă pentru Parlament pe Alexandru Dobrogeanu-Gherea și Alexandru Dunăreanu, iar pentru Senat să aleagă candidații socialiști de pe lista nr. 6, cu semnul electoral două ciocane încrucișate. De remarcat că pe această listă apar și doi țărani (p. 105—107).

O seamă de documente evidențiază activitatea secțiunilor socialist-comuniste prahovene în timpul campaniilor electorale pentru alegerile parlamentare din februarie-martie 1922 (p. 145—149) și pentru alegerile din mai 1926, recomandînd să se voteze lista Blocului Muncitoresc Țărănesc, importantă

organizație legală de masă creată de P.C.R. la sfârșitul anului 1925 (p. 208—209).

Crearea Partidului Comunist Român în mai 1921 a marcat un moment de răscruce în istoria mișcării muncitorești din țara noastră, deschizând prin triumful curentului revoluționar marxist-leninist asupra curentului de dreapta și centrist, o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești din țara noastră, în istoria poporului nostru. În perioada imediat următoare întemeierii P.C.R. secțiunea din Prahova a partidului a depus o activitate susținută, adoptând moțiuni de protest împotriva teroarei antimuncitorești, a arestării delegaților la Congresul I al P.C.R., precum și împotriva procesului comuniștilor din Dealul Spirii, odioasă înscenare judiciară a autorităților burgheze (p. 130—111).

O altă categorie de documente depistate în Arhivele Statului, Filiala Prahova, relatează despre grevele muncitorilor prahoveni sau conflicte de muncă de la unele întreprinderi din Ploiești și din județ ca „Dorobanțul” (p. 132), „Steaua” (p. 152), „Azuga” (p. 107), rafinăria „Redevența” (p. 237—238), rafinăria „Vega” (p. 188—189), „Aquila Franco Romană” (p. 189), solidaritatea muncitorilor prahoveni cu grevele din alte regiuni ale țării, ca greva metalurgiștilor din Reșița din 1926 (p. 198—199). Numeroase sînt de asemenea documentele care demonstrează combativitatea revoluționară a muncitorilor prahoveni în lupta împotriva măsurilor represive dezlănțuite de clasele dominante, după scoaterea P.C.R. în afara legilor, în 1924, sau care relevă procesul de organizare, consolidare organizatorică și social-ideologică a comuniștilor prahoveni.

Unele documente vorbesc de noi înființări de secții ale Partidului Socialist din România, ca cea de la Vălenii de Munte (p. 49), crearea de noi sindicate ale muncitorilor prahoveni, sau lucrările Congresului „Federației Socialiste a Prahovei”, sau altele relevă răspîndirea ideilor socialiste în rîndul elevilor, țăranilor și soldaților.

Volumul cuprinde și un indice general selectiv și un rezumat în limba franceză, care facilitează astfel o mai largă cunoaștere a documentelor și de unii cercetători străini. Lucrarea în ansamblu se impune prin sobrietate, se dovedește a fi utilă cercetării istorice, venind să sporească odată mai mult valoarea publicațiilor inițiate de Arhivele Statului. După parcurgerea volumului în discuție, se impun totuși cîteva considerații critice.

Modul cum se prezintă volumul de față ne face să credem că mișcarea muncitorească în județul Prahova începe din anul 1918. Este știut însă că în 1894 a avut loc la Ploiești ședința Consiliului General al P.S.D.M.R. care comunica hotărîrea privind sărbătorirea zilei

de 1 mai stil nou (19 aprilie stil vechi), pretîndenți unde sînt organizații muncitorești și unde acest lucru este posibil („Munca”, anul V, nr. 1, din 27 februarie 1891).

Sărbătorirea zilei de 1 mai 1894 la Ploiești, cînd aproape 2000 de muncitori au adoptat o moțiune viu aclamată, prin care protestau cu energie contra asupririi pe care o exercitau clasele stăpînitore asupra fraților lor de peste munți constituie o elocventă dovadă a activității politice a muncitorilor prahoveni („Munca”, anul V, nr. 9, din 24 aprilie 1891). Nu se găsește în culegere nici un document care să vorbească despre greva celor 20 000 de petroliști din Valea Prahovei, din iulie-august 1919, care era de fapt o continuare a grevei generale a ciferiștilor din 1919.

La întocmirea acestei culegeri de documente de peste 270 de pagini, apărută sub îngrijirea dr. Ion St. Baicu, redactor responsabil, și profesorilor Mihai Răchieru și Victor Teodorescu, și-au adus un aport deosebit unii muzeografi și arhiviști prahoveni ca: Florica Dumitrică, Ecaterina Hanganu și Virginia Nistor.

Desigur că volumul de față nu exclude posibilitatea unor completări, dar indiferent de acestea, el va rămîne, credem, o contribuție valoroasă a istoricilor prahoveni pe linia preocupărilor de ansamblu ale istoriografiei noastre de cercetare și de elaborare a istoriei partidului și a mișcării muncitorești din România.

Constantin Dobrescu

VALENTIN AL. GEORGESCU ȘI EMANUELA POPESCU, *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)*, ediție critică, București, Edit. Academiei R.S.R. Institutul de studii sud-est europene, 1975, 316 p. Colecția Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris, X.

Autorii prezentei ediții sînt cunoscătorii profunzi ai legislației Țării Românești de la finele secolului al XVIII-lea; după ce au publicat o lucrare savantă și foarte folositoare relativă la *Legislația agrară a Valahiei (1775—1782)*, ei oferă acum cititorilor, o carte nouă, tot atît de importantă și folositoare, intitulată *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)*.

Într-un amplu și solid studiu introductiv, scris în limbile română și franceză (p. 7—62 română și 63—119 franceză), profesorul Valentin Al. Georgescu, cu bine cunoscuta sa competență, examinează conținutul ediției, expune istoria textelor editate, le analizează structura, descrie manuscrisele și explică tehnica ediției.

El relevă importanța particulară a cărții a 5-a din proiectul primului cod al lui Alexandru Ipsilanti, unde, pentru prima oară „s-a cristalizat noțiunea de cod urban” (p. 8), fără ca expresia însăși (cod urban) să-și facă apariția.

Făcînd apoi apel la o bogată documentare, incluzînd și cîteva planuri de epocă ale orașului București și la o amplă literatură, autorul evocă, în contextul istoric general, dezvoltarea rapidă a orașelor și țărgurilor muntene și în special a capitalei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ceea ce cerea o reglementare proprie particularismului acestor orașe. Este ceea ce a determinat pe Mihail Fotino și pe guvernanții care utilizau serviciile lui, să atribuie o importanță specială normelor de drept urban în primele proiecte ale *Manualului* său de legi (1765, 1766) ca o ramură distinctă și să codifice acest drept în ultimul proiect de cod general din 1777, după încercarea lui Alex. Sc. Ghica, sub formă de hrisov, în 1768. Textele *Manualului*, ca și cele ale hrisovului din 1768, sînt imprumutate, în părți aproape egale, din *Basilicale* (ed. Fabrot) și din *Hexabiblu* lui Const. Armenopol (II, 4, unde erau integrate *Tratatul de arhitectură* al lui Iulian din Ascalon și cartea eparhului din Constantinopol). Autorul relevă că „receptarea individualizată a *Tratatului*, cu această importanță inovativă, anume că textele sale, îmbinate cu cele din *Basilicale* au servit la crearea unui concept nou de cod urban, distinct în cadrul unei codificări generale de drept, se leagă de numele lui Alexandru Ipsilanti și al lui Mihail Fotino. Ea reflectă cotitura pe care dezvoltarea orașelor românești o înregistra la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (p. 30)”, fapt pe care același autor îl semnalase deja pentru prima dată în 1965, într-un articol apărut în revista „Studii” (nr. 1).

După o pătrunzătoare analiză a dispozițiilor celor trei proiecte de cod urban ale lui Mihail Fotino și a altor texte din acea epocă relative la același drept, autorul consideră că nereușita operei lui Fotino se datorează, pe de o parte, concepției de drept european din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în care „nu se găsea locul pentru o disciplină și o codificare independentă a dreptului urban” (p. 41), iar pe de altă parte, ostilității generale față de o reglementare prea amplă a dreptului urban, de unde ar fi rezultat prohibiții inacceptabile pentru membrii clasei dominante.

Autorul, care studiază de mulți ani, cu rezultate remarcabile, opera lui M. Fotino¹, relevă că ea are o importanță istorică considerabilă, pentru că „ea este codificarea

unuia din sistemele de drept din Țara Românească, *pravila* în sensul legii bizantine, dînd „acestei codificări caracterul unei sinteze progresive a dreptului în ansamblul său, ceea ce i-a permis să prepare structurile și codificarea dreptului național al secolului al XIX-lea în unitatea sa de drept burghez și capitalist” (p. 57). Și autorul conchide că, deși criticabil prin excesul de bizantinism și pentru normele adesea străine de realitățile românești, trebuie totuși să reținem faptul că „evoluția istorică de lungă durată se face în sensul sistemului de drept propus de proiectul lui Fotino, și nu în sensul unui anumit cod cutumiar și patriarhal” (pag. 59). În raport cu tradiția bizantină anterioară, inclusiv Armenopol, originalitatea și progresul modernizator realizat de Fotino sînt evidente și apreciabile.

Studiul introductiv se încheie cu descrierea celor șase manuscrise publicate și explicarea tehnicii ediției. Printre aceste manuscrise figurează textul inedit, identificat de către prof. Valentin Al. Georgescu în 1965, al unui cod urban specializat, inclus de M. Fotino în cartea a 5-a a proiectului său de cod general (1775–1777).

Este locul să semnalăm aici munca deosebit de migaloasă și meritorie a Emanuelei Popescu, căreia ediția îi datorează, printre alte lucrări, elaborarea aparatului critic și redactarea notelor la proiectul de cod urban inserat de Mihail Fotino în proiectul de cod general (1775–1777).

Ediția cuprinde următoarele texte: 1. Titlul de drept urban al proiectului de cod din 1765 (B.A.R., ms. gr. 20 = *Nomikon* al lui M. Fotino); 2. Titlurile de drept urban ale proiectului de cod din 1766 (Bibl. Naț. Paris, supl. gr. 1323 = *Nomikon Procheiron* al lui M. Fotino); 3. Hrisovul din 12 mai 1768 al lui Alex. Scarlat Ghica pentru reglementarea unor construcții urbane (131 par.), inserat de M. Fotino în proiectul său de cod general (1775/1777) (B.A.R., ms. gr. 1195, cartea V); 5. Titlurile despre marele *spătar* și marele *agă* din proiectul de cod general redactat de M. Fotino (1775/1777) (Cartea I); 6. Pitacul „cătredumnealor numiții boieri ca să puie hotar Imprejurul Bucureștilor” (28 martie 1776, Arh. Stat. Buc., ms. 1, f. 97 r–v); 7. Hrisovul dat de Alex. Ipsilanti breșei măcelarilor din București (23 August 1776, Arh. Stat. Buc., nr. 3, f. 194 r–197 v).

Anexele (pag. 239–284) cuprind: 1. Hrisovul lui Ștefan Racoviță (1765) obligînd pe boierii fără funcții de stat să locuiască la moșii; 2. Dreptul urban în *Codul Caraga* din 1818 (II, 3, § 18–28); 3. Traducerea română a titlului de drept urban din *Hexabiblu* lui C. Armenopol (II, 4), efectuată de Th. Carra (1804) (B.A.R., ms. rom. 4317); 4. Cîteva acte normative de drept urban, depășind

¹ A publicat — după cunoștința noastră — zece studii, între 1965 și 1974, privitoare la această operă.

sfera proiectului lui M. Fotino; 5. Cîteva documente interne privind procese de drept urban; 6. Notă despre sistemul de măsuri de lungime din *Tratatul de arhitectură* al lui Iulian din Asclon; 7. Inventarul planurilor oraşului Bucureşti (1770—1856), cu o bibliografie. Subliniem valoarea acestui inventar fără precedent în istoriografia noastră şi a cărei structură ar trebui generalizată şi la alte sectoare şi la alte perioade; meritul autorului, care nu este cartograf, este cu altă mai mare.

Urmează siglele, o amplă bibliografie, un index *gracilitatis*, un index alfabetic al materiilor, al autorilor şi al numelor de locuri, un foarte folositor glosar franco-român al indexului de materii şi şase facsimile.

Spaţiul de care dispunem nu ne permite să expunem aici toate problemele asupra cărora această ediţie aruncă lumini preţioase. Ne mulţumim să semnalăm numai trei: a) originalitatea adaptării dreptului bizantin la exigenţele unei societăţi în curs de modernizare, în Principate, în raport cu acelaşi proces astfel cum se desfăşura pe pământurile greceşti, înainte şi după cucerirea independenţei lor; b) codul lui Fotino era, pentru acea epocă, un cod înaintat care combătea poluarea, reglementându-i efectele şi contribuia la sistematizarea oraşelor, dar aplicarea lui n-a fost dect relativă, căci el jena interesele celor ce posedau şi ale puternicilor zilei; c) sub o formă condensată, materiile tratate de Fotino se regăsesc în codul civil de influenţă franceză care va intra în vigoare în România în 1865. Acest cod a fost criticat adesea că nu a făcut dect să transplanteze la noi un drept străin, fără să ţină seamă de legislaţia românească anterioară. Ediţia pe care o recenzăm ne obligă la o revizuire a acestor idei: materiile în chestiune, sub o formă mai dezvoltată, aveau la noi o tradiţie legislativă şi de aplicare practică de aproape un secol. Codul civil nu apărea în vid şi nu era în mod necesar, contrariul tuturor realizărilor anterioare, în care receptarea progresistă a dreptului romano-bizantin era totdeauna implicată.

Aplicarea efectivă a textelor studiate este nelindois dovedită pentru unele dintre ele. Nu putem dect să regretăm circumstanţele care au împiedicat pe autori să meargă mai adnc în cercetarea documentelor care ar fi trebuit să îmbogăţească anexele D şi E.

Nu putem încheia această recenzie mai înainte de a felicita pe autori pentru ideea ce au avut de a pune în valoare încercările de redactare a unui cod urban, făcute în Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Proiectele lui Fotino, — care fac parte din aceste încercări — deşi n-au devenit coduri sancţionate de domn, au constituit totuşi un moment important pentru lucrările ulterioare

de acest gen, care nici nu pot fi înţelese, fără un studiu prealabil al proiectelor sus-amintite. Nu trebuie pierdut din vedere nici că hrisolul din 1768 era un act normativ şi că proiectele lui Fotino au fost utilizate în practică cu titlul de „drept receptat”, căci chiar în afară de aceste proiecte, dreptul pe care ele îl „codificau” era aplicabil în Principate ca *ius receptum*. Codificarea nu servea dect să întărească receptarea acestui drept dîndu-i titlul de pravilă domnească. Desigur, că aplicarea lui efectivă şi integrală, chiar codificat fiind, rămîne subiect de discuţie şi autorul Introducerii analizează problema într-un mod critic foarte convingător, evitînd soluţiile pozitive sau negative excesive.

Această ediţie critică bilingvă, de mare erudiţie, îmbogăţeşte sensibil literatura istorică şi cea juridică româneşti şi sud-est europene şi aduce o contribuţie preţioasă cercetării ştiinţifice a istoricilor dreptului, bizantino-logilor şi comparaţiştilor.

Ovid Sach Iaric

VIRGIL VĂTĂŞIANU, *Pictura murală din nordul Moldovei*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1974, 150 p.

Cunoscător al problemelor de istoria artei religioase, Virgil Vătăşianu şi-a îndreptat atenţia asupra a zece mănăstiri şi biserici, cele mai importante monumente istorice şi de artă din nordul Moldovei, „acele curioase biserici care prin policromia faşadelor se pot compara cu biserica San Marco din Veneţia sau cu Domul din Orvieto... ceva asemănător nu ne oferă a doua ţară din lume”, după cum le-a caracterizat Josef Strykowski. Rezultatul investigaţiilor sale s-a concretizat în lucrarea *Pictura murală din nordul Moldovei*, apărută sub egida Editurii Meridiane, care şi-a făcut un frumos renume prin imprimarea, în condiţii grafice deosebite, a unor albume de artă.

După o introducere (p. 7—11), în care autorul face o scurtă prezentare a elementelor arhitectonice caracteristice monumentelor prezentate, urmează un studiu sumar asupra picturii murale (p. 12—37) interioare şi exterioare: „Văzută de la exterior — afirma André Grabar — fiecare biserică este o încintătoare piesă de decor, care se cere admirată în mediul său de verde şi de alb — verdele pajiştilor din care se înalţă biserica, albul incintei şi al construcţiilor monastice. Dar, în acelaşi timp, aceste faşade pictate, cu ale lor figuri şi cu scenele lor, sînt asemenea unei cărţi ilustrate deschisă la toate paginile”.

După cristalizarea ca stat de sine stătător, Moldova a cunoscut perioade de grea cumpănă, fiind un adevărat zid de apărare împotriva năvălirilor turcești și tătarăști, care-i amenințau independența. Dar, „pe acest fundal agitat se proiectează, în clipele de răgaz, luminile fermecătoare ale unci creații culturale și artistice țesută din urzeala tradiției locale și din băteala contactelor cu ideile și formele de cultură și artă ale țărilor înconjurătoare” (p. 7). În acest sens, Nicolae Iorga scria: „Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari și de fapte bune, prin care s-a apărat viața lor și li s-a asigurat rânduiala, ci și un trecut de cărturărie și de artă”. Dintre realizările culturale din secolul al XV-lea și al XVI-lea se distinge, în primul rând, arhitectura religioasă din nordul Moldovei, deosebită nu atât prin planul construcției, cât prin naturațea picturii interioare și unicitatea celei exterioare, perfect adaptată elementelor arhitectonice.

„Ceea ce e caracteristic pentru pictura din interiorul bisericilor moldovenești de la sfârșitul secolului al XV-lea și până către mijlocul secolului următor, e dezvoltarea consecventă și respectarea riguroasă a schemei, spre deosebire de cea ce se poate constata în perioada de mai târziu” (p. 19). Temele dominante sînt, fără îndoială, cele religioase, deosebit de frumos realizate, așa cum sînt, spre exemplu, *Pantocratorul* de la Moldovița sau bolta pronaosului aceleiași mănăstiri. De fapt, în pictura de la Moldovița apar motive și diferite elemente din viața Moldovei. Aceasta înseamnă că pictorii cunoșteau foarte bine viața moldovenilor cu toate aspectele și formele ei de manifestare. Fundalurile de arhitectură, de pildă, pun în lumină, între altele, siluetele unor biserici, case și cetați moldovenești; în costumație se disting ștergarcele și iile populare; armele care apar în unele scene reprezentînd pe sfinții militari sînt cele pe care le purtau oștenii moldoveni.

O atenție specială se dă realizării tablourilor votive, situate întotdeauna pe peretele apusean de pe latura dinspre sud. Dintre acestea se remarcă în special cel al lui Ștefan cel Mare de la Voroneț, care oferă cercetătorului elemente importante referitoare la forma originară a bisericii și la costumele domnești de epocă. De fapt, pictura de la Voroneț, „moștenire artistică de preț” a poporului nostru, atât aceea din vremea lui Ștefan cel Mare, cât și din aceea a mitropolitului Grigorie Roșca este, în gen, lipsită de elemente decorative. Personajele, îmbrăcate în haine simple și sobre, sugerează intensitate spirituală. Printre tablourile votive deosebit realizate se înscrie și cel de la Moldovița, important prin

elementele de istorie a costumului de epocă. Astfel, „Petru Rareș, ctitorul, în acest tablou, poartă pe cap o coroană înaltă împietrită și este îmbrăcat în haine lungi și largi de brocart cu flori de aur țesute pe fond galben”. Dintre tablourile votive, autorul mai reține atenția și asupra celor de la Sucevița ale familiei Movileștilor — frescă descoperită de-abia în 1964, aceea a logofătului Tăutu de la Bălinești, în care pictorul a dovedit aceeași grijă pentru măreție, somptuozițate și realitate care se degajă din întreaga pictură a bisericii, sau a lui Luca Arbure și a Iulianei de la biserica Arbore. În ambele tablouri, preocuparea pictorului de a surprinde cât mai fidel fizionomia personajelor și de a reda toate detaliile vestimentare s-a concretizat în portrete de o remarcabilă autenticitate.

O caracteristică în pictura interioară a mănăstirilor și bisericilor din nordul Moldovei este introducerea unor teme legate strîns de evenimentele sociale-politice ale vremii, îmbrăcate, firește, în scene religioase, așa cum este, spre exemplu, *Cavalcada* de la Pătrăuți. Scena nu este înfrînită în pictura religioasă a celorlalte țări, iar în Moldova apare numai de două ori, întâi la Pătrăuți și apoi la Arbore. Compoziția de la Pătrăuți reprezintă o procesiune în care împăratul e însoțit de o suită de 16 sfinți călări, deosebit de bine reprezentați fiind sfinții militari: Gheorghe, Dimitrie, Procopie, Mercurie etc., îmbrăcați în somptuoase hlamide și tunici, ceea ce vădește preocuparea pictorului pentru individualizarea personajelor. Această scenă este una dintre cele mai monumentale din vremea lui Ștefan cel Mare. Sensul alegoric al acestei scene are în vedere, cum a arătat cercetătorul francez André Grabar care a identificat-o, evenimentele politice contemporane. Zgurațivă imediat după încetarea războaielor cu turcii, scena avea menirea să țină mereu trează conștiința moldovenilor și să-i mobilizeze în luptă pentru apărarea independenței țării. Subliniind că Ștefan cel Mare era „apostolul luptei creștinătății împotriva turcilor necredincioși, cel dintîi principe din Europa răsăriteană care, după căderea Imperiului Bizantin, a vrut să transforme tradiționalul război de apărare împotriva invadatorului asiatic într-o expediție creștină contra Islamului”, André Grabar, pe care-l citează și Virgil Vătășianu în lucrarea de față, conchide asupra semnificației politice a acestei scene: „Așa cum odinioară împăratul Constantin a pornit împotriva păgînilor și i-a zdrobit, tot așa Ștefan cel Mare al Moldovei, un nou Constantin, va învinge pe dușmanul necredincios”.

În cadrul lucrării de față însă autorul s-a oprit mai pe larg asupra picturii exterioare a bisericilor și mănăstirilor din nordul Moldovei — remarcabile perle de mărturie a istoriei vieții trăitorilor acestor meleaguri. „Pictura exterioară — afirma Paul Henry — constituie ceea ce Moldova a produs mai personal și mai original; nu numai ordonanța acestei picturi, dar și interpretarea motivelor obișnuite și introducerea de teme inspirate din folclor trădează o gândire proprie, o veritabilă școală, locală, cu tradițiile sale și propriile sale concepții”.

De remarcat în lucrarea lui Virgil Vătășianu este stăruirea asupra permanenței unei anumite tematici care apare aproape la toate monumentele prezentate. Astfel, *Ctнул (Ierarhia cerească)* apare la Humor și la Moldovița, la Arbore și la Sucevița. „Apariția unei redacțiuni iconografice modeste a *Ierarhiei* poate fi urmărită în arta medievală europeană până în secolul al XVI-lea, dar o ilustrare amplă se găsește numai în Moldova” (p. 20). Dincolo de aspectul și sensul ei religios, *Ierarhia* are și o semnificație politică, ea reprezentând tendința domniei de a consolida sistemul autocratic, demonstrându-se, în special boierimii, obligația de a respecta ierarhia feudală existentă — transpunere a celei cerești. Asemenea *Ierarhiei*, tema *Arborelui genealogic (Arborele lui Ieseu)*, prezentă la Voroneț, Moldovița și la Sucevița ar putea fi interpretată strâns legată de obiceiul pământului pentru succesiunea și justificarea dreptului la domnie. În scena *Arborelui* se disting figurile înțelepților elini, filozofi, scriitori, poeți: Tucidide, Socrate, Platon, Pitagora, Aristotel, Homer, Plutarh etc. Deosebit de frumos realizată și puternic ancorată în realitățile epocii este reprezentarea scenei *Imnului acatist*, prezent la Humor, Sucevița și Moldovița, unde este redat asediul Constantinopolului de către oastea turcească, prezentată în toate amănunțele sale. Zugrăvit la baza *Imnului*, *Asediul de la Arbore* constituie ultima reprezentare a acestei teme în pictura exterioară moldovenească. Absența turcilor și a artileriei arată că scena reprezintă asediul persan al Constantinopolului, așa cum, de altfel, se menționează și în inscripția slavonă care o însoțește: „În 6035, împăratul Cosroi a purces cu perșii și cu sciții și cu libienii și cu alți rugători la idoli împotriva Constantinopolului, cu oști, în zilele împăratului Heraclius”.

În tematica picturii exterioare, un spațiu destul de vast este rezervat *Judecății de apoi*,

subiect realizat la Rîșca și Sucevița. La Voroneț și la Humor, în cadrul scenei mari a *Judecății de apoi* apar grupuri de turci și de tătari — adevărate pagini de cronică.

Alături de aceste teme generale, în pictura exterioară a bisericilor și mănăstirilor din nordul Moldovei apar și unele creații specifice locale, așa cum sînt, de pildă, *Vămlele văzduhului* și povestea caznelor Sfîntului Ioan cel Nou, ale cărui moaște au fost aduse în 1402 în timpul lui Alexandru cel Bun — moment imortalizat pe fațada de sud de la Voroneț. Într-o mare măsură, pictura de la Voroneț, ca și de la alte biserici, este pentru cercetătorul trecutului istoric al poporului nostru un important și grăitor document. Astfel, ea reflectă aspecte din viața de altădată a moldovenilor: Eva toarec din furcă întocmai ca o gospodină, Adam, la fel ca un lăran, ară cu un plug de lemn tras de boi, Abel are, lângă turma de oi, înfățișarea unui păstor, Sfîntul Ilie stă în coșul unei căruțe obișnuită în Moldova în secolul al XVI-lea, casnicii stăpînului din parabola Fiului risipitor sînt prinși într-o horă moldovenească, armele care apar în unele scene sînt acele obișnuite în Moldova secolului al XVI-lea: arcul cu săgeți, sabia, sulita, scutul ș.a. Toate aceste aspecte din viața de odinioară a Moldovei, reflectate de pictura de la Voroneț, arată, pe de o parte, că pictorii erau moldoveni care cunoșteau temeinic tot ceea ce se petrecea în jurul lor. Pe de altă parte, analizînd aceste elemente, autorul acestei lucrări ajunge la concluzia că, în Moldova exista o școală de pictură foarte bine organizată în care se formau zugravii de la care au rămas atîtea minunate opere de artă. Prin toate acestea, „o biserică moldovenească cu pictură exterioară produce impresia unui relievier smălțuit de Limoges, transpus la scară monumentală” (p. 31), ceea ce reiese și din cele 110 reproduceri care însoțesc lucrarea de față.

Pictura murală din nordul Moldovei este înscrisă printre lucrările cele mai reușit realizate, ajungînd astfel la cunoașterea inestimabilelor valori ale artei noastre feudale, confirmîndu-se încă o dată că: „În nici o altă țară din Europa, nici măcar în patria clasică a picturii murale, în Italia, nu vom găsi ceva cît de cît asemănător cu aceste biserici ale căror culori armonioase scînteiază pe verdele poienilor, pe fondul tremurat al dealurilor din frumoasa Moldovă”.

Dorina N. Rusu

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, trad. germ. R. Lachmann, Graz, Wien, Köln, Styria Verlag, 1975, 233 p. (Slavische Geschichtsschreiber, vol. VIII)

Alături de „Slavische Geschichtsschreiber”, editura Styria patronază încă alte două serii paralele de traduceri în germană: din autori bizantini și otomani. Rostul acestor colecții este de a pune la îndemna istoricilor — dar nu numai a lor — talmăchiri într-o limbă de circulație (germana) din izvoare narative medievale care, în afara unui cerc restrâns de specialiști, „non leguntur”.

G. Stökl, prof. la Universitatea din Köln, îngrijește apariția seriei slave, în al cărei al VIII-lea volum au fost tipărite memoriile sau cronică „ienicerului” srb Constantin Mihailovici din Ostrovița în traducerea Renatei Lachmann, semnatară și a substanțialei introduceri, iar împreună cu C.-P. Haase și G. Prinzing, coautoare a notelor și comentariilor. Traducerea a urmat textul polon editat de Jan Łoś¹.

Textul original al „ienicerului”, scris probabil în ultimul deceniu al veacului al XV-lea, s-a pierdut; din secolul următor au rămas versiuni în cehă și polonă. Compararea acestor texte a condus la concluzia că originaul a fost redactat în limba cehă. Nucleul textului de bază a suferit în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea interpolări masive, încât astăzi este aproape imposibilă o decupare sigură a acestuia. Desigur, materialul cel mai rezistent la intervenții apocrifice l-a constituit partea de memorii — „pamiętniki” cum sună titlul polon — și de „kronika”, cum apare el în manuscrisul ceh. Pe acest suport solid și credibil prin faptul că a fost furnizat de un martor ocular al „gesta Othomanorum”, compilatorii ulteriori au cultivat un al treilea gen publicistic de mare vogă în epocă: „tractatus”. Prin excelență politic și mobilizator, el constituie partea cea mai mobilă a textului utilizat propagandistic în funcție de conjuncturi internaționale date.

Aceste „aggiornamenti” succesive nasc întrebări privind nu numai geneza miezului inițial al textului, ci stârnesc discuții asupra paternității lui și chiar asupra istoricității „ienicerului” însuși: A. Danti, unul dintre cei mai erudiți exegeți ai acestei probleme,

consideră personajul fabulă². R. Lachmann nu împărtășește această părere: pe lângă elemente din memorii în care „ienicerul” își evocă soarta și din care, comparând aceste date cu alte izvoare, reiese că în 1455 a căzut rob la turci și, repartizat în corpul ienicerilor, l-a slujit pe Mehmet al II-lea în mai multe campanii, ca apoi, numit comandant al cetății bosniace Zvečaj, să fie luat prizonier de unguri în 1463; pe lângă aceste date, studiul introductiv aduce probe filologice pentru existența unui autor provenit din mediul srbesc: atât în versiunea cehă și în cea polonă se regăsesc „topoi” specifici numai literaturii medievale srbesti.

Valoarea de izvor rezidă în primul rând în informații referitoare la Imperiul otoman: rituri și obiceiuri musulmane, tehnică militară (dispunerea trupelor în linie de bătaie, mod de atac), statutul și retribuirea diferitelor categorii de oșteni, creștinii aflați în teritoriul turcesc etc., la care se adaugă descrierea unor campanii la care „ienicerul” a participat în calitate de combatant de partea otomană. Dar, oricât ar fi vorba despre turci, autoarea traducerii consideră în introducerea că nu numai haina lingvistică plasează acest izvor în „slavische Geschichtsschreibung”: destinul „ienicerului” srb este un destin srbesc, umaniștii secolului al XVI-lea care i-au redactat și completat cronică și memoriile erau cehi și poloni.

În istoriografia românească, textul lui Constantin Mihailovici a fost cunoscut de timpuriu, iar știrile din capitolul privind luptele lui Vlad Țepeș cu oastea lui Mehmed al II-lea în 1462 au fost curent utilizate³. Editorii volumului I din *Călători străini*, „rectifică”, se pare că nețenețind, afirmația „ienicerului” conform căreia Vlad Țepeș ar fi donnit îndată după tatăl său⁴. Cercetări recente dovedesc, dimpotrivă, exactitatea succesiunii indicate de „ienicerul” srb⁵.

² A. Danti, *Contributi all'edizione critica dei Pamiętniki Janczara*, în „Ricerche Slavistiche”, XVI, 1968—1969, p. 126—162.

³ Vezi nota introductivă din *Călători străini despre țările române*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 123—124, în care sînt menționate edițiile, traduceri și studii consacrate acestui text, în special a fragmentului mai sus citat.

⁴ *Ibidem*, p. 126, nota 7.

⁵ C. A. Stoide, *Contribuții la studiul istoric Țării Românești între anii 1447—1450*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, X (1973), p.163—181.

¹ J. Łoś, *Pamiętniki Janczara (Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy)*, în „Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, II, Kraków, 1913, p. 1—72.

De asemenea, cifra de „o sută de mii de turci” ucși de Vlad Tepeș în timpul luptelor din 1462⁶ e moderată în pasajul corespunzător al traducerii germane la „einige tausend Türken” (p. 134).

În afară de acest episod, de menționat alt scurt dar important pasaj — care nu figurează în volumul de *Călători străini* — nemijlocit legat și el de istoria noastră pe care îl redăm în traducere românească: „Totuși e bine știut, că atât timp cât voievodul valah Ștefan (cel Mare) avea în puterea sa Chilia și Cetatea Alba, regatul polon stătea gata de pace ca după un scut și că atîta vreme cît regele maghiar ține Belgradul sîrbilor, (soarta) Ungariei este asigurată” (p. 174—175).

Traducerea integrală a „ienicerului” sîrb relevă încă o dată utilitatea colecției „Slavische Geschichtsschreiber” care slujește deopotrivă cercetătorilor istoriei și prețuitorilor ei din marele public.

V. Ciocîltan

PAUL MURRAY KENDALL, *Louis XI*, Paris, Fayard, 1974, 584 p.

Rareori lectura unei cărți poate lăsa cititorului impresii atât de contradictorii ca biografia lui Ludovic al XI-lea, regele Franței, scrisă de Paul Murray Kendall. Autorul, profesor la Universitatea de Stat Kansas, a mai dat citeva lucrări similare — biografii ale unor personalități din secolul al XV-lea precum celebrul „făcător de regi”, Warwick — dar ceea ce ni se pare a fi contribuția sa majoră la istoria amintitului secol este tipărirea rapoartelor trimișilor milanezi la curțile franceză și burgundă (*Dispatches, with Related Documents, of Milanese Ambassadors in France and Burgundy, 1450—1483*, publicate în colaborare cu V. Haldi), izvor a cărui evidentă valoare face inutil orice comentariu.

În acest tezaur documentar, Kendall a găsit o bază de informații nouă și înnoitoare care să-i îngăduie rescrierea vieții unui personaj pe care atât istoriografia cît și literatura (și gîndul merge imediat la *Quentin Durward* al lui Walter Scott) l-au ținut în atenția lor cea mai vie. S-ar putea spune că situațiile în care se manifestă curajul maxim al istoricului sînt cele în care sau nu există predecesori, sau, dimpotrivă, ei se numără cu zecile. Kendall s-a aflat în ultima din ele (vezi și bibliografia sumară pag. 555—566).

Dacă n-ar fi fost decît noul aport documentar al surselor semnalate mai înainte — și numele arhivatului ambasador milanez

Giovanni Pietro Panigarola, autorul unor rapoarte de inestimabilă valoare se cuvine imediat citat — și încă întreprinderea unei monografii dedicate „Păianjenului universal” (e și subtitlul cărții) era pe de-a întregul îndreptățită; dar nu e numai atât: domnia lui Ludovic al XI-lea constituie deopotrivă unul din marile momente ale istoriei franceze și a celei europene și se înscrie ca un model al politicii de centralizare monarhică în detrimentul factorilor de fărîmîțare feudală, astfel că studiul ei oferă de fiecare dată un cîmp interesant de cercetare investigatorului.

Voluminoasa carte a lui Kendall este divizată în două părți: *D Înfîl și Regele*, urmate de trei anexe, consacrate unor probleme mai mult sau mai puțin controversate: fidelitatea lui Philippe de Commines (polemică cu Jean Dufournet, autorul unui studiu, *La destruction des mythes dans les Mémoires de Philippe de Commines*, Genova, 1966, care-l prezintă pe celebrul cronicar drept un falsificator „integral”), rapiditatea transmiterii știrilor către Ludovic al XI-lea și data primului atac de apoplexie care l-a lovit pe rege. O foarte utilă listă a suveranilor și principailor seniori (Casele de Burgundia, Anjou, Orléans, Bourbon, Armagnac etc.) completează volumul.

Fără a cultiva paradoxul am putea spune că lucrarea lui Kendall încinta și dezamăgește pe cititor la fiecare pagină. Încintă prin amănunțimea și fidelitatea cu care este reconstituită viața suveranului francez și dezamăgește prin absența unei analize serioase a personajului studiat. Istoria evenimentială — pe care o credeam îngropată reappare ca o fantomă de dincolo de mormînt în această carte. Ea nu este o carte de istorie, ci una de narăție istorică. Cucerit de personalitatea lui Ludovic, istoricul american pare a fi în primul rînd preocupat de omul Ludovic. Sînt înregistrate astfel amănunte de cea mai strictă intimitate privind relațiile cu soția sau chiar născutul boala de care regele suferă (vezi, spre exemplu, pag. 361, lămuritoare totuși pentru ce putea fi un raport diplomatic în acel timp și pentru ideile medicale ale timpului). Ceea ce frapă, în primul rînd, la Kendall este plăcerea lui de a povesti, care face într-adevăr deliciu acestei cărți (din acest punct de vedere, capitolul consacrat bătăliei de la Montelherý este o mică capodoperă de narăție istorică).

Și totuși, cartea lui Kendall este iritantă tocmai prin cantonarea ei în ceea ce se numește istoria istorizantă. Politica economică a regelui este tratată sumar și fugar, forțele social-politice și cadrul istoric obiectiv dispar în spatele suveranilor sau marilor seniori ai căror exponenți au fost. Narăția rămîne astfel mereu la suprafața faptelor și nu co-

⁶ *Călători străini*, vol. I, p. 128.

boară la revelarea realităților profunde ale epocii. Conflictele rămân prezentate la nivelul persoanelor, fără ca determinările lor economice și socio-politice să facă obiectul unei anchete serioase. Cine ar crede că în cartea lui Kendall va găsi o analiză a politicii de centralizare va încerca o mare decepție. Dincolo de episoadele înseși ale efortului de consolidare a autorității monarhice, nu se întâlnește nici cea mai vagă încercare de a explica deci, nu de a povesti — temeiurile adnci ale unei politici care, pe cît de consecventă pe atît de abilă, a asigurat succesul monarhiei în confruntarea cu reprezentanții feudalității. E caracteristic, din acest punct de vedere, că în bibliografia selectivă a cărții figurează măruntă contribuție a lui A. Salmon, „*Essai*

de poison sur un chien fait par l'ordre de Louis XI („*Mémoires de la Société archéologique de Touraine*”, VII, 1854—1855, p. 109—111), dar lipsește studiul atît de valoros al lui B. A. Pocquet du Haut-Jussé, *Une idée politique de Louis XI: la sujétion eclipse la vassalité* („*Revue historique*”, 85 (1959), t. CCXXVI, p. 383—398), selecție din plin semnificativă pentru felul în care Kendall și-a conceput cartea.

La capătul unei antrenante—dealtminteri — citiri, lectorul nu poate să nu-și reamintească vorbele lui Gerhard Ritter „Istoria nu este repovestirea izvoarelor”.

Fl. Constantin

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează la celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul. Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST-EUROPÉENS
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – A.D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, „Biblioteca istorică” XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- DAN BERINDEI, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 346 p., 10 lei.
- RĂZVAN THEODORESCU, *Baleani, Bizanț, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1974, 379 p., 25 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, „Biblioteca istorică”, XLII, 1974, 287 p., 25 lei.
- SILVIA MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Preeneuteni pe teritoriul României*, 1974, 172 p., 32 lei.
- EUGEN COMȘA, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974, 272 p., + 34 pl.
- D. BERCIU, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gete*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 13, 1974, 239 p., 19 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. I, 1974, 285 p., 31 lei.
- DUMITRU TUDOR, *Les ponts romains du Bas-Danube*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1974, 176 p., 9 lei.
- * * * *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, 1975, 280 p., 24 lei.
- ENACHE PUIU, *Viața și opera lui Miron Costin*, 1975, p. 21 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie VIII*, 1975, p., 26 lei.
- GEORGE POTRA, *Documente privitoare la istoria orașului București, II, 1821—1848*, 1975, 572 p., 43 lei.
- VASILE BOZGA, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, 1975, 263 p., 16,50 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României, V, 1969—1974*, 1975, 514 p., 57 lei.

RM ISSN CO/ —3878

